

Finanse

Kwalifikacja kapitałów własnych w sprawozdawczości finansowej

Maciej Frendzel

Kwalifikacja kapitałów własnych w sprawozdawczości finansowej

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Finanse

Kwalifikacja kapitałów własnych w sprawozdawczości finansowej

Maciej Frendzel

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2016

Maciej Frendzel – Uniwersytet Łódzki, Wydział Zarządzania, Katedra Rachunkowości
90-237 Łódź, ul. Matejki 22/26

RECENZENT

Stanisław Hońko

REDAKTOR INICJUJĄCY

Monika Borowczyk

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Katarzyna Gorzkowska

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

PROJEKT OKŁADKI

Stämpfli Polska Sp. z o.o.

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Shutterstock.com

© Copyright by Maciej Frendzel, Łódź 2016

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.07236.15.0.M

Ark. wyd. 8,0; ark. druk. 7,75

ISBN 978-83-8088-603-2

e-ISBN 978-83-8088-604-9

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

<https://doi.org/10.18778/8088-603-2>

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1	
Kapitał własny w rachunkowości – przegląd literatury	11
Rozdział 2	
Kapitał własny w regulacjach rachunkowości	21
2.1. Wytyczne Ram koncepcyjnych sprawozdawczości finansowej (MSSF)	21
2.2. Kapitał własny w świetle polskich regulacji rachunkowości	28
2.2.1. Kwalifikacja kapitału własnego	29
2.2.2. Ujęcie i wycena kapitałów własnych w świetle krajowych regulacji rachunkowości	36
2.2.2.1. Ujęcie i wycena kapitałów własnych na przykładzie spółek kapitałowych podlegających polskiemu prawu gospodarczemu	36
2.2.3. Prezentacja i podział kapitału własnego zgodnie z ustawą o rachunkowości	49
2.3. Kwalifikacja kapitałów własnych w świetle Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej	51
2.3.1. Kwalifikacja kapitałów własnych w świetle MSR 32 „Instrumenty finansowe: prezentacja”	51
2.3.1.1. Umowne zobowiązanie jako podstawa kwalifikacji kapitałów własnych	52
2.3.1.2. Kontrakty rozliczane we własnych instrumentach kapitałowych	59
2.3.1.2.1. Niepochodne kontrakty rozliczane we własnych instrumentach kapitałowych	59
2.3.1.2.2. Pochodne kontrakty rozliczane we własnych instrumentach kapitałowych	71
2.3.2. Kwalifikacja kapitałów własnych w świetle MSSF 2 „Płatności w formie akcji”	76
2.3.3. Ujęcie kapitału własnego w kontekście rozliczania połączeń jednostek gospodarczych (MSSF 3) i przygotowania sprawozdania skonsolidowanego (MSSF 10)	82
2.3.4. Prezentacja i ujawnianie informacji na temat kapitału własnego (MSR 1 „Prezentacja sprawozdań finansowych”)	88
Rozdział 3	
Determinanty kapitału własnego – analiza i próba syntezy	91
3.1. Sposób (źródła) powstawania kapitału własnego	92
3.2. Forma prawna prowadzenia działalności	97
3.3. Forma prawna i ekonomiczna umów zawieranych przez jednostkę gospodarczą i jej właścicieli	97

6 Spis treści

3.4. Okres finansowania jako przesłanka identyfikacji kapitału własnego	99
3.5. Udział w zyskach i okoliczności jego dystrybucji	100
3.6. Prawa właścicieli i założycieli	102
3.7. Wymagania prawne dotyczące utrzymania kapitału własnego	105
3.8. Ustalenia umowne między współwłaścicielami	106
3.9. Możliwości i okoliczności wypłat na rzecz właścicieli lub założycieli	107
3.10. Korzyści ekonomiczne i ryzyko jako podstawa kwalifikacji instrumentów kapita- łowych	109
3.11. Zdolność do absorpcji straty	111
Podsumowanie i wnioski	113
Bibliografia	119
Spis tabel	123

Wstęp

Kapitał własny to jedna z najważniejszych kategorii finansowych przedsiębiorstwa, decydująca o jego sprawnym i bezpiecznym funkcjonowaniu (Walińska, 2014, s. 346). Wyodrębnianie kapitału własnego w źródłach finansowania działalności gospodarczej jest normalną procedurą zarówno wśród praktyków, jak i teoretyków rachunkowości. Rozróżnienie takie jest oczywiste dla oceny pozycji finansowej podmiotu oraz jego dokonań, ustalania wyniku finansowego jednostki i jej porównywania z innymi na podstawie różnych wskaźników finansowych. W tym kontekście identyfikacja kapitału własnego jest kluczowa dla określonych analiz prowadzonych przez analityków finansowych, biegłych rewidentów czy inwestorów, w tym ustalania rentowności kapitału własnego lub relacji zadłużenia do kapitału własnego. Nie bez znaczenia jest też fakt wyceny takich instrumentów – w zależności od zaklasyfikowania danej pozycji do zobowiązań lub kapitałów własnych możliwe są różne zasady wyceny, przekładające się na inny wynik finansowy (a w niektórych przypadkach inne kapitały).

Rozważania nad kapitałem własnym można umieścić w szerszym kontekście rozważań nad ogólną rolą rachunkowości w określonym podmiocie gospodarczym i w gospodarce. Różne założenia dotyczące sprawozdawczości finansowej mogą przekładać się na odmienne postrzeganie kapitału własnego jako określonej kategorii ekonomicznej. Przyjmując rolę rachunkowości jako narzędzia regulującego ład społeczno-ekonomiczny, można uwypuklić prawne aspekty powstawania i ujmowania kapitału własnego oraz jego rolę w ochronie interesów wierzycieli. Z kolei uznanie odzwierciedlania ekonomicznej rzeczywistości jednostki za podstawową rolę rachunkowości może powodować, że element ekonomiczny będzie dominował przy wyróżnianiu takich pozycji.

Przegląd literatury pozwala stwierdzić, iż kwalifikacja, ujęcie i wycena kapitałów własnych nie są często podejmowanym tematem analiz i badań. Najprawdopodobniej wiąże się to z założeniem, że kapitały własne są stabilną wielkością, na którą wpływają dwie inne grupy bilansowe – aktywa i zobowiązania. Analiza rozwiązań prawnych i praktycznych wskazuje jednak, że pojęcie kapitału własnego nie jest oczywiste od strony koncepcyjnej i że niezmiernie trudno jest zidentyfikować ekonomiczne wyróżniki tej pozycji.

Podstawową przesłanką do przygotowania niniejszej pracy jest istnienie wyraźnej sprzeczności w zakresie definicji oraz praktyki ujmowania i prezentacji kapitałów własnych, występującej w regulacjach rachunkowości i praktyce gospodarczej oraz brak wyraźnego odniesienia do nich ze strony nauki. Przykładami takich niespójności mogą być w kontekście regulacji krajowych:

- wykazywanie w kapitałach własnych wkładów podlegających wykupowi na żądanie współwłaściciela (np. wkłady w spółdzielniach bądź jednostki uczestnictwa w otwartych funduszach inwestycyjnych), które z perspektywy jednostki sprawozdawczej stanowią jej ekonomiczne zobowiązanie;
- wykazywanie w kapitałach własnych dopłat do kapitału, które w przyszłości będą podlegać zwrotom (dopłaty niezwiązane z pokryciem strat);
- ujmowanie jako zobowiązań pożyczek od właścicieli, podporządkowanych wobec innych zobowiązań, nawet jeśli ich termin zwrotu nie został określony, jest bardzo odległy lub mało prawdopodobny;
- ujmowanie jako pomniejszenie wyniku finansowego (a nie dystrybucji na rzecz właściciela) obligatoryjnych wypłat z zysku w przedsiębiorstwach państwowych (na rzecz Skarbu Państwa, a więc właściciela danego podmiotu) i jednoosobowych spółkach Skarbu Państwa (w tym również spółkach, w których Skarb Państwa nie posiada wszystkich udziałów w związku z nieodpłatnym udostępnieniem akcji (udziałów) pracownikom);
- ujmowanie jako podziału (dystrybucji) wyniku finansowego (a nie kosztu) kwot przyznanych pracownikom jednostki;
- wykazywanie od 1 stycznia 2016 r. jako aktywów jednostki nabytych akcji własnych;
- niejednoznaczne uregulowania w zakresie ujmowania instrumentów, które zostaną rozliczone w przyszłości poprzez przekazanie akcji/udziałów własnych.

Wiele niespójności pojawia się również w kontekście regulacji międzynarodowych. Jako przykład można tutaj wskazać różne podejście do emisji akcji (lub udziałów), gdy cena emisyjna jest niższa od wartości godziwej i emisja skierowana jest do różnych grup potencjalnych akcjonariuszy, np. pracowników (lub zbliżonych osób) oraz do innych podmiotów (osób). Innym dyskusyjnym rozwiązaniem jest ujmowanie w ramach kapitałów własnych jedynie tych instrumentów, które będą rozliczane w przyszłości w ramach wydania własnych akcji/udziałów, gdy kwota rozliczenia określona jest jako stała wielkość (spełnione jest kryterium: „stała liczba akcji za stałą cenę”). Przykładowo, do zobowiązań finansowych jednostki zaliczone będą wyemitowane zerokuponowe obligacje podlegające automatycznej konwersji na akcje tego podmiotu, jeśli parytet wymiany wartości nominalnej obligacji na liczbę akcji nie jest ustalony, zaś do kapitałów własnych – identyczne wyemitowane papiery dłużne, gdy określono parytet wymiany.

Jak pokazują przeprowadzone badania literaturowe, autorzy w bardzo ograniczonym zakresie odnoszą się do problematyki kapitału własnego, praktycznie

pomijając zagadnienia związane z instrumentami (umowami), które przewidują lub umożliwiają emisję akcji (udziałów) w przyszłości. Uwidacznia to istniejącą lukę badawczą w zakresie kwalifikacji kapitałów własnych i ich ekonomicznych determinant.

W kontekście analizy danego tematu nie bez znaczenia były również prace bazujące na przyjętym w rachunkowości wyróżnieniu kapitału własnego¹, dotyczące ustalania i oceny rentowności lub/i zadłużenia określonych podmiotów. Odmienne wyodrębnienie pozycji kapitałów własnych mogłoby znacząco zmienić otrzymane wyniki i w konsekwencji bazujące na nich wnioski.

Celem niniejszej publikacji jest analiza i identyfikacja podstawowych kryteriów ekonomicznych determinujących kategorię kapitału własnego, ze szczególnym uwzględnieniem obowiązujących obecnie regulacji rachunkowości. W tym kontekście przeprowadzono dyskusję na temat podstawowych czynników ekonomiczno-prawnych, które mogą być uznane za wyróżnik kapitału własnego.

W związku z tym, że ta monografia jest ukierunkowana jedynie na zasady wyróżniania i kwalifikacji kapitału własnego, w treści pominięto rozważania dotyczące ujmowania transakcji i przeszacowań, zarówno w aspekcie ustalania zysku (straty) za dany okres, jak i innych całkowitych dochodów, ograniczając się jedynie do tych zagadnień, które wpisują się realizację celu pracy². Pominięto również dyskusję dotyczącą pojęcia i istoty kapitału jako fenomenu ekonomicznego, ponieważ podjęcie tego problemu wymagałoby znacznego rozszerzenia objętościowo-książki bez znaczącego wpływu na przyjęty cel.

Podstawą do napisania tej pracy były studia literatury polskiej z dziedziny rachunkowości oraz analiza krytyczna regulacji rachunkowości zawartych głównie w ustawie o rachunkowości, a także Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej. Na potrzeby przygotowania rozdziału trzeciego posłużono się w dużym stopniu wnioskowaniem dedukcyjnym i rozumowaniem indukcyjnym. W tym kontekście wnioski końcowe wpisują się w warunkowo-normatywną teorię rachunkowości Richarda Mattessicha³.

Opracowanie składa się z trzech części, które zakończono podsumowaniem. W rozdziale pierwszym przedstawiono dyskusję na temat kapitału własnego w świetle literatury przedmiotu – polskiej literatury z zakresu rachunkowości i wybranych pozycji zagranicznych. W rozdziale drugim poddano krytycznej analizie rozwiązania rachunkowości dotyczące ujmowania i wyceny kapitału własnego (regulacje krajowe oraz rozwiązania przyjęte w Międzynarodowych Standardach Sprawozdawczości Finansowej). Część trzecia prezentuje dyskusję determinantów ekonomiczno-prawnych, na podstawie których można identyfikować kapitał własny. Rozdział ten bazuje w dużym stopniu na analizie, przemysleniach,

1 Jako przykład zob. Duraj, Sajnog (2011).

2 Szersze omówienie zasad ustalania innych całkowitych dochodów – zob. Frendzel (2012).

3 Zagadnienie to omawia szerzej A. Szychta (1996, s. 159–169).

wnioskowaniu i rozumowaniu autora. Wyniki przeprowadzonych analiz wskazują, że określenie kapitału własnego może się zmieniać w różnym kontekście społeczno-prawno-ekonomiczno-politycznym, przy innych przyjętych założeniach i odmiennych oczekiwaniach stawianych przed systemem rachunkowości.

Rozprawę przygotowano z perspektywy podmiotów prowadzących działalność gospodarczą. W ograniczonym zakresie odniesiono się do organizacji nieprowadzących działalności gospodarczej i nienastawionych na zysk, w tym specyficznej grupy podmiotów, jakimi są spółdzielnie mieszkaniowe, a także do relacji między źródłami finansowania aktywów, kapitałem i innymi zobligowaniami jednostki (np. wobec państwa, kontrahentów i dostawców) (Chojnacka, 2012, s. 17; Kawa, 2002).

Dla zwiększenia czytelności opracowania w treści używa się zwrotu „kapitał własny”, choć w praktyce lub w regulacjach dotyczących pewnych grup podmiotów gospodarczych pojawia się również określenie „fundusz”.

Rozdział 1

Kapitał własny w rachunkowości – przegląd literatury

Kapitał i jego rozumienie stanowi obszar zainteresowania ekonomistów od kilkuset lat i do dnia dzisiejszego nie pojawiła się jedna, ogólnie akceptowana definicja kapitału¹. Pojmowanie kapitału własnego w nauce rachunkowości luźno wiąże się z teorią kapitału oraz rozważaniami ekonomistów i finansistów w tym zakresie. Z analizy literatury dotyczącej rachunkowości i sprawozdawczości finansowej wynika, że polscy autorzy w ograniczonym stopniu odnoszą się do tej kategorii ekonomicznej i jej istoty. Niektórzy jedynie wzmiankują ten element bilansu (sprawozdania z sytuacji finansowej) bądź uwypuklają jego istotę jako jednego ze źródeł pochodzenia aktywów². Autorzy identyfikują również dodatkowe cechy kapitału własnego, do których należą:

- bezterminowość (pozostaje w dyspozycji jednostki bez ograniczeń czasowych lub na cały okres trwania jednostki, jeśli okres ten jest z góry oznaczony)³;
- sposób powstania, czyli wniesiony przez właścicieli bądź założycieli oraz z zysku (element samofinansowania)⁴;

1 Ciekawe zestawienie głównych nurtów pojmowania kapitału prezentuje K. Marchewka (2000).

2 Na tę cechę zwracają uwagę m.in. Gmytrasiewicz, Karmańska, Olchowicz (2000), s. 389; Cebrowska (2009), s. 59; Kiziukiewicz (2007), s. 46; Hońko (2015), s. 165; Ziętowska (2010), s. 38; Soczówka (2005), s. 85; Nowak (2011), s. 272; Błażyńska (2015), s. 350; Gabrusewicz (2014), s. 133; Samelak (2006), s. 71; Skrzywan (1973), s. 41; Pfaff (2011), s. 452.

3 Nieokreślony czas finansowania (bezterminowość) wyróżniają m.in. Gmytrasiewicz, Karmańska, Olchowicz (2000), s. 390; Kiziukiewicz (2007), s. 47; Hońko (2015), s. 165; Buczkowska (2009), s. 282; Błażyńska (2015), s. 351; Gabrusewicz (2014), s. 133; Walińska (2014), s. 346; Samelak (2006), s. 71; Skrzywan (1973), s. 41; Pfaff (2011), s. 452; Krzywda (2006); Ickiewicz (2004), s. 37; Dulinić (2007), s. 24.

4 Sposób powstania jako element określający kapitał własny pojawia się m.in. w pracach: Gmytrasiewicz, Karmańska, Olchowicz (2000), s. 390; Brzezina (2006), s. 151–152; Messner, Pfaff (2016), s. 31; Gabrusewicz (2014), s. 133; Samelak (2006), s. 71; Skrzywan (1973), s. 41; Krzywda (2006); Gos (2011), s. 11; Chrostowska (2004), s. 436; Walińska (2009), s. 86; Kumor (2012).

- możliwość udziału w zysku (prawo do udziału w wyniku finansowym, np. w formie dywidendy jako wyróżnik kapitału własnego) (Ickiewicz, 2004, s. 37);
- abstrakcyjność⁵;
- rezydualność (majątek pozostały po zaspokojeniu zobowiązań)⁶;
- prawa podmiotowe do środków gospodarczych (Skrzywan, 1973, s. 41);
- funkcja gwarancyjna wobec wierzycieli⁷;
- zapewnienie możliwości kontynuacji działania, czyli źródło finansowania, które niezależnie od wierzycieli (Krzywda, 2006, s. 90; Błażyńska, 2015, s. 351).

Wskazane powyżej cechy kapitału własnego nie mogą być jednoznacznie uznane za determinujące kapitał własny w kontekście przyjętych rozwiązań praktycznych. Przykładowo, „bezterminowość” nie może być jednoznacznie uznana za cechę determinującą kapitały własne. O ile w przypadku spółek kapitałowych cechę taką można przypisać kapitałowi zakładowemu, o tyle zyski wygenerowane przez jednostkę gospodarczą pozostają w dyspozycji właściciela/li (posiadaczy akcji lub udziałów) i mogą podlegać dystrybucji na ich rzecz niemal w każdym momencie. Analogicznie zwrotowi mogą podlegać dopłaty do kapitału w spółce z ograniczoną odpowiedzialnością bądź też instrumenty podlegające wykupowi przez jednostkę na życzenie ich posiadacza, czego przykładem są np. udziały spółdzielcze czy jednostki uczestnictwa w otwartych funduszach inwestycyjnych.

Wniesienie przez właścicieli środków do podmiotu również może budzić wątpliwości, ponieważ nie każde wniesienie zasobów do jednostki gospodarczej przez jej właścicieli jest klasyfikowane jako kapitał własny. Przykładem odmiennego podejścia jest ujęcie dopłat do kapitału, które nie służą pokryciu strat z lat ubiegłych i wniesieniu zasobów w formie podporządkowanej pożyczki, nawet długoterminowej (np. 30-letniej), gdy odsetki są kapitalizowane i wypłacane wraz ze zwrotem tej pożyczki. Do kapitałów własnych nie będą zaliczone również w pewnych okolicznościach instrumenty dłużne (np. dłużne papiery wartościowe wyemitowane przez jednostkę), które będą podlegać automatycznej konwersji na akcje danego podmiotu w przyszłości (np. w kontekście stosowania Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej wyemitowane obligacje będą zaliczane do zobowiązań finansowych, gdy parytet wymiany na akcje nie jest ustalony na zasadach „stała liczba akcji za stałą cenę”).

5 Do abstrakcyjności nawiązują m.in. Gmytrasiewicz, Karmańska, Olchowicz (2000), s. 390; Walińska (2009), s. 86.

6 Na tę cechę zwracają uwagę m.in. Kumor (2012); Hońko (2015), s. 165; Mindowicz (2010), s. 415; Walińska (2014), s. 346; Samelak (2006), s. 71; Krzywda, Dudek (2005), s. 9; Krzywda (2006), s. 89; Krzywda (2011), s. 10.

7 Funkcja gwarancyjna wobec wierzycieli jest wskazana m.in. w opracowaniach: Pfaff (2011), s. 452; Krzywda (2011), s. 10.

Wątpliwości budzi ponadto rezydualność kapitału własnego, która ze swej istoty jest pochodną definicji aktywów i zobowiązań. Uznanie określonego umownego zobligowania za zobowiązanie eliminuje je z kręgu kapitału własnego, nawet jeżeli charakteryzuje się niezmiernie długim okresem trwania i podporządkowaniem wobec pozostałych zobowiązań. Przykładem może być wspomniana wcześniej długoterminowa pożyczka podporządkowana wobec innych zobowiązań, gdy nie przewiduje ona bieżącej wypłaty odsetek, lecz ich kapitalizację.

Jedynie niektórzy autorzy podejmują próbę analizy i szerszą dyskusję rozumienia pojęcia kapitału własnego, wychodzące poza ustawowe określenie kapitału własnego⁸, klasyfikację pozycji kapitału własnego dla potrzeb przygotowania bilansu oraz omówienie podstawowych rodzajów transakcji powodujących jego zmiany⁹.

Kwestię wyodrębniania kapitałów własnych podejmuje W. Gos (2012), który wskazuje, że wyodrębnienie kapitałów własnych (źródeł własnych) jest wieloaspektowe i uwzględnia:

- okres zaangażowania kapitału, zakres odpowiedzialności i możliwości wpływania dostawców kapitału na decyzje zarządu firmy;
- poziom ryzyka ponoszonego przez inwestorów;
- wpływ na ryzyko bankructwa przedsiębiorstwa;
- prawo do udziału dostarczycieli kapitału w majątku firmy w przypadku jej likwidacji;
- rodzaj osiąganego dochodu oraz sposób jego traktowania przez przepisy podatkowe;
- zakres realizowanych funkcji.

Tabela 1 obrazuje cechy charakterystyczne kapitału własnego i obcego według tego autora.

Tabela 1. Charakterystyka kapitału własnego i obcego

Kryterium	Kapitał własny	Kapitał obcy
Termin zwrotu	nieokreślony termin zwrotu	określony termin zwrotu
Ryzyko dawców kapitału	wysokie	niższe niż przy kapitale własnym
Kontrola działalności przez dawców kapitału	znaczna	umiarkowana
Koszt kapitału a koszt uzyskania przychodów w prawie podatkowym	nie stanowią kosztów uzyskania przychodów	zazwyczaj stanowią koszt uzyskania przychodów

Źródło: Gos (2012), s. 19.

⁸ Mowa tutaj o zapisach art. 3 ust. 1 pkt 29 ustawy o rachunkowości (1994).

⁹ Poniżej przedstawiono wybrane głosy dotyczące kapitału własnego.

Obok przedstawionych kryteriów W. Gos wskazuje również, że wysoki udział kapitału własnego w finansowaniu przedsiębiorstwa ogranicza ryzyko bankructwa, gdyż jego występowanie nie wiąże się z koniecznością ponoszenia przez firmę stałych kosztów finansowania. Kapitał własny pełni też funkcję gwarancyjną, co oznacza, że odpowiednio wysoki jego poziom stanowi dla wierzycieli rękojmię zwrotu zobowiązań. Wpłaty na rzecz dostawców kapitału własnego są zazwyczaj „gorzej traktowane przez prawo podatkowe niż dochody wierzycieli, gdyż wypłaty z zysku, w przeciwieństwie do odsetek, nie stanowią dla firmy kosztów uzyskania przychodu dla celów podatkowych” (Gos, 2012, s. 20). Z kolei kapitały obce charakteryzują się zazwyczaj określonym terminem zwrotu, a wierzyciele narażeni są na „niższe ryzyko niż właściciele, gdyż ich dochód jest stały i nie zależy od wyników osiąganych przez firmę, a poza tym w przypadku likwidacji firmy roszczenia wierzycieli zaspokajane są przed roszczeniami właścicieli” (Gos, 2012, s. 20).

Na klasyfikację kapitałów własnych może mieć wpływ spełnienie pewnych określonych wymogów formalnych. Przykładowo, podwyższenie kapitału własnego (podwyższenie kapitału podstawowego wraz z wniesieniem wkładu), które nie zostało zarejestrowane przez Krajowy Rejestr Sądowy jest wykazywane jako zobowiązanie finansowe (Gos, 2012, s. 30)¹⁰.

W. Gos podkreśla nieostre zasady wyróżniania kapitału własnego i obcego ze względu na wielokryterijność tego podziału, a także dyskutuje podział źródeł finansowania ze względu na okres wymagalności (kapitały stałe i zobowiązania krótkoterminowe) oraz źródła pochodzenia finansowania (źródła wewnętrzne i zewnętrzne).

Szerszą analizę kapitałów własnych przeprowadziła D. Krzywda (2006). Autorka podkreśla rezydualność kapitału własnego jako pochodnej aktywów i zobowiązań, źródła jego pochodzenia oraz omawia jego klasyfikację. Zwraca uwagę na zróżnicowanie kapitału własnego, m.in. ze względu na możliwości wycofania środków ze spółki, a także możliwość istnienia majątkowej odpowiedzialności właściciela w spółkach osobowych. Zróżnicowanie relacji między wierzycielami i właścicielami w różnych formach prawnych prowadzenia działalności może stanowić istotną podstawę wyróżniania kapitału własnego i jego części. Klasyfikacja kapitału własnego może też bazować na (Krzywda, 2006):

- źródłach pochodzenia kapitału dostarczonego spółce;
- prawnych ograniczeniach podziału zainwestowanego kapitału między udziałowców;
- ograniczeniach prawnych i umownych w zakresie podziału dywidend między obecnych i potencjalnych udziałowców;
- uprzywilejowania niektórych grup udziałowców w przypadku likwidacji jednostki gospodarczej.

¹⁰ W literaturze można znaleźć również inne podejście do tego zagadnienia – prezentację jako pozostałe kapitały rezerwowe w ramach kapitału własnego – zob. np. Fedak (2015).

Niektórzy autorzy, np. S. Hońko (2015, s. 165–166) czy M. Smejda (2011, s. 508), podkreślają powiązanie kapitału własnego z przyjętą koncepcją kapitału – czy kapitał definiowany jest z perspektywy przedsiębiorstwa (*entity*), czy jej właściciela (*proprietary*). Z perspektywy przedsiębiorstwa (*entity*) kapitał oznacza wszystkie zobowiązania jednostki, w tym wobec właściciela. Z punktu widzenia właściciela kapitał wyraża „aktualną własność wkładów w jednostkę (kapitał własny), czyli wartość majątku po spłacie zobowiązań. Taka interpretacja wyjaśnia, dlaczego w ustawie o rachunkowości nie definiuje się pojęcia *kapitał własny*, a jedynie wskazuje się, że kapitał ten odpowiada aktywom netto” (Hońko, 2015, s. 165–166).

Wielu autorów podejmuje problematykę definiowania kapitałów własnych w kontekście różnych koncepcji kapitału i możliwości jego zachowania oraz identyfikacji zysków (zob. np. Pfaff, 2011, s. 451). W ramach tego zagadnienia omawiane są przede wszystkim finansowa koncepcja zachowania kapitału oraz rzeczowa koncepcja zachowania kapitału (określana również koncepcją zachowania substancji majątkowej (Szejna, 1991, s. 277)). Finansowa koncepcja kapitału przewiduje wyrażenie kapitału własnego w jednostkach pieniężnych, przy czym mogą to być jednostki pieniężne nominalne lub jednostki o stałej sile nabywczej (urealnione np. indeksem zmiany siły nabywczej)¹¹. W obu ujęciach zysk osiągnąty jest tylko wówczas, gdy wartość finansowa aktywów netto na koniec okresu obrotowego przewyższa wartość finansową aktywów netto na początek okresu, po wyłączeniu wypłat na rzecz właścicieli i wkładów wniesionych przez właścicieli w danym okresie. Rozwiązanie bazujące na stałej sile nabywczej oznacza, że właściciele kapitałów oddanych do dyspozycji jednostce gospodarczej na realizację określonego przedsięwzięcia w momencie wycofywania zaangażowanych środków pieniężnych będą dysponować kwotą, za którą będą mogli nabyć przynajmniej taki sam zestaw dóbr i usług, jak w momencie podjęcia inwestycji (Szejna, 1991, s. 255–276). Natomiast zgodnie z rzeczową koncepcją kapitału (rzeczowa koncepcja zachowania kapitału¹²) kapitał utożsamiany jest ze zdolnościami produkcyjnymi (operacyjnymi) danego podmiotu. W tym ujęciu zysk przedsiębiorstwa pojawia się jedynie wówczas, gdy na koniec okresu jednostka zachowała swoje zdolności wytwórcze w porównaniu z początkiem okresu.

Finansowa i rzeczowa koncepcja kapitału mogą być związane z pojęciem aktywów netto przypisanych właścicielom (Pfaff, 2011, s. 461) bądź też całym kapitałem, jakim dysponuje jednostka gospodarcza przy prowadzeniu działalności gospodarczej (Sojak, 1996, s. 32).

W związku z tym, że kwestie zachowania kapitału budzą szczególne zainteresowanie w sytuacji, gdy jednostka gospodarcza prowadzi działalność gospo-

11 Podejście to jest określane koncepcją zachowania kapitału realnego – zob. Szejna (1991), s. 263.

12 Zob. Założenia koncepcyjne sprawozdawczości finansowej, par. 4.59–4.61.

darczą w warunkach wysokiej inflacji lub hiperinflacji, zrozumiałe jest, że wielu autorów pomija te rozważania w swoich publikacjach, gdy inflacja nie stanowi znaczącego ryzyka kontynuacji działalności podmiotu. Na uwagę zasługuje jednak fakt, że uznanie kapitału własnego w ujęciu pieniężnym (zasada nominalizmu) jako wartości rezydualnej (różnicy aktywów i zobowiązań) wpisuje się w finansową koncepcję kapitału własnego (zob. np. Dobija, Jędrzejczyk, 2005, s. 128–130).

Analizę kapitału własnego przedstawiła również J. Ickiewicz (2004). Wyróżnia ona następujące cechy charakterystyczne tej pozycji:

- stanowi on trwałą podstawę finansowania, ponieważ nie podlega zwrotowi w okresie funkcjonowania przedsiębiorstwa;
- reprezentuje bazę gwarancyjną dla przedsiębiorstwa;
- przyznaje udział w podziale zysku;
- charakteryzuje się rezydualnością (realizacją praw właścicieli w przypadku likwidacji lub bankructwa po zaspokojeniu wierzycieli).

Autorka ta podkreśla różne relacje między właścicielem i przedsiębiorstwem, ze szczególnym uwypukleniem relacji powiązania majątkowego w przedsiębiorstwach jednoosobowych (osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą). Na uwagę zasługują ponadto następujące cechy determinujące kapitał obcy (Ickiewicz 2004, s. 41):

- udostępnienie na czas określony i przewidziany zwrot;
- przewidziane odsetki;
- często wymaga zabezpieczenia lub gwarancji;
- wraz ze wzrostem zadłużenia rośnie ryzyko dla wierzycieli i w związku z tym koszt kapitału;
- pierwszeństwo zaspokojenia przed właścicielami.

J. Ickiewicz (2004, s. 42) wskazuje również na funkcje kapitału własnego – gwarancyjną i roboczą, przy czym wskazuje, że pierwszą z nich można odnieść jedynie do kapitału zakładowego.

Dyskusję kapitału własnego przeprowadza też J. Błażyńska (2015, s. 350–352) i W. Gabrusewicz (2014, s. 131–133), którzy identyfikują jego cechy charakterystyczne, wymieniają różnice między kapitałem własnym i obcym oraz omawiają funkcje kapitału własnego.

Pogłębioną analizę kapitału własnego można znaleźć w opracowaniach zagranicznych autorów. Na szczególną uwagę zasługuje praca E. Hendriksena i M. van Bredy (2002), którzy wiążą pojęcie kapitału własnego z dwoma wymiarami:

- pierwszeństwem i podporządkowaniem w zakresie zaspokojenia;
- uzależnieniem od wyników przedsiębiorstwa i brakiem takiego uzależnienia.

Autorzy ci omawiają odmienne postrzeganie kapitału własnego ze względu na inne przyjęte teorie kapitału. Tabela 2 zawiera zestawienie podstawowych cech każdego z przyjętych rozwiązań.

Tabela 2. Kapitał własny a teoria kapitału

Teoria kapitału	Istota	Postrzeganie kapitału własnego
1	2	3
Teoria własnościowa	Ścisłe powiązanie przedsiębiorstwa z właścicielem. Majątek przedsiębiorstwa (lub jego część) stanowi majątek właściciela, a zobowiązania przedsiębiorstwa stanowią zobowiązania właściciela. Przychody to przyrost majątku właściciela, a koszty to jego uszczerpienie. Teoria przystosowana najlepiej do jednoosobowej działalności gospodarczej oraz niektórych spółek uwzględniających współudział w przedsięwzięciu. W spółkach kapitałowych teorię tę można powiązać z ustalaniem zysku netto dla jej akcjonariuszy. Nacisk w tej teorii położony jest na ustalenie wartości dla właścicieli.	Kapitał własny to wartość netto podmiotu gospodarczego dla jego właścicieli. Kapitał własny nie uwzględnia pozycji przypisanych do innych podmiotów (np. udziałów mniejszości).
Teoria podmiotu gospodarczego (jednostki sprawozdawczej)	Przedsiębiorstwo funkcjonuje oddzielnie od właścicieli (ma osobowość samo w sobie). Kapitał własny i zobowiązania odzwierciedlają roszczenia wobec przedsiębiorstwa (ang. <i>claims on assets</i>). Różnica między kapitałami własnymi i zobowiązaniami wynika z faktu, że zobowiązania można wycenić niezależnie od innych pozycji, podczas gdy prawa udziałowców mierzone są poprzez wartość początkowo zainwestowanych aktywów powiększonych o reinwestowane zyski i ewentualne przeszacowania. W skrajnym podejściu wynik finansowy przedsiębiorstwa nie uwzględnia kosztów odsetek od kapitałów obcych – odsetki od zaciągniętych zobowiązań stanowią formę podziału wyniku przedsiębiorstwa (alokacji zysku), a nie jego koszt. Zysk netto przedsiębiorstwa nie jest zatem zyskiem netto dla właścicieli. Nacisk w tej teorii położony jest na rozliczanie się z dostawcami kapitałów (właścicielami i wierzycielami), którzy otrzymują odpowiedni udział w wyniku przedsiębiorstwa. Udziałowiec (akcjonariusz) nie jest uważany za właściciela przedsiębiorstwa, lecz za osobę mającą prawa własności w tym podmiocie, jak każdy inny właściciel kapitałów. Przedsiębiorstwo prowadzi działalność z myślą o korzyściach właścicieli kapitałów.	Kapitał własny to część roszczeń dostawców kapitału wobec jednostki gospodarczej, które nie stanowią zobowiązań. W związku z tym kapitał własny uwzględnia m.in. udziały mniejszości.

Tab. 2 (cd.)

1	2	3
Teoria rezydualnych praw własności (podstawowych praw udziałowych)	Kapitał własny i zobowiązania odzwierciedlają roszczenia wobec przedsiębiorstwa (ang. <i>claims on assets</i>), jednak szczególnym obszarem zainteresowania są kapitały rezydualne przypisane do zwykłych akcjonariuszy (posiadaczy podstawowych praw udziałowych, które są podporządkowane wobec wszystkich innych instrumentów). Kapitał własny przypisany do akcjonariuszy zwykłych (kapitał rezydualny) to różnica między zasobami (aktywami) i kapitałami w postaci zobowiązań i kapitałów akcjonariuszy uprzywilejowanych. Celem tej koncepcji jest dostarczenie zwykłemu akcjonariuszowi informacji o podmiocie, które ułatwią im inwestycje kapitałowe.	Kapitał własny obejmuje kapitał zwykłych akcjonariuszy i akcjonariuszy uprzywilejowanych, przy czym kapitał zwykłych akcjonariuszy powinien być przedstawiony w bilansie oddzielnie od innych roszczeń (odrębnie od kapitałów akcjonariuszy uprzywilejowanych i zobowiązań).
Teoria przedsiębiorstwa	Podmiot gospodarczy funkcjonuje jako instytucja społeczna (korporacja), dostarczająca korzyści (zysków) wielu podmiotom (interesariuszom), a nie tylko dostawcom kapitałów lub właścicielom. Przedsiębiorstwo jest zatem jednostką ukierunkowaną na potrzeby właścicieli, wierzycieli, pracowników, klientów, agencji rządowych itp. Zysk przedsiębiorstwa reprezentowany jest przez wartość dodaną, czyli różnicę między rynkową wartością dóbr i usług wytworzonych oraz wartością dóbr i usług nabytych w transakcjach z zewnętrznymi podmiotami. Zysk w postaci wartości dodanej zawiera wszystkie płatności na rzecz interesariuszy (dywidendy dla udziałowców, odsetki dla wierzycieli, wynagrodzenia dla pracowników, podatki i opłaty skarbowe).	Kapitał własny może być przedstawiony jako kapitał rezydualny (akcjonariuszy zwykłych) bądź jako kapitał podmiotu gospodarczego (spółki), po uwzględnieniu roszczeń interesariuszy (w tym dywidend dla akcjonariuszy zwykłych).
Teoria funduszowa	Podmiotem rachunkowości jest jednostka operacyjna nastawiona na konkretne działania. Ten obszar, nazywany funduszem, obejmuje grupę aktywów oraz związanych z nimi obowiązków i ograniczeń reprezentujących określone funkcje lub działania ekonomiczne. W teorii funduszowej aktywa (zasoby) są równe zobowiązaniom dotyczącym aktywów. Zobowiązania to ograniczenia dotyczące określonych lub wszystkich aktywów funduszu. Zainwestowany kapitał reprezentuje prawne lub finansowe ograniczenia użycia aktywów i powinien pozostać nienaruszony do momentu realizacji	Kapitał własny reprezentuje przede wszystkim wkłady założycieli i skumulowane zyski, które finansują określone cele.

1	2	3
	określonego celu. Dopiero po tym fakcie możliwe jest jego całkowite lub częściowe wycofanie. Analogiczne ograniczenia dotyczą również skumulowanych zysków, które obciążone są ograniczeniami określonymi przez zarząd, wierzycieli i dostawców lub wymogi prawne. Teoria funduszowa jest użyteczna w przypadku rachunkowości agencji rządowych i organizacji nienastawionych na zysk. W teorii funduszowej zysk nie jest akcentowany – większe znaczenie ma fundusz i jego działanie.	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Hendriksen, van Breda (2002), s. 759–767.

Omówione powyżej teoretyczne koncepcje kapitału stanowią dobrą podstawę do analizy kapitałów własnych, gdy przedmiotem zainteresowania są wyniki finansowe, a także proste relacje między bieżącymi współwłaścicielami i wierzycielami oraz innymi interesariuszami. Rozważania te nie dają jednak jednoznacznej odpowiedzi w zakresie identyfikacji kapitałów własnych w odniesieniu do bardziej wyrafinowanych transakcji, gdy pojęcie właściciela (odpowiednio założyciela) jest rozmyte. Przykładem mogą być obligacje (lub ich posiadacz) obligatoryjnie zamienne na akcje zwykłe po upływie określonego czasu¹³, gdy ich posiadacz nie jest bieżącym współwłaścicielem danej jednostki, a odsetki od obligacji uzależnione są od wyników danej jednostki przypadających na akcjonariuszy zwyczajnych. Z jednej strony obligacje takie dają posiadaczowi wiele praw zbliżonych do pozycji akcjonariuszy zwyczajnych (dochód uzależniony od wyniku finansowego i możliwość udziału w aktywach netto po przeprowadzeniu konwersji), z drugiej – w przypadku bankructwa jednostki jego pozycja jest zbliżona do sytuacji wierzycieli.

Obok rozważań dotyczących istoty kapitału własnego w kontekście różnych teorii kapitału, E. Hendriksen i M. van Breda szeroko dyskutują problematykę prezentacji kapitału w różnych podmiotach gospodarczych. O ile w przypadku jednoosobowej działalności gospodarczej, gdzie kapitał własny odzwierciedla prawa własności właściciela do przedsiębiorstwa nie ma potrzeby wyodrębniania pozycji kapitałów (właściciel nie jest ograniczony w zakresie wycofania środków lub wykorzystania osobistych zasobów w prowadzeniu działalności), o tyle taki podział jest szczególnie istotny w podmiotach kapitałowych, gdzie relacje między zarządem (spółką), współwłaścicielami i wierzycielami są znacznie bardziej skom-

¹³ Alternatywą mogą być obligacje konwertowane na akcje zwykłe w dowolnym momencie wskazanym przez posiadacza.

plikowane. Zagadnienia związane z prezentacją, choć porządkujące różne możliwości patrzenia na kapitał własny, stanowią jednak problem wtórny w stosunku do zasad identyfikacji i uznawania kapitału własnego.

Ponadto, na uwagę zasługuje analiza transakcji skutkujących ujęciem kapitału własnego, np. konwersji zobowiązań na kapitał własny czy dywidendy w akcjach – różny sposób ich ujęcia (np. w wartości księgowej lub alternatywnie w wartości godziwej) pozwala zidentyfikować relacje między różnymi współwłaścicielami. Przykładowo, rozliczenie konwersji obligacji zamiennych na akcje w wartości rynkowej akcji pozwala odzwierciedlić zyski lub straty wygenerowane lub poniesione przez jednostkę gospodarczą na tej transakcji i w konsekwencji np. fakt rozwodnienia udziału dotychczasowych współwłaścicieli¹⁴. Zbliżony jakościowo problem pojawia się w przypadku dywidendy w akcjach, czyli w sytuacji, gdy jednostka gospodarcza podnosi kapitał zakładowy z zysku i emituje akcje na rzecz dotychczasowych współwłaścicieli, jak również w przypadku emisji lub przyznania opcji na akcje, warrantów subskrypcyjnych lub praw poboru. Odmienny sposób ustalenia wartości transakcji (np. na poziomie podwyższenia kapitału zakładowego bądź na poziomie wartości rynkowej) może bazować na różnych przesłankach ekonomicznych.

* * *

W literaturze przedmiotu pojawiają się rozmaite spojrzenia na kapitał własny. Jedynie niektórzy badacze podejmują próbę identyfikacji cech ekonomiczno-prawnych determinujących kapitał własny. Wielu z nich odnosi się bezpośrednio do regulacji prawnych rachunkowości jako podstawy kwalifikacji i wyróżniania tej kategorii bilansowej. W rozdziale drugim przeprowadzono zatem analizę istniejących obecnie wytycznych i regulacji dotyczących ujmowania kapitału własnego, zaś w rozdziale trzecim poddano dyskusji czynniki ekonomiczno-prawne, które zdaniem autora mogą charakteryzować kapitał własny.

14 Obecnie obowiązujące wytyczne MSSF przewidują ujęcie kapitału w wartości bilansowej zobowiązania, jeśli konwersja wynika z warunków zobowiązania określonych w momencie jego emisji – problem ten omówiono w dalszej części opracowania.

Rozdział 2

Kapitał własny w regulacjach rachunkowości

W różnych regulacjach rachunkowości kapitał własny może być odmiennie definiowany. Na uwagę zasługuje objaśnianie tego pojęcia w dwóch wymiarach – bezpośrednim oraz pośrednim z odniesieniem do instrumentów kapitałowych, czyli konkretnych praw majątkowych, które łącznie można utożsamiać z kapitałem własnym. W niniejszym rozdziale poddano krytycznej analizie powszechnie wykorzystywane w Polsce zasady kwalifikacji, ujmowania i prezentacji kapitałów własnych. W tym kontekście przedyskutowano wytyczne zawarte w Ramach koncepcyjnych sprawozdawczości finansowej, regulacje ustawy o rachunkowości oraz rozwiązania zawarte w Międzynarodowych Standardach Sprawozdawczości Finansowej.

2.1. Wytyczne Ram koncepcyjnych sprawozdawczości finansowej (MSSF)

Ramy koncepcyjne Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej definiują kapitał własny jako pozycję, która stanowi rezydualny udział w aktywach jednostki pozostałych po odjęciu (zaspokojeniu) jej wszystkich zobowiązań (wierzycieli). Takie sformułowanie definicyjne umożliwia wyróżnienie następujących elementów:

- udział w aktywach netto jednostki jako czynnika determinującym kapitał własny;
- rezydualny (końcowy) charakter kapitału własnego;
- zależność (podległość) kapitału własnego wobec definicji aktywów i zobowiązań.

Pierwszy element oznacza, że brak prawa do aktywów netto eliminuje dany instrument z kręgu kapitału własnego. W konsekwencji, np. prawo do określo-

nego udziału w zysku jednostki bez prawa do jej aktywów netto nie stanowi kapitału własnego. Analogicznie długoterminowe finansowanie, np. w formie bezwrotnych dotacji ze strony podmiotu, który nie ma udziału w aktywach netto, nie będzie kwalifikować się do kapitałów własnych. W tym ujęciu finansowanie jednostki gospodarczej przez jej założyciela, który nie ma prawa do aktywów netto tego podmiotu, nie będzie stanowić jego kapitału własnego (przykładowo, wkład założyciela fundacji, który nie ma prawa do aktywów netto tego podmiotu, np. w trakcie lub po zakończeniu przez niego działalności, nie może być uznany za kapitał własny).

Kapitał własny w świetle Ram koncepcyjnych jest wielkością rezydualną, końcową, czyli pozostającą po uregulowaniu zobowiązań. Podstawowe równanie, które wynika z przedstawionej definicji wydaje się oczywiste:

$$\text{aktywa} \text{ minus } \text{zobowiązania} = \text{kapitał własny (rezydualny)}$$

Cecha ta odgrywa szczególną rolę w analizie kapitału własnego – instrumenty kapitałowe nie powinny obejmować tych pozycji, które mają pierwszeństwo za spokojenia przed wszystkimi lub określonymi zobowiązaniami. Określenie kapitału własnego jako wartości rezydualnej zbliża definicję zawartą w Ramach koncepcyjnych sprawozdawczości finansowej do teorii rezydualnych praw własności. W przedstawionej definicji kapitał własny nie reprezentuje jednak wyłącznie rezydualnych praw posiadaczy akcji zwykłych (podstawowych praw udziałowych), lecz również posiadaczy tych akcji uprzywilejowanych, które nie rodzą zobowiązań¹.

Definicja kapitału własnego przyjmująca rezydualność tej pozycji jako aktywów netto oznacza, że identyfikacja kapitału własnego uzależniona jest od definicji aktywów i zobowiązań. Jeżeli określona pozycja stanowi składnik aktywów z perspektywy jednostki gospodarczej, to wpływa na kapitał własny pośrednio, w konsekwencji jego ujęcie, wycena lub rozliczenie uzależnione są od ujęcia, wyceny lub rozliczenia tego składnika aktywów. Przykładem pozycji budzącej wątpliwości i wymagającej uważnej analizy są należne wpłaty na kapitał podstawowy, które pojawiają się w związku z niepełnym opłaceniem kapitału zakładowego w momencie objęcia nowych akcji. Należność taka może być egzekwowalna od właścicieli jednostki, którzy objęli nowe akcje danego podmiotu, zatem można ją uznać za składnik aktywów danej jednostki gospodarczej (kryteria ujmowania jako składnika aktywów tego podmiotu są spełnione). Uznanie tej pozycji za składnik aktywów oznacza, że jednostka powinna wykazać podwyższenie

1 Co charakterystyczne, regulacje standardów międzynarodowych nie odnoszą się do jednej teorii kapitału własnego, lecz bazują na różnych podejściach. Niektóre rozwiązania zbliżone są do teorii rezydualnych praw własności (np. regulacje MSR 33 „Zysk przypadający na jedną akcję” wskazujące na konieczność ustalania zysku rozwodnionego na akcję zwykłą), zaś inne do teorii podmiotu gospodarczego (np. koncepcja prezentacji w ramach kapitałów własnych udziałów niedających kontroli, przyjęta w MSR 27 „Konsolidacja sprawozdań finansowych”).

kapitału własnego, które wynika z podwyższenia kapitału zakładowego o objęte i nie w pełni opłacone akcje. Identyfikacja taka może mieć szczególne znaczenie w przypadku wystąpienia określonych przeszacowań lub korekt do wartości należności (np. z tytułu zmiany kursu wymiany waluty lub odpisu aktualizującego, gdy istnieje ryzyko niewypłacalności akcjonariusza). W razie uznania jej za składnik aktywów takie korekty skutkować będą uznaniem zysku lub straty okresu.

Analogiczny problem dotyczy pomijanych zazwyczaj w literaturze kwot należnych od właścicieli, gdy objęli oni instrumenty kapitałowe po cenie emisyjnej wyższej od wartości nominalnej i nie wnieśli ceny emisyjnej lub nadwyżki. Problem ten może teoretycznie dotknąć spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością i spółkę akcyjną w okresie między ich powołaniem i wpisem do Krajowego Rejestru Sądowego (KRS) ustanawiającym ich powstanie (w tym okresie spółki takie funkcjonują jak „spółki w organizacji”)², a także w sytuacji podwyższania kapitału własnego między dniem podjęcia uchwały o podwyższeniu i wpisu do rejestru podwyższenia kapitału³. Teoretycznie rozważając, gdyby nieopłacona nadwyżka ceny emisyjnej ponad wartość nominalną objętych udziałów stanowiła egzekwowalną należność jednostki gospodarczej, która podlegałaby egzekucji i wypłacie na rzecz wierzycieli w sytuacji jego bankructwa, to w odniesieniu do takiej należności uzasadnione byłoby również ujęcie składnika aktywów (z konsekwencjami w postaci przeszacowań lub odpisów).

Z drugiej strony możliwe jest jednoznaczne powiązanie należności od wspólnika/udziałowca z objęciem przez niego instrumentu kapitałowego. Powoduje to, że należność taka może być traktowana jako korekta pozycji zadeklarowanej, a nie składnik aktywów (należność) jednostki gospodarczej. Taka klasyfikacja oznacza brak zmiany (podwyższenia) kapitału własnego o kapitał zakładowy objęty, a nie opłacony lub kapitał zapasowy zadeklarowany, a nie opłacony (nieopłacone agio).

Obok odniesienia do aktywów definicja kapitału własnego odnosi się bezpośrednio do zobowiązania, które jest zdefiniowane jako obecny obowiązek jednostki, powstały w wyniku przeszłych zdarzeń, którego wypełnienie, według przewidywań, spowoduje wypływ z jednostki zasobów zawierających korzyści ekonomiczne, w tym zapłatę środków pieniężnych⁴. „Obowiązek to powinność podjęcia działań w pewien określony sposób. Obowiązki te można egzekwować na drodze prawnej, na podstawie zawartej umowy lub przepisów prawa” (MSSF 2016, Ramy koncepcyjne, par. 4.15). Zobowiązanie nie powstaje, jeżeli jednostka ma możliwość odmowy wykonania świadczenia w przyszłości.

2 Kodeks spółek handlowych (2000) w odniesieniu do spółek kapitałowych wymaga uiszczenia nadwyżki w całości przed zarejestrowaniem spółki – zob. art. 169 par. 2 i art. 309 par. 2.

3 W momencie wpisu kwota nadwyżki powinna być wniesiona.

4 Analogiczne rozwiązanie zawiera polska ustawa o rachunkowości, która rozumie jako zobowiązanie wynikający z przeszłych zdarzeń obowiązek wykonania świadczenia o wiarygodnie określonej wartości, które spowoduje wykorzystanie już posiadanych lub przyszłych aktywów jednostki (zob. ustawa o rachunkowości, 1994, art. 3 ust. 1 pkt 20).

Z perspektywy przedstawionych wytycznych uznanie zobowiązania eliminuje kwalifikację danego instrumentu do kapitału własnego – instrument prezentowany w kapitałach własnych nie może zawierać obecnego zobowiązania do przekazania korzyści ekonomicznych jego posiadaczowi. W konsekwencji tego wszelkie umowy kreujące zobowiązanie dla jednostki, np. przewidujące zapłatę środków pieniężnych przez jednostkę gospodarczą na rzecz posiadaczy instrumentów, którzy mogą być jej współwłaścicielami, są w swojej istocie zobowiązaniami, bez względu na ich formę prawną. W tym kontekście problemy z właściwym ujęciem mogą dotyczyć np. udziałów w spółdzielniach lub jednostek uczestnictwa w otwartych funduszach inwestycyjnych, gdy kierownictwo tych jednostek nie ma możliwości bezwarunkowej odmowy wykupu takich instrumentów. Instrumenty takie przyznają posiadaczom możliwość żądania ich wykupu, a więc wydania środków pieniężnych ze strony jednostki gospodarczej. Bazując jedynie na definicji zobowiązania zawartej w Ramach koncepcyjnych sprawozdawczości finansowej, można stwierdzić, że są to zobowiązania, ponieważ emitenci takich instrumentów są zobligowani do ich wykupu na żądanie posiadacza⁵. Analogicznie do zobowiązań (a nie kapitałów własnych) kwalifikują się inne instrumenty przewidujące zapłatę określonych kwot w przyszłości, np. akcje uprzywilejowane, które jednostka jest zobligowana wykupić w przyszłości, bądź akcje, które kwo-towo określają wartość dywidendy, zwłaszcza gdy niezapłacona dywidenda jest kumulowana.

W kontekście analizy definicji zobowiązań należy uwypuklić fakt, że Ramy koncepcyjne MSSF odnoszą się do przewidywań odnośnie do wypływu korzyści ekonomicznych w przyszłości⁶. Oznacza to, że sam fakt istnienia umownego lub prawnego obowiązku do realizacji określonego świadczenia nie powoduje jeszcze uznania zobowiązania⁷. Jeżeli kierownictwo jednostki przewiduje, że w związku z danym obowiązkiem nie nastąpi w przyszłości wypływ korzyści ekonomicznych, dane zobligowanie nie kwalifikuje się do zobowiązań. Konsekwencją takiego podejścia jest uznanie kapitału własnego, które może być skutkiem uznania zysku (przychodu) na transakcji. Przykładowo, spółka może otrzymać pożyczkę od agencji rządowej, która zgodnie z warunkami umownymi zostanie umorzona, jeśli spółka spełni określone kryteria. Na moment otrzymania pożyczki zarząd spółki wie, że kryteria określone w umowie pożyczki zostały już spełnione i jednostka nie będzie zobligowana od jej zwrotu. W celu umorzenia pożyczki zarząd musi jedynie przedstawić agencji rządowej odpowiednie dokumenty. W zaistniałej sytuacji w momencie zaciągnięcia pożyczki wiadomo

5 Inne podejście przewiduje MSR 32 „Instrumenty finansowe: prezentacja”, który został omówiony w dalszej części rozdziału.

6 Kryterium „oczekiwania” wypływu korzyści ekonomicznych w definicji zobowiązania odnaleźć można również w MSR 37 „Rezerwy, zobowiązania warunkowe i aktywa warunkowe”.

7 Inne kryterium ujmowania zobowiązań przyjmuje MSR 32 „Instrumenty finansowe: prezentacja”, który nie odnosi się do prawdopodobieństwa realizacji obowiązku.

(można oczekiwać), że jednostka nie będzie zobligowana do zwrotu pożyczonej kwoty. W związku z tym zgodnie z wytycznymi Ram koncepcyjnych podmiot ten nie wykaże zobowiązania, lecz zysk (przyrost kapitału własnego w związku z transakcją przeprowadzoną z podmiotem innym niż właściciele). Analogiczne rozwiązanie pojawiłoby się w przypadku darowizn lub dofinansowań, które nie rodzą dla jednostki zobowiązań skutkujących wpływem korzyści ekonomicznych (są to zyski zwiększające kapitał własny). Z kolei gdyby pożyczka była zaciągnięta od wspólników danej spółki (odpowiednio dofinansowanie lub darowizna od wspólnika), fakt braku zobowiązania powodowałby bezpośrednio ujęcie kapitałów własnych. W tym przypadku nie pojawia się zysk (przychód), lecz dofinansowanie ze strony właścicieli.

W nawiązaniu do przyjętej definicji aktywów i zobowiązań dodatkowej analizy wymagają wszelkie kontrakty, które w przyszłości będą lub mogą być rozliczone poprzez wydanie akcji/udziałów danej jednostki (jej instrumentów dokumentujących rezydualny udział w aktywach netto). Przykładowo, jednostka może otrzymać środki pieniężne na przyszłą emisję jej akcji bądź wyemitować obligacje zamienne na akcje, które będą w przyszłości obligatoryjnie konwertowane na jej akcje. Ramy koncepcyjne nie odnoszą się wprost do takich instrumentów, jednak odniesienie do aktywów netto może być uznane za wystarczające. Jeżeli na jednostce w związku z danym instrumentem ciąży obowiązek podjęcia określonego działania, który wymaga od niej wydania zasobów zawierających korzyści ekonomiczne, to instrument taki kwalifikuje się do zobowiązań. Zastanowienia wymaga ocena, czy obowiązek wydania instrumentu kapitałowego jest w swej istocie obowiązkiem wydania zasobów zawierających korzyści ekonomiczne. Z perspektywy jednostki, na której ciąży obowiązek wydania w przyszłości własnych akcji/udziałów rozliczenie kontraktu nie będzie stanowić wydania składnika aktywów (zasobów). Z perspektywy posiadacza nastąpi jednak w przyszłości przekazanie mu składnika aktywów w postaci rezydualnego udziału w aktywach.

Zrozumienia analizowanego zagadnienia nie ułatwia zapis par. 4.18 pkt (e) Ram koncepcyjnych, który wskazuje, że uregulowanie obowiązku może nastąpić poprzez jego konwersję na kapitał własny. Wydaje się, że zapis ten nie dotyczy obowiązku wydania instrumentów kapitałowych, lecz innych zobowiązań jednostki gospodarczej, które mogą ewentualnie być rozliczone poprzez wydanie własnych instrumentów kapitałowych. W tym ujęciu oraz przyjmując perspektywę jednostki gospodarczej, która nie jest zobligowana do wydania aktywów, owe zobowiązania do wydania w przyszłości własnych akcji/udziałów nie stanowią zobowiązań, w konsekwencji czego kwalifikują się do kapitałów własnych⁸.

8 Interpretację taką przyjmuje sama Rada Międzynarodowych Standardów Rachunkowości, która poddaje ją analizie w kontekście implementacji MSSF 2 (MSSF 2016, MSSF 2, par. UW106).

Wątpliwości jednak pozostają, zwłaszcza gdy konwersja (wydanie) instrumentów kapitałowych ma nastąpić na warunkach gorszych (bądź lepszych) niż warunki rynkowe (np. poniżej wartości rynkowej, którą można by uzyskać z normalnej emisji). Z perspektywy jednostki sprawozdawczej emisja na warunkach gorszych niż rynkowe oznacza formę kosztu alternatywnego⁹. Zagadnienie to nabiera dodatkowego wymiaru, gdy nowa emisja skierowana jest do osoby spoza grupy bieżących współwłaścicieli, w wyniku czego ich sytuacja ekonomiczna (tj. dotychczasowych właścicieli) może ulec pogorszeniu. Sytuacja taka wystąpi, gdy np. nowy inwestor ma możliwość objęcia dużego pakietu akcji po cenie odpowiadającej wartości nominalnej, która jest znacząco niższa niż cena rynkowa. W przypadku istnienia zobowiązania jednostki do sprzedaży jej akcji poniżej ich wartości godziwej, zobowiązanie takie pogarszałoby sytuację dotychczasowych właścicieli, zaś zobowiązanie i prawo jednostki do sprzedaży akcji powyżej ich wartości godziwej byłoby dla nich korzystne. Jeśli za podstawę sprawozdawczości finansowej przyjąć perspektywę właściciela, to zobowiązanie jednostki do wydania jej akcji poniżej ich wartości godziwej stanowiłoby jej zobowiązanie, ponieważ celem sprawozdawczości byłaby prezentacja pozycji właściciela, a nie podmiotu samego w sobie.

Funkcjonowanie tej zależności można zobrazować na prostym przykładzie: spółka A ma jednego udziałowca (100%). Aktywa spółki to majątek trwały nabyty bezpośrednio po jej utworzeniu za wniesione wkłady pieniężne. Wartość nominalna wniesionych udziałów (1 tys. udziałów) i jednocześnie wartość majątku w cenie nabycia wynosi 10 tys. jednostek pieniężnych (j.p.), czyli 10 j.p. na udział. Jeśli wartość godziwa majątku wzrosłaby np. do 50 tys. j.p., a jednostka nie ma innych pozycji w aktywach i zobowiązaniach, to można przyjąć, że kwota 50 tys. j.p. reprezentuje wartość rynkową (godziwą) całej spółki, zaś 50 j.p. wartość jednego udziału. Wartość rynkowa (godziwa) całej spółki nie jest odzwierciedlona w jej kapitałach własnych, ponieważ majątek trwały wykazywany jest w cenie nabycia. Jeżeli w spółce pojawi się nowy udziałowiec, sytuacja dotychczasowego wspólnika będzie się różniła w zależności od jego wkładu. Jeśli nowy udziałowiec obejmie 1 tys. nowych udziałów w związku z podwyższeniem kapitału zakładowego o 100% za ich wartość nominalną 10 tys. j.p., to sytuacja finansowa dotychczasowego udziałowca ulegnie pogorszeniu. Po nowej emisji stary udziałowiec będzie miał prawa do połowy majątku spółki, co w przypadku jej likwidacji oznaczałoby (bez uwzględniania podatków) kwotę 30 tys. j.p. (kwota ze sprzedaży majątku trwałego 50 tys. j.p. oraz środki pieniężne z nowego wkładu 10 tys. j.p. wniesione przez nowego wspólnika, podzielone równo na dwóch udziałowców). Natomiast jeśli nowy udziałowiec wniósłby kwotę 110 tys. j.p., w wyniku czego otrzymałby 1 tys. nowych udziałów w spółce (podwyższenie kapitału zakładowego o war-

⁹ Rozwiązanie to uwidacznia się szczególnie w kontekście przyjęcia teorii podmiotu gospodarczego.

tość nominalną 10 tys. j.p.), to sytuacja finansowa dotychczasowego właściciela uległaby poprawie. W przypadku likwidacji stary udziałowiec otrzymałby kwotę 80 tys. j.p. (czyli 50 tys. j.p. + 110 tys. j.p., podzielone na dwa). Jedynie w sytuacji, gdy nowy udziałowiec wniósłby kwotę 50 tys. j.p., obejmując nowe udziały o wartości nominalnej 10 tys. j.p., sytuacja dotychczasowego właściciela nie uległaby zmianie – w przypadku likwidacji otrzymałby on 50 tys. j.p., czyli tyle samo, co przy likwidacji spółki, do której nie wszedł nowy udziałowiec. Z perspektywy dotychczasowego właściciela zobowiązanie spółki do wydania w przyszłości udziałów za kwotę niższą od ich wartości godziwej będzie niekorzystne (utrata korzyści ekonomicznych), przy czym nie jest to odzwierciedlone w sprawozdaniu finansowym.

Jeżeli sprawozdanie finansowe byłoby przygotowane z perspektywy podmiotu gospodarczego, to zobowiązanie do emisji akcji/udziałów po cenie niższej niż ich wartość rynkowa oznaczać będzie koszt alternatywny. Bazując na powyższym przykładzie, można wskazać, że zobowiązanie do emisji akcji/udziałów poniżej ceny rynkowej oznaczałoby transakcję niekorzystną z perspektywy jednostki sprawozdawczej – na rynku mogłaby ona uzyskać cenę rynkową. Analogicznie możliwość emisji akcji/udziałów po cenie wyższej od wartości rynkowej oznaczałaby alternatywny zysk, który nie jest uwzględniony przez sprawozdawczość finansową.

Należy podkreślić, że nie każda transakcja, która jest teoretycznie niekorzystna dla jednostki, będzie niekorzystna dla jej dotychczasowych właścicieli. Przykładem może być sytuacja, gdy wszyscy dotychczasowi właściciele obejmują nowe instrumenty (akcje/udziały) po wartości nominalnej w proporcji do posiadanych dotychczas udziałów. W takiej sytuacji nowa emisja akcji/udziałów nie zmienia udziału poszczególnych współwłaścicieli w danym podmiocie, w związku z czym nie następuje zmiana ich pozycji finansowej. Z perspektywy jednostki gospodarczej jako odrębnego podmiotu sprawozdawczego emisja akcji/udziałów po wartości nominalnej, która jest niższa od wartości rynkowej jest alternatywnym kosztem, który nie jest uwzględniony przez sprawozdawczość finansową.

W kontekście powyższych analiz należy odnieść się również do innych wytycznych Ram koncepcyjnych. Za pewne uzupełnienie definicji kapitału własnego, zobowiązań i aktywów można uznać definicje dochodów i kosztów. Definicja dochodów (i odpowiednio kosztów) określa, że do pozycji wynikowych nie kwalifikują się transakcje powodujące przyrost korzyści ekonomicznych, skutkujących przyrostem kapitału własnego (lub odpowiednio uszczuplenie korzyści ekonomicznych powodujące zmniejszenie kapitału własnego), które wynikają z wkładu/kontrybucji (lub odpowiednio dystrybucji) ze strony (na rzecz) udziałowców¹⁰.

10 W oryginalnej wersji pojawia się określenie *equity participants*, co zostało przetłumaczone na język polski raz jako „udziałowcy”, a raz jako „właściciele”.

Konsekwencją powyższego podejścia jest to, że wszelkie transakcje z osobami, które nie mają rezydualnego udziału w aktywach netto danej jednostki nie stanowią transakcji dotyczących jej kapitałów własnych. W tym ujęciu kapitał własny odzwierciedla jedynie rezydualny udział w aktywach netto dla istniejących udziałowców/współwłaścicieli. Zatem kwoty otrzymane w związku z emisją prawa do żądania wydania akcji/udziałów (np. w związku z emisją warrantów) na rzecz nowego współnika stanowią przychód jednostki, jeśli wyemitowane prawa nie stanowią zobowiązania.

Przytoczone rozwiązania nie przystają do istniejących obecnie różnych instrumentów emitowanych przez spółkę, które mogą mieć cechy ekonomiczne zbliżone do instrumentów kapitałowych w postaci akcji/udziałów, ale nimi nie są.

Ponadto, przyjęta w Ramach koncepcyjnych definicja kapitału własnego nie uwzględnia również sytuacji, gdy jeden z współwłaścicieli posiada możliwość rozważniania udziału pozostałych współwłaścicieli, np. poprzez obejmowanie nowych akcji/udziałów po wartości nominalnej niższej od ceny rynkowej. Sytuacja taka oznacza pogorszenie sytuacji ekonomicznej pozostałych udziałowców, co jednak nie zostanie uwzględnione w kapitałach własnych.

Innym czynnikiem, który wymaga rozważenia, a który jest pomijany w Ramach koncepcyjnych Międzynarodowych Standardów Rachunkowości (MSR), są posiadane prawa korporacyjne. Niektóre podmioty – poprzez możliwość obsadzania członków zarządu w danym podmiocie – mogą kształtować jego operacje w taki sposób, aby realizować dodatkowe korzyści ekonomiczne z tych transakcji. Przykładowo, akcjonariusz posiadający pakiet akcji pozwalający na obsadzenie zarządu danej spółki może kontrolować jej działania i tak kształtować zawierane z nią transakcje, aby maksymalizować własne korzyści. W tej sytuacji pozycja ekonomiczna pozostałych akcjonariuszy może być pogorszona, co jednak nie będzie odzwierciedlone w sprawozdawczości finansowej.

2.2. Kapitał własny w świetle polskich regulacji rachunkowości

Polskie regulacje rachunkowości to przede wszystkim wytyczne ustawy o rachunkowości oraz aktów uzupełniających, do których należą m.in. rozporządzenie w sprawie instrumentów finansowych (rozporządzenie w sprawie instrumentów finansowych, 2001) czy rozporządzenie w sprawie konsolidacji (rozporządzenie w sprawie konsolidacji, 2009). Regulacje te w różnym zakresie odnoszą się do problematyki kapitału własnego.

2.2.1. Kwalifikacja kapitału własnego

Kapitał własny w ustawie o rachunkowości określony jest bardzo pobieżnie – ustawa nie podaje jego definicji ani cech charakterystycznych. Odniesienie do tej pozycji bilansowej pojawia się w kontekście aktywów netto oraz instrumentu kapitałowego. Aktywa netto definiowane są jako „aktywa jednostki pomniejszone o zobowiązania, odpowiadające wartościowo kapitałowi (funduszowi) własnemu” (ustawa o rachunkowości, 1994, art. 3 ust. 1 pkt 29).

Podobnie jak w przypadku Ram koncepcyjnych sprawozdawczości finansowej, wątpliwości w kontekście powyższego sformułowania wiążą się z definicjami aktywów i zobowiązań. Przykładem pozycji, które budzą wątpliwości są: ujęcie i prezentacja należnych wpłat na kapitał podstawowy oraz akcji (udziałów) własnych. Do końca 2015 r. pozycje takie były prezentowane zgodnie z ustawą o rachunkowości jako korekty kapitału własnego, zaś od początku 2016 r. podlegają odrębnej prezentacji w ramach aktywów jednostki gospodarczej. Prezentacja należnych wpłat na kapitał podstawowy (i ewentualnie należnych wpłat w związku z zadeklarowaną, a nie uregulowaną ceną objęcia akcji wyższą od wartości nominalnej) może być logicznie uzasadniona – należności takie są egzekwowalne od właścicieli jednostki, którzy objęli nowe akcje/udziały danego podmiotu, zatem można je uznać za składnik aktywów danej jednostki gospodarczej (kryteria ujmowania jako składnika aktywów jednostki gospodarczej są spełnione)¹¹. Należy jednak podkreślić, że w ustawie o rachunkowości pojawiają się niespójności w podejściu do kwot należnych dotyczących kapitału. W odniesieniu do dopłat do kapitału w spółce z ograniczoną odpowiedzialnością uchwalone, lecz niewniesione dopłaty należy wykazać w dodatkowej pozycji kapitałów własnych „Należne dopłaty na poczet kapitału rezerwowego (wielkość ujemna)”. Wskazaną niewniesioną dopłatę prezentuje się zatem jako korektę kapitału własnego, a nie składnik aktywów, mimo że może być egzekwowalna przez spółkę od wspólników i w swej istocie ekonomicznej stanowi jej należność.

O ile wykazywanie kwot należnych na kapitał podstawowy wydaje się uzasadnione po stronie aktywów, o tyle prezentacja jako aktywów własnych akcji (np. odkupionych na rynku¹²) nie wydaje się w pełni zrozumiała. Podstawową cechą instrumentów kapitałowych jest to, że dokumentują one udział w aktywach netto jednostki gospodarczej. W związku z tym prezentacja jako aktywów instrumentów dokumentujących udział w tych aktywach jest nielogiczna i niespój-

11 Uznanie należnych wpłat na kapitał podstawowy za aktywa jednostki niesie ze sobą określone skutki rachunkowe – ze względu na brak szczególnych wytycznych w zakresie wyceny podlegają one ogólnym zasadom ustawy lub rozporządzenia w sprawie instrumentów finansowych (2001). W związku z tym konieczne mogą być np. odpisy aktualizujące dla takiej pozycji na dzień bilansowy, które zostaną odniesione w koszty finansowe.

12 Należy podkreślić, że Kodeks spółek handlowych (2000) wprowadza zakaz nabywania przez spółkę wyemitowanych przez nią akcji, z ograniczoną listą wyjątków od tej reguły (art. 362) i zakaz ten obłożony jest określonymi sankcjami (art. 588).

na. Dowody tej niespójności można znaleźć w samej ustawie o rachunkowości (1994). Przykładem może być art. 28 ust. 1 pkt 10, który – choć odnosi się do wyceny – zawiera pewien istotny zapis. Użyte w nim sformułowanie: „kapitały (fundusze) własne, **z wyjątkiem udziałów (akcji) własnych** [...]” (podkr. M. F.), sugeruje, że udziały (akcje własne) są jednak składnikiem kapitałów własnych, skoro podlegają wyłączeniu z tej grupy.

Przesłanki do wykazywania akcji/udziałów własnych w ramach aktywów są zatem niejednoznaczne. Można oczywiście twierdzić, że jednostka może odsprzedać posiadane akcje własne i zrealizować wpływ korzyści ekonomicznych. Definiując jednak posiadane akcje własne jako aktywa ze względu na możliwość ich odsprzedaży za środki pieniężne, należy wziąć pod uwagę, że każdy kontrakt obligujący jednostkę do wydania jej akcji własnych jest zobligowaniem do wydania aktywów, a zatem zobowiązaniem tej jednostki. Wskazane rozwiązania prezentacyjne w zakresie posiadanych akcji własnych uzasadniałoby zatem wykazywanie wszystkich umów obligujących jednostkę do wydania akcji własnych w ramach zobowiązań, a nie kapitału własnego. Rozważmy zatem w szerszym kontekście relacje między kapitałem własnym i zobowiązaniami, aby wrócić jeszcze do wskazanego problemu.

Kapitał własny nie obejmuje instrumentów spełniających definicję zobowiązań rozumianych jako zobligowania do wykonania świadczeń o wiarygodnie określonej wartości, które „spowodują wykorzystanie już posiadanych lub przyszłych aktywów jednostki” (ustawa o rachunkowości, 1994, art. 3 ust. 1 pkt 20). Zobowiązania jednostki są kategorią bardzo szeroką i obejmują m.in. zobowiązania finansowe, które są zobowiązaniami „jednostki do wydania aktywów finansowych albo do wymiany instrumentu finansowego z inną jednostką, na niekorzystnych warunkach”¹³ oraz

13 Przywołana tu definicja zobowiązania finansowego (art. 3 ust. 1 pkt 27) budzi wątpliwości pod względem interpretacyjnym. Ustawodawca użył przecinka przed określeniem „na niekorzystnych warunkach”, w związku z czym element ten może być interpretowany jako dotyczący obu członków definicji zobowiązania finansowego. W takim ujęciu zobowiązaniem finansowym byłoby:

- zobowiązanie do wydania aktywów finansowych na niekorzystnych warunkach lub
- zobowiązanie do wymiany instrumentu finansowego z inną jednostką na niekorzystnych warunkach.

W takim ujęciu zobowiązania finansowe byłyby ograniczone praktycznie do bardzo wąskiej grupy kontraktów, gdy ich rozliczenie poprzez wydanie aktywów finansowych będzie niekorzystne (np. zobligowanie do wydania aktywów finansowych poniżej ich ceny rynkowej). Zobowiązaniem finansowym nie byłyby wówczas np. kredyty bankowe, gdy zobowiązanie odpowiada kwocie pożyczonej podlegającej zwrotowi. Na uwagę zasługuje fakt, że w analogicznej definicji aktywów finansowych ustawodawca nie używa przecinka – pojawia się „jednym ciągiem”: „prawo do wymiany instrumentów finansowych z inną jednostką na korzystnych warunkach”.

W niniejszym opracowaniu przyjęto, że zobowiązania finansowe to:

- zobowiązanie do wydania aktywów finansowych lub
- zobowiązanie do wymiany instrumentu finansowego z inną jednostką na niekorzystnych warunkach.

rezerwy, czyli te zobligowania jednostki, „których termin wymagalności lub kwota nie są pewne” (ustawa o rachunkowości, 1994, art. 3 ust. 1 pkt 21). Przyjmując za podstawę jedynie powyższe wytyczne, można stwierdzić, że niektóre instrumenty typu udziałowego (dokumentujące udział w danym podmiocie, w tym również przyznające posiadaczowi określone prawa typu korporacyjnego) z perspektywy tego podmiotu kwalifikują się do zobowiązań, a nie do kapitałów własnych, jeśli jednostka gospodarcza nie ma możliwości odmowy realizacji świadczenia. Przykładem mogą być tutaj niektóre udziały spółdzielcze, które dają posiadaczowi możliwość żądania ich wykupu przez emitenta. W swojej istocie ekonomicznej (biorąc pod uwagę jedynie aspekt ich spłaty, a pomijając inne czynniki prawno-podatkowe) nie różnią się znacząco od bezterminowej, nieoprocentowanej pożyczki udzielonej przez właściciela danemu przedsiębiorstwu, przewidującej spłatę na żądanie wierzyciela¹⁴. Jeżeli jednostka gospodarcza nie ma możliwości odmowy uregulowania zapłaty, to niezależnie od przyjętej formy prawnej posiada zobligowanie do takiej płatności.

Inne wątpliwości pojawiają się w kontekście niektórych pozycji bilansowych wykazywanych w zobowiązaniach, które nie stanowią obowiązku do wydania określonych środków pieniężnych lub świadczeń, jak np. rozliczenia międzyokresowe przychodów związane z ujęciem składnika otrzymanego w darowiznie lub ujemnej wartości firmy¹⁵. Przyjmując powyższy zapis za podstawę, pozycje takie nie stanowią zobowiązań, a zatem są częścią kapitału własnego.

Analizy zapisów ustawowych nie ułatwia kolejna ważna definicja, objaśniająca instrumenty kapitałowe. Są one rozumiane jako „kontrakty, z których wynika prawo do majątku jednostki, pozostałego po zaspokojeniu lub zabezpieczeniu wszystkich wierzycieli, a także zobowiązanie się jednostki do wyemitowania lub dostarczenia własnych instrumentów kapitałowych, a w szczególności udziały, opcje na akcje własne lub warranty” (ustawa o rachunkowości, 1994, art. 3 ust. 1 pkt 26). Rozważając wskazaną definicję, należy rozważyć kilka tworzących ją elementów.

Po pierwsze, w zacytowanej definicji posłużono się innymi pojęciami niż wcześniej przywołane aktywa netto (odpowiadające wartościowo kapitałowi własnemu). Pierwszym pojęciem jest majątek, który w regulacjach rachunkowości nie jest zdefiniowany. Oczywiście można założyć, że ustawodawca rozumie przez to określenie aktywa, ale skoro użył określenia „majątek”, to widocznie miał na myśli inne rozumienie tej kategorii. Wątpliwości w zakresie znaczenia tego terminu budzą np. składniki użytkowane w ramach leasingu finansowego, które wpisują się w definicję aktywów, lecz niekoniecznie w definicję majątku jednostki.

14 Podstawowa różnica wynikać będzie z kwoty płatności – w przypadku udziału jest to część aktywów netto przypadająca na ten udział. Sposób ustalenia kwoty płatności nie zmienia jednak charakteru tej pozycji.

15 Jedynie niektóre przychody przyszłych okresów mają cechy zobowiązań.

Drugim niejasnym pojęciem jest określenie „wierzyciele”, które również nie jest sprecyzowane na gruncie ustawy o rachunkowości. Wątpliwości wiążą się z tym, jak rozumieć to pojęcie: czy jedynie w odniesieniu do istniejącego stosunku zobowiązaniowego (np. na gruncie prawa cywilnego), czy szerzej – w odniesieniu do przyszłych świadczeń, które dają podstawę do ujęcia np. rezerwy, ale nie stanowią wierzytelności kontrahenta (długu jednostki) w kontekście prawnym. Przykładowo, jednostka może tworzyć rezerwy na odprawy emerytalne dla swoich pracowników. Świadczenie to będzie wypłacone tylko jeśli zostaną spełnione określone warunki, np. pracownik utrzyma zatrudnienie do momentu przejścia na emeryturę. Nasuwa się pytanie, czy można zatem uznać pracownika za „wierzyciela” w odniesieniu do tej przyszłej płatności. Wydaje się, że nie, ponieważ pracownik nie ma prawa do żądania częściowej płatności za okres dotychczas przepracowany.

W definicji instrumentu kapitałowego pojawiają się też inne istotne zapisy. Definicja podaje pewien otwarty katalog pozycji¹⁶, które klasyfikowane są do instrumentów kapitałowych. Wśród wymienionych znajdują się udziały, co oznacza, że ustawodawca przyjmuje, iż udziały są instrumentami kapitałowymi, bez względu na ich cechy ekonomiczne. Takie rozwiązanie oznacza, że omówiona wcześniej kategoria kapitału własnego bazująca na aktywach netto nie jest spójna z definicją instrumentu kapitałowego.

Kolejnym istotnym zapisem zawartym w definicji instrumentu kapitałowego jest wskazanie, że pojęcie to obejmuje również zobowiązanie jednostki do wyemitowania lub dostarczenia własnych instrumentów kapitałowych, w tym np. opcji na akcje własne lub warranty. W tym kontekście pojawiają się wątpliwości wiążące się z uznaniem posiadanych akcji własnych za aktywa. Skoro posiadane akcje własne kwalifikują się do aktywów jednostki, to zobligowanie do wydania akcji własnych jest zobligowaniem do wydania aktywów, a zatem spełnia definicję zobowiązań. Jeżeli jednostka zaprezentuje je w kapitałach własnych, to złamie definicję zobowiązań, jeżeli zaś da pierwszeństwo definicji zobowiązań, złamie definicję instrumentu kapitałowego.

Wyraźne wskazanie jedynie na „zobowiązanie się jednostki do wyemitowania lub dostarczenia” instrumentów kapitałowych oznacza, że do analizowanej grupy nie zaliczają się prawa do wydania własnych instrumentów kapitałowych, prawa do odkupu własnych instrumentów kapitałowych, jak również zobligowania do odkupu własnych instrumentów kapitałowych. Jeżeli prawo do odkupu lub prawo do wydania własnych instrumentów kapitałowych stanowi „prawo do wymiany instrumentów finansowych z inną jednostką na korzystnych warunkach” (ustawa o rachunkowości, 1994, art. 3 ust. 1 pkt 24), wówczas prawo to oznacza składnik aktywów finansowych. Z kolei zobowiązanie do odkupu własnych instrumentów kapitałowych oznaczające zobowiązanie do wymiany instrumentu finansowego

16 Na otwarty katalog wskazuje użycie określenia „w szczególności”.

z inną jednostką na niekorzystnych warunkach oznacza zobowiązanie finansowe (ustawa o rachunkowości, 1994, art. 3 ust. 1 pkt 27).

Na uwagę zasługuje fakt, że wskazane zapisy dotyczące przyszłego wydania własnych instrumentów kapitałowych nie odnoszą się do formy i okoliczności rozliczenia (wydania własnych instrumentów kapitałowych). W związku z tym wszystkie tego typu instrumenty zaliczane są do instrumentów kapitałowych, nawet gdy są one niekorzystne dla jednostki lub innych współwłaścicieli, jak również gdy cena emisyjna jest zmienna.

Wskazane powyżej specyficzne wytyczne dotyczące instrumentów rozliczanych w przyszłości w instrumentach kapitałowych powodują, że takie same instrumenty mogą być różnie klasyfikowane dla potrzeb ustawy o rachunkowości i np. MSSF¹⁷. Tabela 3 zawiera zestawienie różnych umów z identyfikacją instrumentów kapitałowych.

Z umowami (kontraktami), które mogą być w przyszłości rozliczone we własnych instrumentach kapitałowych wiąże się zagadnienie instrumentów złożonych, czyli umów, które obejmują element dłużny (zobowiązanie do zapłaty określonych kwot) oraz element kapitałowy (zobowiązanie jednostki do wydania jej własnych instrumentów kapitałowych obligatoryjnie lub na żądanie posiadacza instrumentu). Ustawa o rachunkowości bardzo enigmatycznie podchodzi do tego zagadnienia. Znamienny jest tutaj zapis art. 35a ust. 1: „Na dzień zawarcia kontraktu emitent lub wystawca instrumentu finansowego wprowadza do ksiąg rachunkowych wyemitowany lub wystawiony przez siebie instrument, **a także składniki tego instrumentu**, odpowiednio zakwalifikowane do kapitałów (funduszy) własnych jako instrumenty kapitałowe bądź do zobowiązań krótkoterminowych lub długoterminowych również wtedy, gdy składnik mający charakter zobowiązania nie jest zobowiązaniem finansowym” (podkr. M. F.). W przytoczonym zapisie przyjmuje się, że pewne instrumenty wyemitowane przez jednostkę powinny podlegać podziałowi na część reprezentującą kapitał własny oraz zobowiązanie. Niestety, ustawa nie wskazuje zasad wyodrębniania tych elementów, zatem po stronie jednostki leży ich ocena i przyjęcie odpowiednich procedur. W związku z tym, że na mocy art. 10 ust. 3 ustawy o rachunkowości (1994) jednostki gospodarcze mogą stosować Międzynarodowe Standardy Rachunkowości w sprawach nieuregulowanych ustawą o rachunkowości i krajowymi standardami rachunkowości, podział taki może bazować na wytycznych MSR 32, który przewiduje wyodrębnienie elementu kapitałowego jako części rezydualnej z całego instrumentu złożonego. W takim przypadku element kapitałowy ustalany jest jako:

$$\text{wartość elementu kapitałowego} = \text{wartość godziwa całego instrumentu} \\ \text{złożonego} \text{ minus } \text{wartość godziwa zobowiązania}$$

17 Zasady identyfikacji instrumentów kapitałowych dla potrzeb MSSF zostały omówione w dalszej części rozdziału.

Tabela 3. Klasyfikacja umów rozliczanych we własnych instrumentach kapitałowych

Rodzaj instrumentu	Klasyfikacja dla potrzeb ustawy o rachunkowości	Klasyfikacja dla potrzeb MSSF
Posiadana przez jednostkę opcja odkupu (<i>call</i>) akcji własnych po stałej cenie, rozliczenie brutto poprzez otrzymanie akcji własnych	Aktywa finansowe	Kapitał własny
Posiadana przez jednostkę opcja sprzedaży (<i>put</i>) akcji własnych po stałej cenie, rozliczenie brutto poprzez wydanie akcji własnych	Aktywa finansowe	Kapitał własny
Wystawiona przez jednostkę opcja sprzedaży (<i>put</i>) akcji własnych po stałej cenie, rozliczenie brutto poprzez otrzymanie akcji własnych	Zobowiązania finansowe – instrument pochodny	Redukcja kapitału własnego w korespondencji ze zobowiązaniami finansowymi w zdyskontowanej kwocie wymaganej zapłaty
Kontrakt <i>forward</i> na odkup akcji własnych po stałej cenie, rozliczenie brutto poprzez otrzymanie akcji własnych	Aktywa lub zobowiązania finansowe – instrument pochodny	Redukcja kapitału własnego w korespondencji z zobowiązaniami finansowymi w zdyskontowanej kwocie wymaganej zapłaty
Kontrakt <i>forward</i> na sprzedaż akcji własnych po cenie uzależnionej od przyszłej ceny rynkowej akcji, rozliczenie brutto poprzez wydanie akcji własnych	Kapitał własny	Aktywa lub zobowiązania finansowe – instrumenty pochodne
Kontrakt <i>forward</i> na sprzedaż akcji własnych po stałej cenie, rozliczenie netto w akcjach własnych	Kapitał własny	Aktywa lub zobowiązania finansowe – instrumenty pochodne do dnia rozliczenia kontraktu. W momencie rozliczenia konwersja na kapitał własny
Wystawiona przez jednostkę opcja kupna (<i>call</i>) akcji własnych po cenie uzależnionej od przyszłej ceny rynkowej akcji, rozliczenie brutto poprzez wydanie akcji własnych	Kapitał własny	Zobowiązania finansowe – instrumenty pochodne do dnia rozliczenia kontraktu. W momencie rozliczenia konwersja na kapitał własny
Wystawiona przez jednostkę opcja kupna (<i>call</i>) akcji własnych po stałej cenie, rozliczenie netto w akcjach własnych	Kapitał własny	Zobowiązania finansowe – instrumenty pochodne do dnia rozliczenia kontraktu. W momencie rozliczenia konwersja na kapitał własny

Źródło: opracowanie własne na podstawie ustawy o rachunkowości (1994) i MSR 32 (MSSF 2016).

Należy jednak podkreślić, że zastosowanie MSR w sprawach nieuregulowanych ustawą jest dobrowolne, w związku z tym jednostka gospodarcza mogłaby również zastosować inne rozwiązania, np.:

$$\text{wartość elementu kapitałowego} = \frac{\text{wartość godziwa elementu kapitałowego} \times \text{wartość początkowa instrumentu złożonego}}{(\text{wartość godziwa elementu kapitałowego} + \text{wartość godziwa zobowiązania})}$$

lub

$$\text{wartość elementu kapitałowego} = \text{wartość godziwa elementu kapitałowego}$$

Przyjęcie różnej podstawy ustalania elementu kapitałowego będzie skutkować odmienną kwotą kapitału własnego i zobowiązania oraz powstającą relacją między nimi.

Omawiając wytyczne ustawy o rachunkowości w odniesieniu do kontraktów rozliczanych we własnych instrumentach kapitałowych, należy wspomnieć o specyficznych zapisach rozporządzenia w sprawie instrumentów finansowych (2001). Zgodnie z par. 1 ust. 1 tej regulacji instrumenty kapitałowe wyemitowane lub wystawione przez jednostkę, w tym udziały, opcje na akcje własne, prawa poboru lub warranty, prawa do akcji i inne instrumenty finansowe, które zgodnie z ustawą są zaliczane do kapitału własnego, nie podlegają zapisom rozporządzenia. W par. 2 ust. 1 pkt 2 wskazuje się jednak, że rozporządzenie ma zastosowanie do „zobowiązań, które na podstawie umowy mogą być rozliczone przez jednostkę drogą wydania aktywów finansowych albo własnych instrumentów kapitałowych, pod warunkiem, że ilość własnych papierów wartościowych niezbędnych dla rozliczenia zobowiązania zmienia się wraz ze zmianą ich wartości godziwej”.

Analiza przytoczonych zapisów budzi pewne wątpliwości. Jeżeli w rozporządzeniu przyjmuje się, że zobowiązanie do wydania własnych instrumentów kapitałowych, gdy ilość własnych papierów wartościowych niezbędnych dla rozliczenia zobowiązania zmienia się wraz ze zmianą ich wartości godziwej, jest zobowiązaniem finansowym, to wówczas wskazany zapis jest niepotrzebny, ponieważ rozporządzenie odnosi się do zobowiązań finansowych (z wyjątkami). W takim jednak przypadku rozporządzenie pozostawałoby w sprzeczności z zapisami ustawowymi, które w żaden sposób nie wiążą identyfikacji instrumentów kapitałowych ze sposobem rozliczenia umowy.

Z kolei jeśli w rozporządzeniu uznaje się wskazane umowy za własne instrumenty kapitałowe, dla których będzie ono stosowane, to w par. 1 ust. 1 pkt 1 powinno znaleźć się odniesienie do par. 2 ust. 1 pkt 2, jak też w treści samego rozporządzenia powinny znaleźć się zasady ujmowania i wyceny własnych instru-

mentów kapitałowych spełniających wymienione warunki. Brak takich wytycznych oznacza, że włączenie w zakres rozporządzenia określonych umów pozostaje sztucznym tworem.

2.2.2. Ujęcie i wycena kapitałów własnych w świetle krajowych regulacji rachunkowości

Zasady ujmowania i wyceny kapitałów własnych określone zostały w art. 28, 35a, 36 i 36a. Zacytowany w poprzednim punkcie art. 35a ust. 1 wskazuje, że emitent lub wystawca instrumentu finansowego (w kontekście kapitału własnego instrumentu kapitałowego) wprowadza **do ksiąg rachunkowych** wyemitowany lub wystawiony przez siebie instrument **na dzień zawarcia kontraktu**. Oznacza to, że wszelkie umowy dotyczące instrumentów kapitałowych wyemitowanych przez jednostkę nie są ujmowane w momencie powstania przepływu pieniężnego czy rozliczenia kontraktu, lecz w momencie zawarcia umowy. Dodatkowo należy podkreślić, że ustawa wymaga ich wprowadzenia do ksiąg rachunkowych, czyli m.in. do dziennika i księgi głównej¹⁸.

W kontekście ujęcia początkowego kluczowe znaczenie mają:

- moment uznania danego instrumentu za instrument kapitałowy kwalifikujący się do kapitału własnego;
- wycena początkowa instrumentu kapitałowego.

Moment uznania danego instrumentu za instrument kapitałowy kwalifikujący się do kapitału własnego oznacza, że w tym momencie powinno nastąpić ujęcie danej pozycji jako składowej kapitału własnego. Jeśli kryteria kwalifikacji instrumentu do kapitałów własnych zostają spełnione w momencie zawarcia umowy, wówczas na ten moment jednostka powinna ująć instrument w kapitałach własnych. Jeśli kryteria kwalifikacji instrumentu do kapitałów własnych zostaną spełnione po dniu zawarcia umowy, wówczas jednostka powinna dokonać przeklasyfikowania danego instrumentu ze zobowiązań do kapitałów własnych w dniu uznania kapitału własnego.

2.2.2.1. Ujęcie i wycena kapitałów własnych na przykładzie spółek kapitałowych podlegających polskiemu prawu gospodarczemu

Można wskazać różne okoliczności uznania kapitału własnego w spółkach kapitałowych wynikające z transakcji z bieżącymi lub potencjalnymi udziałowcami lub akcjonariuszami¹⁹. Do transakcji takich zalicza się²⁰:

18 Zapisy art. 35a dotyczą nie tylko wyemitowanych instrumentów kapitałowych, lecz także zobowiązań, w tym zobowiązań finansowych. Może to zatem implikować wprowadzenie do dziennika określonych instrumentów i ich księgowania na kontach księgi głównej.

19 Oczywiście kapitał własny ujmowany jest również w związku z określonymi transakcjami i zdarzeniami gospodarczymi, gdy powoduje powstanie zysku lub kapitału z aktualizacji wyceny.

20 Obok wymienionych transakcji mogą nastąpić inne okoliczności ujmowania zmian w ramach kapitału własnego, np. podwyższenie kapitału zakładowego z zysku.

- emisję akcji/udziałów w związku z podwyższeniem kapitału zakładowego dla nowych lub dotychczasowych udziałowców/współwłaścicieli, gdy objęcie tych instrumentów nie wynika z wcześniejszych transakcji;
- emisję/wystawienie instrumentów kapitałowych niebędących instrumentami dokumentującymi istniejący już udział w aktywach netto, lecz umożliwiającymi w przyszłości objęcie takich instrumentów, np. emisja warrantów subskrypcyjnych, wystawienie opcji *call* na akcje własne, które nakładają na jednostkę zobowiązanie do takiej emisji;
- emisję/wystawienie instrumentów złożonych obejmujących elementy kapitałowe kwalifikujące się do kapitału własnego;
- emisję akcji/udziałów w związku z podwyższeniem kapitału zakładowego dla nowych lub dotychczasowych udziałowców/współwłaścicieli, gdy objęcie tych instrumentów wynika z wcześniejszych instrumentów obligujących jednostkę do emisji akcji/udziałów;
- emisję akcji/udziałów w związku z podwyższeniem kapitału zakładowego dla nowych lub dotychczasowych udziałowców/współwłaścicieli, gdy objęcie tych instrumentów wynika z konwersji instrumentów złożonych lub zamiany instrumentów dłużnych (zobowiązań) na kapitał własny;
- dopłaty do kapitału w spółkach z ograniczoną odpowiedzialnością.

Emisja akcji/udziałów w związku z podwyższeniem kapitału zakładowego dla nowych lub dotychczasowych udziałowców/współwłaścicieli, gdy objęcie tych instrumentów nie wynika z wcześniejszych transakcji (umów) oznacza dla jednostki ujęcie kapitału zakładowego i ewentualnie innego kapitału (np. kapitału zapasowego w przypadku spółek kapitałowych²¹, gdy cena emisyjna instrumentów przewyższa ich wartość nominalną) wraz ze wzrostem środków pieniężnych, kwot należnych (zadeklarowanych za obejmowane akcje/udziały) lub innej pozycji aktywów. Art. 36 ust. 2 ustawy o rachunkowości (1994) wskazuje, że „kapitał zakładowy spółek kapitałowych, towarzystw ubezpieczeń wzajemnych, towarzystw reasekuracji wzajemnej, fundusz udziałowy spółdzielni wykazuje się w wysokości określonej w umowie lub statucie i **wpisanej** w rejestrze sądowym” (podkr. M. F.). Zapis ten wyraźnie mówi o wartości zarejestrowanej przez rejestr sądowy, w związku z czym do momentu rejestracji jednostka nie powinna ujmować objętych udziałów/akcji w kapitale zakładowym, mimo wiążącej umowy (deklaracji o objęciu akcji/udziałów ze strony udziałowca/akcjonariusza powiązanej z uchwałą dotyczącą podwyższenia kapitału zakładowego i zazwyczaj wniesienia wkładu). Mimo braku rejestracji podwyższenia kapitału przez określony rejestr sądowy, wydaje się, że jednostka powinna wykazać wspomniane kwoty w ramach kapitału własnego (w innej pozycji, np. kapitale rezerwowym) i w momencie formalnej rejestracji przenieść je na kapitał zakładowy. Wynika to

21 Rozwiązania takie są zawarte w Kodeksie spółek handlowych (2000), art. 154 par. 3 i art. 396 par. 2.

z zapisanego w definicji instrumentu kapitałowego zobowiązania jednostki do wydania akcji/udziałów.

Wartość podwyższenia kapitału własnego uzależniona jest od formy wkładu do danego podmiotu oraz od jego formy prawnej. W przypadku wkładów pieniężnych kapitał własny podwyższany jest o kwoty zadeklarowane przez wspólników/akcjonariuszy, przy czym w przypadku polskich spółek kapitałowych nie mogą być one niższe niż wartość nominalna objętych akcji/udziałów²². Pomijając kwestie natury prawnej regulowane przez Kodeks spółek handlowych (2000), dotyczące momentu wniesienia wkładu na pokrycie instrumentów kapitałowych (i jego wysokości), można wyróżnić następujące problemy:

- a) w momencie objęcia instrumentów zostały one w pełni opłacone, sąd rejestrowy nie dokonał rejestracji podwyższenia kapitału zakładowego (lub rejestracji spółki);
- b) w momencie objęcia instrumentów nie zostały one w pełni opłacone, sąd rejestrowy dokonał rejestracji podwyższenia kapitału zakładowego (lub rejestracji spółki);
- c) w momencie objęcia instrumentów nie zostały one w pełni opłacone, sąd rejestrowy nie dokonał rejestracji podwyższenia kapitału zakładowego (lub rejestracji spółki);
- d) potencjalni inwestorzy wnoszą na rzecz spółki środki pieniężne na przyszłą emisję instrumentów – dokonują subskrypcji na akcje. Zgodnie z zawartą umową inwestorzy (potencjalni właściciele) mają prawo otrzymać instrumenty finansowe za wniesioną kwotę, przy czym liczba instrumentów zostanie określona na podstawie ceny emisyjnej. Jednostka na podstawie umowy nie jest zobligowana do zwrotu wniesionych kwot (jest zobligowana do emisji instrumentów kapitałowych);
- e) potencjalni inwestorzy wnoszą na rzecz spółki środki pieniężne na przyszłą emisję instrumentów – dokonują subskrypcji na akcje. Zgodnie z zawartą umową inwestorzy (potencjalni właściciele) mają prawo otrzymać instrumenty finansowe za wniesioną kwotę, przy czym określają akceptowalną przez siebie cenę emisyjną. Jednostka na podstawie umowy jest zobligowana do zwrotu wniesionych kwot, jeśli ustalona cena emisyjna nie spełni kryteriów wskazanych przez inwestorów.

W kontekście definicji kapitału własnego i instrumentu kapitałowego zawartych w ustawie o rachunkowości każda z transakcji określonych w punktach (a)–(d) kwalifikuje się do ujęcia w kapitałach własnych. Należy podkreślić, że do ujęcia w ramach kapitałów własnych kwalifikuje się również transakcja (d) (subskrypcja na akcje), jeśli rodzi dla jednostki zobowiązanie do emisji/wydania swoich akcji, a nie stanowi zobowiązania. W przypadku transakcji (e) jednostka jest także

²² Ograniczenie takie wprowadza w odniesieniu do spółek kapitałowych Kodeks spółek handlowych (2000) w art. 154 par. 3 i art. 309 par. 1.

zobligowana do wydania/emisji akcji, jednak jednocześnie jest zobligowana do zwrotu otrzymanych kwot, co rodzi zobowiązanie. W tym przypadku na potrzeby odzwierciedlenia istoty tej transakcji konieczna jest ocena ze strony kierownictwa jednostki, która zna oferty od potencjalnych inwestorów oraz określa cenę emisyjną. Istnienie zobligowania do zwrotu kwot sugeruje ujęcie otrzymanych kwot jako zobowiązań, jeżeli jednak inwestor przyjął akceptowalną cenę emisyjną na bardzo wysokim poziomie, można oczekiwać, że jego propozycja zostanie zrealizowana.

W przypadku ujęcia kapitału własnego w kontekście wkładu pieniężnego (gdy nie wynika ono z wcześniejszej transakcji), jego wycena bazuje na wartości wkładu, a nie na wartości wyemitowanych instrumentów kapitałowych.

W odniesieniu do wkładów niepieniężnych wycena początkowa aktywów otrzymanych i odpowiednio wartość podwyższenia kapitału własnego nie jest precyzyjnie określona w regulacjach krajowych. Co do zasady, kapitał zakładowy podlega podwyższeniu o wartość nominalną objętych akcji/udziałów, lecz ani regulacje ustawy o rachunkowości (1994), ani Kodeksu spółek handlowych (2000) nie zawierają wytycznych, w jakiej wartości należy wycenić wkład niepieniężny (otrzymany składnik aktywów) i – w konsekwencji – jaką kwotę odnieść na kapitał zapasowy jako nadwyżkę wartości nominalnej ponad wartość wyemitowanych instrumentów. W przypadku spółek z ograniczoną odpowiedzialnością Kodeks spółek handlowych (2000) zawiera jedynie zapisy wskazujące, że wartość wkładów niepieniężnych (czyli wartości zadeklarowanych w akcie podwyższającym kapitał zakładowy) nie może być znacząco zaniżona (Kodeks spółek handlowych, 2000, art. 175 par. 1). W odniesieniu do spółek akcyjnych Kodeks spółek handlowych wymaga, aby zadeklarowana wartość wkładów niepieniężnych odpowiadała co najmniej wartości nominalnej obejmowanych za nie akcji bądź wyższej cenie emisyjnej²³. W kontekście wskazanych zapisów należy podkreślić, że Kodeks spółek handlowych określa minimalny poziom wartości otrzymanego składnika (wartość zbywcza w spółce z ograniczoną odpowiedzialnością i wartość godziwa w spółce akcyjnej), w wyniku czego możliwa jest sytuacja, gdy jednostka otrzymuje aktywa o wartości wyższej niż zadeklarowana w umowie/akcie podwyższającym kapitał własny (kapitał zakładowy i kapitał zapasowy, jeśli występuje agio). W związku z brakiem jednoznacznych rozwiązań przyjętych w ustawie o rachunkowości jednostka ma możliwość ujęcia otrzymanych aktywów w wartości zadeklarowanej, bądź też rozważenia alternatywnych parametrów wyceny, takich jak wartość godziwa otrzymanego składnika aktywów bądź wartość godziwa wydanego instrumentu kapitałowego.

W sytuacji, gdy wartość zbywcza (odpowiednio w spółce akcyjnej – wartość godziwa) wnoszonych aktywów byłaby niższa od zadeklarowanych wkładów niepieniężnych, jednostka gospodarcza ma roszczenie w stosunku do udziałowca/akcjonariusza (należność) i ewentualnie członków zarządu, którzy zaakceptowali taką transakcję.

23 Rozwiązania takie są zawarte w art. 312 oraz 431 ust. 7 Kodeksu spółek handlowych (2000).

Do ujęcia w ramach kapitału własnego kwalifikują się również emisja/wystawienie instrumentów kapitałowych niebędących instrumentami dokumentującymi istniejący udział w aktywach netto, lecz umożliwiających w przyszłości objęcie takich instrumentów, np. emisja warrantów subskrypcyjnych, wystawienie opcji *call* na akcje własne, prawa poboru itp., które nakładają na jednostkę zobowiązanie do takiej emisji. Z perspektywy jednostki gospodarczej zobligowanej do rozliczenia takich kontraktów w przyszłości poprzez emisję akcji lub udziałów ujęcie kapitału własnego powinno bazować na wartości otrzymanych kwot w związku z wystawieniem takich instrumentów.

W kontekście warrantów subskrypcyjnych i opcji na akcje emitowanych za środki pieniężne należy rozważyć, czy kwoty te będą podlegać w przyszłości zwrotom w przypadku braku realizacji prawa przez ich posiadacza (jeśli takim prawem dysponuje). Obowiązek zwrotu wniesionych kwot rodzi dla jednostki powstanie zobowiązania finansowego. W związku z tym konieczne wydaje się ujęcie takiego zobowiązania, a nie kapitału własnego, mimo że od strony prawnej jest to np. warrant subskrypcyjny. Zobowiązanie to może być rozumiane w trojaki sposób: jako zobowiązanie będące instrumentem pochodnym (zobowiązanie do wymiany instrumentów finansowych w przyszłości na potencjalnie niekorzystnych warunkach), zobowiązanie do zwrotu określonej kwoty lub instrument złożony. Różna kwalifikacja instrumentu spowoduje odmienne skutki finansowe – instrument pochodny zaliczony do zobowiązań finansowych będzie podlegał wycenie w wartości godziwej ze zmianami wartości w wyniku finansowym, podczas gdy zobowiązanie w kwocie wymaganej zapłaty (w tym element zobowiązaniowy instrumentu złożonego) w skorygowanej cenie nabycia lub w wartości godziwej. Wydaje się, że w nawiązaniu do analizowanego kontraktu ewentualne zobowiązanie dotyczyłoby potencjalnej kwoty zwrotu, lecz nie jest to oczywiste.

Przedstawione powyżej wytyczne dotyczą ujmowania instrumentów kapitałowych (akcji/udziałów i warrantów subskrypcyjnych, opcji na akcje itp.), gdy emisje takie nie wynikają z wcześniejszych umów. Analogiczne zasady miałyby zastosowanie, gdyby ujęcie kapitału własnego wynikało z rozliczenia instrumentu kapitałowego zaklasyfikowanego do kapitałów własnych (np. warrantu subskrypcyjnego lub opcji na akcję). W takim przypadku w momencie ujęcia kapitału własnego (emisji akcji lub udziałów) następuje również rozliczenie ujętego wcześniej instrumentu kapitałowego.

Wydaje się, że analogiczne zasady powinny obowiązywać w przypadku rozliczenia składnika aktywów (np. posiadanej przez jednostkę opcji *put* jej akcji). W takim przypadku na moment rozliczenia instrumentu następowałaby jego ostateczna wycena zgodnie z zasadami przewidzianymi dla aktywów finansowych, a następnie jego reklasyfikacja z aktywów do kapitałów własnych. Ta kwestia nie jest jednak jednoznacznie uregulowana we wszystkich przypadkach. O ile rozwiązanie takie wydaje się zasadne w kontekście emisji nowych akcji/udziałów, o tyle wątpliwości budzą się, jeśli chodzi o zapisy dotyczące posiadanych akcji własnych.

Art. 36a ust. 1 ustawy o rachunkowości (1994) mówi: „W razie zbycia akcji własnych, dodatnią różnicę między ceną sprzedaży, pomniejszoną o koszty sprzedaży, a ich ceną nabycia, należy odnieść na kapitał zapasowy. Ujemną różnicę należy ująć jako zmniejszenie kapitału zapasowego, a pozostałą część ujemnej różnicy, przewyższającą kapitał zapasowy, jako stratę z lat ubiegłych i opisać w informacji dodatkowej w sprawozdaniu finansowym za rok, w którym nastąpiła sprzedaż”. Dla zobrazowania tego problemu posłużmy się następującym przykładem: spółka X posiada własne akcje nabyte za kwotę 100 tys. zł. W trakcie ich posiadania kupuje opcję za kwotę 2 tys. zł, która umożliwia jej sprzedaż akcji własnych za cenę 110 tys. zł za trzy miesiące. Po upływie 3 miesięcy spółka X korzysta z prawa do sprzedaży akcji własnych – na ten dzień cena rynkowa jej akcji (rozważanego pakietu) wynosi 85 tys. zł. W przedstawionej sytuacji wartość godziwa składnika aktywów (posiadanej opcji *put*) wynosi 25 tys. zł (różnica między ceną wykonania 110 tys. zł i bieżącą ceną rynkową 85 tys. zł). W związku z tym jednostka ujmuje przeszacowanie opcji z kwoty 2 tys. zł do 25 tys. zł (23 tys. zł) w wyniku finansowym (przychód finansowy).

Stosując przedstawiony powyżej zapis art. 36a ust. 1, jednostka powinna ująć wpływ środków pieniężnych w związku ze zbyciem akcji własnych w kwocie 110 tys. zł (cena sprzedaży) i usunąć z ksiąg zbyte akcje własne wyceniane w cenie nabycia 100 tys. zł. Różnica z tej transakcji (10 tys. zł) ujmowana jest jako kapitał zapasowy. Wątpliwości pojawiają się co do ujęcia rozliczenia składnika aktywów (opcji *put*), który w tym momencie ma wartość 25 tys. zł. Jednostka może potraktować ten element jako pomniejszenie kapitału zapasowego (do jego wysokości i ewentualnie pomniejszenie zysku z lat ubiegłych) lub ująć go jako koszt finansowy. Wydaje się, że to pierwsze rozwiązanie jest bardziej zasadne w kontekście analizowanych transakcji, przy czym zagadnienie to nie jest jednoznacznie uregulowane.

Analizując ujęcie kapitału własnego w spółkach kapitałowych, należy rozważyć ewentualne konwersje (zamiany) zobowiązań na kapitał własny. Konwersje takie mogą pojawić się w związku z problemami finansowymi jednostki gospodarczej lub normalnym (planowanym) rozliczeniem określonych instrumentów. Art. 36 ust. 2c mówi, że kapitały własne „powstałe z zamiany dłużnych papierów wartościowych, zobowiązań i pożyczek na udziały wykazuje się w wartości nominalnej tych papierów wartościowych, zobowiązań i pożyczek, po uwzględnieniu niezamortyzowanego dyskonta lub premii, odsetek naliczonych i niezapłaconych do dnia zamiany, które nie będą wypłacone, niezrealizowanych różnic kursowych oraz skapitalizowanych kosztów emisji”. Przyjęte w ustawie o rachunkowości rozwiązanie dotyczy zamiany zobowiązania na kapitał własny, przy czym zobowiązanie odzwierciedla instrument dłużny, a nie zobowiązanie związane z instrumentem pochodnym.

Na uwagę zasługuje fakt, że powyższe wytyczne należy zastosować zgodnie z art. 36 ust. 2d również w sytuacji, gdy następuje bezwarunkowe umorzenie zobowiązań w wyniku postępowania restrukturyzacyjnego, w tym sanacyjnego.

Oznacza to, że ustawa o rachunkowości (1994) wprowadza istotne odstępstwo od ogólnych zasad identyfikacji kapitału własnego – kapitał własny może powstać wskutek transakcji, która nie jest przeprowadzana z udziałowcem/wspólnikiem lub potencjalnym udziałowcem/wspólnikiem. Należy podkreślić, że z perspektywy definicji ustawowych umorzenie zobowiązań nieskutkujące emisją instrumentów kapitałowych jest w swej istocie zyskiem danej jednostki gospodarczej.

Tabela 4 zawiera podsumowanie ogólnych zasad wyceny na moment początkowego ujęcia instrumentu kapitałowego oraz wyceny bilansowej.

Tabela 4. Zasady wyceny początkowej i bilansowej instrumentów kapitałowych kwalifikujących się do kapitału własnego zgodnie z krajowymi regulacjami rachunkowości

Transakcja	Podstawa wyceny początkowej instrumentu kapitałowego i sposób jego prezentacji	Ujęcie kosztu transakcyjnego na moment ujęcia początkowego (kosztu związanego z emisją)	Podstawa wyceny bilansowej instrumentu kapitałowego
1	2	3	4
Emisja akcji/ udziałów za wkład pieniężny, emisja nie wynika z wcześniejszej umowy	Wartość zadeklarowanego wkładu pieniężnego, która alokowana jest do kapitału zakładowego i ewentualnie kapitału zapasowego.	Koszty emisji zmniejszają kapitał zapasowy do wysokości nadwyżki wartości emisji nad wartością nominalną akcji, a pozostałą ich część zalicza się do kosztów finansowych. Ustawa nie precyzuje, czy rozliczeniu podlega jedynie agio z danej, konkretnej emisji (nierozliczone koszty ujmowane są w koszty finansowe, mimo istnienia kapitału zapasowego z innych emisji), czy też redukcja dotyczy agio z wszystkich wcześniejszych emisji.	Wartość nominalna (art. 28 ust. 1 pkt 10). W związku z tym, że nie wszystkie kapitały charakteryzują się wartością nominalną podstawą wyceny jest zazwyczaj wartość początkowa.
Emisja akcji/ udziałów za wkład niepieniężny, emisja nie wynika z wcześniejszej umowy	Wartość zadeklarowanego wkładu niepieniężnego lub wartość godziwa składnika niepieniężnego, w zależności od rozwiązania przyjętego przez kierownika jednostki w polityce rachunkowości.	Koszty emisji zmniejszają kapitał zapasowy do wysokości nadwyżki wartości emisji nad wartością nominalną akcji, a pozostałą ich część zalicza się do kosztów finansowych. Ustawa nie precyzuje, czy	Wartość nominalna (art. 28 ust. 1 pkt 10). W związku z tym, że nie wszystkie kapitały charakteryzują się wartością nominalną podstawą wyceny jest zazwyczaj wartość ustalona na moment

1	2	3	4
	Określona wartość alokowana jest do kapitału zakładowego i ewentualnie kapitału zapasowego. Jeśli wartość zbywca (spółka z o.o.) lub godziwa (spółka akcyjna) są niższe od wartości zadeklarowanej (wartości nominalnej lub emisyjnej wydanych instrumentów kapitałowych), wówczas jednostka posiada odpowiednie roszczenie.	rozliczeniu podlega jedynie agio z danej, konkretnej emisji (nierozliczone koszty ujmowane są w koszty finansowe, mimo istnienia kapitału zapasowego z innych emisji), czy też redukcja dotyczy agio z wszystkich wcześniejszych emisji.	początkowego ujęcia z uwzględnieniem kosztów emisji.
Emisja/wydanie za środki pieniężne papierów wartościowych niebędących akcjami/udziałami (np. warrantów) lub zawarcie innej umowy (np. opcji na akcję) obligującej jednostkę do emisji jej akcji/udziałów w przyszłości	Wartość wniesionej zapłaty (środków pieniężnych).	Brak jednoznacznych uregulowań. Koszty emisji mogą pomniejszać wartość ujętego kapitału lub wynik finansowy okresu.	Brak jednoznacznych uregulowań (brak wartości nominalnej) – zazwyczaj wycena w wartości ustalonej na moment początkowego ujęcia po ewentualnym uwzględnieniu kosztów emisji.
Emisja/wydanie za aktywa niepieniężne papierów wartościowych (np. warrantów) lub zawarcie innej umowy (np. opcji na akcję) obligującej jednostkę do emisji jej akcji/udziałów w przyszłości	Brak jednoznacznych uregulowań co do wyceny – wycena uzależniona od decyzji kierownika określonej w polityce rachunkowości. Możliwa wycena może bazować na zadeklarowanej (umownej) wartości wkładu (jeśli określona w umowie), wartości godziwej składnika przekazanego jednostce lub wartości	Brak jednoznacznych uregulowań. Koszty emisji mogą pomniejszać wartość ujętego kapitału lub wynik finansowy okresu.	Brak jednoznacznych uregulowań (brak wartości nominalnej) – zazwyczaj wycena w wartości ustalonej na moment początkowego ujęcia po ewentualnym uwzględnieniu kosztów emisji.

Tab. 4 (cd.)

1	2	3	4
	godziwej wystawionego prawa. Brak jednoznacznych uregulowań co do prezentacji – możliwa np. prezentacja w ramach kapitału rezerwowego.		
Sprzedaż posiadanych akcji (udziałów) własnych, sprzedaż nie wynika z zawartych wcześniej umów	Dodatnia różnica między ceną sprzedaży, pomniejszoną o koszty sprzedaży, a ceną nabycia akcji (udziałów własnych) ujmowana na kapitale zapasowym. Ujemna różnica ujmowana jako zmniejszenie kapitału zapasowego do jego wysokości. Różnica przewyższająca kapitał zapasowy ujmowana jako strata z lat ubiegłych.	Koszty transakcji pomniejszając cenę sprzedaży.	Brak jednoznacznych uregulowań (brak wartości nominalnej) – zazwyczaj wycena w wartości ustalonej na moment ujęcia transakcji.
Emisja akcji/ udziałów za wkład pieniężny, emisja wynika z wcześniejszej umowy kwalifikującej się do kapitału własnego	Wartość zadeklarowanego wkładu pieniężnego, która alokowana jest do kapitału zakładowego i ewentualnie kapitału zapasowego, z uwzględnieniem rozliczenia wartości instrumentu ujętego dotychczas w kapitałach własnych.	Koszty emisji zmniejszają kapitał zapasowy do wysokości nadwyżki wartości emisji nad wartością nominalną akcji, a pozostałą ich część zalicza się do kosztów finansowych. Ustawa nie precyzuje, czy rozliczeniu podlega jedynie agio z danej, konkretnej emisji (nierozliczone koszty ujmowane są w koszty finansowe, mimo istnienia kapitału zapasowego z innych emisji), czy też redukcja dotyczy agio z wszystkich wcześniejszych emisji.	Wartość nominalna (art. 28 ust. 1 pkt 10). W związku z tym, że nie wszystkie kapitały charakteryzują się wartością nominalną podstawą wyceny jest zazwyczaj wartość początkowa.

1	2	3	4
Emisja akcji/ udziałów za wkład niepieniężny, emisja wynika z wcześniej- szej umowy kwalifikującej się do kapitału własnego	Wartość zadeklarowane- go wkładu niepieniężne- go lub wartość godziwa składnika niepienięż- nego, w zależności od rozwiązania przyjętego przez kierownika jed- nostki w polityce rachun- kowości, z uwzględnie- niem rozliczenia wartości instrumentu ujętego dotychczas w kapitałach własnych. Określona wartość alokowana jest do kapitału zakładowego i ewentualnie kapitału zapasowego. Jeśli war- tość zbywcza (spółka z o.o.) lub godziwa (spół- ka akcyjna) są niższe od wartości zadeklarowanej (wartości nominalnej lub emisyjnej wydanych instrumentów kapitało- wych), wówczas jednost- ka posiada odpowiednie roszczenie.	Koszty emisji zmniej- szają kapitał zapasowy do wysokości nadwyżki wartości emisji nad wartością nominalną akcji, a pozostałą ich część zalicza się do kosztów finansowych. Ustawa nie precyzuje, czy rozliczeniu podlega jedynie agio z danej, konkretnej emisji (nierozliczone koszty ujmowane są w koszty finansowe, mimo ist- nienia kapitału zapaso- wego z innych emisji), czy też redukcja doty- czy agio z wszystkich wcześniejszych emisji.	Wartość nominalna (art. 28 ust. 1 pkt 10). W związku z tym, że nie wszystkie kapitały charakteryzują się wartością nominalną podstawą wyceny jest zazwyczaj wartość ustalona na moment początkowego ujęcia z uwzględnieniem kosztów emisji.
Emisja akcji/ udziałów za wkład pieniężny, emisja wynika z wcześniejszej umowy kwa- lifikującej się do aktywów (np. posiadana opcja <i>put</i>)	Wartość zadeklarowa- nego wkładu pienięż- nego, która alokowana jest do kapitału zakła- dowego, z uwzględ- nieniem wartości składnika aktywów podlegającego rozli- czeniu.	Koszty emisji zmniej- szają kapitał zapasowy do wysokości nadwyżki wartości emisji nad wartością nominalną akcji, a pozostałą ich część zalicza się do kosztów finansowych. Ustawa nie precyzuje, czy rozliczeniu podlega jedynie agio z danej, konkretnej emisji (nierozliczone koszty ujmowane są w koszty finansowe, mimo ist- nienia kapitału zapaso- wego z innych emisji), czy też redukcja doty- czy agio z wszystkich wcześniejszych emisji.	Wartość nominalna (art. 28 ust. 1 pkt 10). W związku z tym, że nie wszystkie kapitały charakteryzują się wartością nominalną podstawą wyceny jest zazwyczaj wartość początkowa.

Tab. 4 (cd.)

1	2	3	4
Emisja akcji/ udziałów za wkład niepieniężny, emisja wynika z wcześniejszej umowy kwalifikującej się aktywów (np. posiadana opcja <i>put</i>)	Wartość zadeklarowanego wkładu niepieniężnego lub wartość godziwa składnika niepieniężnego, w zależności od rozwiązania przyjętego przez kierownika jednostki w polityce rachunkowości, z uwzględnieniem wartości składnika aktywów podlegającego rozliczeniu. Określona wartość alokowana jest do kapitału zakładowego i ewentualnie kapitału zapasowego. Jeśli wartość zbywca (spółka z o.o.) lub godziwa (spółka akcyjna) są niższe od wartości zadeklarowanej (wartości nominalnej lub emisyjnej wydanych instrumentów kapitałowych), wówczas jednostka posiada odpowiednie roszczenie.	Koszty emisji zmniejszają kapitał zapasowy do wysokości nadwyżki wartości emisji nad wartością nominalną akcji, a pozostałą ich część zalicza się do kosztów finansowych. Ustawa nie precyzuje, czy rozliczeniu podlega jedynie agio z danej, konkretnej emisji (nierozliczone koszty ujmowane są w koszty finansowe, mimo istnienia kapitału zapasowego z innych emisji), czy też redukcja dotyczy agio z wszystkich wcześniejszych emisji.	Wartość nominalna (art. 28 ust. 1 pkt 10). W związku z tym, że nie wszystkie kapitały charakteryzują się wartością nominalną podstawą wyceny jest zazwyczaj wartość ustalona na moment początkowego ujęcia z uwzględnieniem kosztów emisji.
Sprzedaż posiadanych akcji (udziałów) własnych, sprzedaż wynika z wcześniejszej umowy kwalifikującej się do kapitału własnego	Dodatnia różnica między ceną sprzedaży, pomniejszoną o koszty sprzedaży i powiększoną o wartość ujętego i podlegającego rozliczeniu instrumentu kapitałowego (np. warrantu), a ceną nabycia akcji (udziałów własnych) ujmowana na kapitale zapasowym. Ujemna różnica ujmowana jako zmniejszenie	Koszty transakcji pomniejszają cenę sprzedaży.	Brak jednoznacznych uregulowań (brak wartości nominalnej) – zazwyczaj wycena w wartości ustalonej na moment ujęcia transakcji.

1	2	3	4
	kapitału zapasowego do jego wysokości. Różnica przewyższająca kapitał zapasowy ujmowana jako strata z lat ubiegłych.		
Sprzedaż posiadanych akcji (udziałów) własnych, sprzedaż wynika z wcześniejszej umowy kwalifikującej się do aktywów (np. posiadana opcja <i>put</i>)	Dodatnia różnica między ceną sprzedaży, pomniejszoną o koszty sprzedaży i powiększoną o wartość ujętego i podlegającego rozliczeniu składnika aktywów (np. opcji <i>put</i>), a ceną nabycia akcji (udziałów własnych) ujmowana na kapitale zapasowym. Ujemna różnica ujmowana jako zmniejszenie kapitału zapasowego do jego wysokości. Różnica przewyższająca kapitał zapasowy ujmowana jako strata z lat ubiegłych.	Koszty transakcji pomniejszają cenę sprzedaży.	Brak jednoznacznych uregulowań (brak wartości nominalnej) – zazwyczaj wycena w wartości ustalonej na moment ujęcia transakcji.
Emisja akcji/ udziałów w związku z konwersją zobowiązań na kapitał własny	Wartość nominalna dłużnych papierów wartościowych, zobowiązań i pożyczek, po uwzględnieniu niezamortyzowanego dyskonta lub premii, odsetek naliczonych i niezapłaconych do dnia konwersji, które nie będą wypłacone, niezrealizowanych różnic kursowych oraz skapitalizowanych kosztów emisji. Określona powyżej wartość jest alokowana do kapitału zakładowego, a w części przekraczającej kapitał zakładowy przypisana od kapitału zapasowego.	Koszty emisji zmniejszają kapitał zapasowy do wysokości nadwyżki wartości emisji nad wartością nominalną akcji, a pozostałą ich część zalicza się do kosztów finansowych. Ustawa nie precyzuje, czy rozliczeniu podlega jedynie agio z danej, konkretnej emisji (nierozliczone koszty ujmowane są w koszty finansowe, mimo istnienia kapitału zapasowego z innych emisji), czy też redukcja dotyczy agio z wszystkich wcześniejszych emisji.	Wartość nominalna (art. 28 ust. 1 pkt 10). W związku z tym, że nie wszystkie kapitały charakteryzują się wartością nominalną podstawą wyceny jest zazwyczaj wartość ustalona na moment początkowego ujęcia z uwzględnieniem kosztów emisji.

Tab. 4 (cd.)

1	2	3	4
Umorzenie bezwarunkowe zobowiązań w wyniku postępowania restrukturyzacyjnego	Podstawą ujęcia kapitału własnego jest wartość nominalna umorzonych dłużnych papierów wartościowych, zobowiązań lub pożyczek, po uwzględnieniu niezamortyzowanego dyskonta lub premii, odsetek naliczonych i niezapłaconych do dnia zamiany, które nie będą wypłacone, niezrealizowanych różnic kursowych oraz skapitalizowanych kosztów emisji. Ujęta kwota odnoszona jest na kapitał własny, przy czym regulacje nie wskazują jednoznacznie sposobu ujęcia tej wartości.	Brak kosztów emisji. Brak jednoznacznych uregulowań dla innych kosztów transakcyjnych.	Brak jednoznacznych uregulowań (brak wartości nominalnej) – zazwyczaj wycena w wartości ustalonej na moment ujęcia transakcji.
Dopłaty uchwalone przez wspólników spółki z o.o.	Zadeklarowana wartość dopłaty. Kwoty zadeklarowanych (uchwalonych) dopłat są wykazywane w odrębnej pozycji kapitału własnego jako kapitał rezerwowy z dopłat wspólników do momentu ich wykorzystania/rozliczenia np. pokrycia straty z lat ubiegłych. Dopłaty, które zostały uchwalone, lecz nie zostały wniesione, wykazywane są jako „Należne dopłaty na poczet kapitału rezerwowego (wielkość ujemna)”.	Brak jednoznacznych uregulowań.	W przypadku wykazywania dopłaty na dzień bilansowy wycena w kwocie zadeklarowanej nierozliczonej zgodnie z uzasadnionymi odpisami.

Źródło: opracowanie własne na podstawie ustawy o rachunkowości (1994).

Przedstawione zestawienie (tab. 4) nie wyczerpuje wszystkich możliwych okoliczności ujmowania kapitału własnego i jego wyceny. W ramach zestawienia pominięto transakcje związane z ustalaniem wyniku finansowego oraz kapitałów z aktualizacji wyceny, konwersji zysków (lub kapitałów z zysków) na kapitał za-

kładowy, a także transakcje związane z dystrybucją kapitałów własnych oraz jego pomniejszania, np. umorzenie udziałów/akcji własnych. Należy podkreślić, że nie wszystkie transakcje są jednoznacznie uregulowane przez przepisy rachunkowości, w związku z czym w kwestiach nieuregulowanych jednostka może zastosować wytyczne MSR, które będą skutkować ujęciem kapitałów własnych. Przykładem może być przyznanie praw do objęcia akcji/udziałów pracownikom jednostki, prawa do objęcia akcji/udziałów w zamian za wartości niematerialne itp.

2.2.3. Prezentacja i podział kapitału własnego zgodnie z ustawą o rachunkowości

W myśl m.in. 36 ust. 1 ustawy o rachunkowości (1994) kapitały własne należy ujmować „w księgach rachunkowych z podziałem na ich rodzaje i według zasad określonych przepisami prawa, postanowieniami statutu lub umowy o utworzeniu jednostki”. Należy podkreślić, że obok elementów wymaganych przez inne regulacje prawne oraz statut lub umowę spółki, jednostka powinna prowadzić odpowiednią ewidencję kapitału własnego na potrzeby jego prezentacji według wytycznych ustawy o rachunkowości. Zgodnie ze znowelizowaną ustawą o rachunkowości (1994), obowiązującą od 1 stycznia 2016 r., kapitał własny dla podmiotów innych niż banki, zakłady ubezpieczeń i zakłady reasekuracji powinien prezentować określone elementy (zob. tab. 5).

Tabela 5. Elementy kapitału własnego na potrzeby jego prezentacji zgodnie z polskimi regulacjami rachunkowości

I. Kapitał (fundusz) podstawowy   II. Kapitał (fundusz) zapasowy, w tym: – nadwyżka wartości sprzedaży (wartości emisyjnej) nad wartością nominalną udziałów (akcji) III. Kapitał (fundusz) z aktualizacji wyceny, w tym: – z tytułu aktualizacji wartości godziwej IV. Pozostałe kapitały (fundusze) rezerwowe, w tym: – tworzone zgodnie z umową (statutem) spółki – na udziały (akcje) własne V. Zysk (strata) z lat ubiegłych   VI. Zysk (strata) netto   VII. Odpisy z zysku netto w ciągu roku obrotowego (wielkość ujemna)

Źródło: załącznik nr 1 do ustawy o rachunkowości (1994).

Przedstawienie kapitałów własnych zgodnie z wymienionymi wytycznymi wymaga wyodrębnienia w systemie księgowym tych pozycji. Wyodrębnione informacje bazują z jednej strony na źródłach powstania kapitałów, z drugiej – na

ich przeznaczeniu. Przyjmując za podstawę ustawę o rachunkowości i wymagania prawa handlowego, można wyróżnić odmienne źródła i transakcje skutkujące ujęciem kapitałów własnych. W tym kontekście kapitał własny da się uporządkować w następujący sposób:

- kapitał (fundusz) podstawowy – wartość nominalna wyemitowanych udziałów (akcji) lub wkładów przypisanych do właścicieli; kapitał może powstawać w drodze wniesienia wkładu przez właścicieli, konwersji zobowiązań bądź też poprzez podwyższenie kapitału podstawowego z innych kapitałów (zysków);
- kapitał zapasowy – kapitał tworzony decyzją właścicieli z zysku lub z innych kapitałów własnych (m.in. kapitałów rezerwowych) bądź z nadwyżki wartości emisyjnej ponad wartość nominalną wyemitowanych udziałów (akcji) (agio emisyjne), a także w wyniku określonych transakcji, m.in. w związku z odsprzedażą akcji własnych powyżej ceny nabycia, bądź umorzeniem akcji własnych;
- kapitał z aktualizacji wyceny – kapitał tworzony w związku z określonymi przeszacowaniami aktywów lub zobowiązań jednostki wynikających z zastosowanej polityki rachunkowości; przykładem może być kapitał tworzony z tytułu przeszacowania instrumentów pochodnych, dla których stosowana jest rachunkowość zabezpieczeń bądź przeszacowania wynikające z odrębnych regulacji, m.in. w związku z hiperinflacją;
- pozostałe kapitały rezerwowe – kapitały tworzone w związku z określonymi wymaganiami ustawowymi lub decyzją właścicieli na określone cele, m.in. z planowanym odkupem i umorzeniem akcji własnych, na pokrycie strat; źródłem tych pozycji są kwoty wniesione przez właścicieli (np. dopłaty do kapitału w spółce z ograniczoną odpowiedzialnością), zyski jednostki bądź inne kapitały (np. kapitał zapasowy);
- zysk (strata) netto i zysk (strata) z lat ubiegłych odzwierciedlają wynik finansowy przedsiębiorstwa wypracowany w danym roku (pierwszy z nich) lub w latach ubiegłych (drugi), który nie został podzielony przez właścicieli (dystrybucja w formie dywidendy lub przeniesienie na inne kapitały).
- odpisy z zysku netto w ciągu roku obrotowego odzwierciedlają dywidendy zaliczkowe wypłacone właścicielom na poczet wypłaty z zysku za dany okres.

Należy podkreślić, że przedstawione powyżej elementy nie stanowią katalogu zamkniętego i ustawa o rachunkowości lub uzupełniające ją regulacje wymagają w określonych sytuacjach wprowadzenia kolejnych elementów. Są to m.in.:

- kapitał rezerwowy z dopłat wspólników;
- należne dopłaty na poczet kapitału rezerwowego (wielkość ujemna);
- różnice kursowe z przeliczenia w ramach kapitału z aktualizacji wyceny.

2.3. Kwalifikacja kapitałów własnych w świetle Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej

Kwalifikacja, ujmowanie i wycena kapitałów własnych są przedmiotem regulacji różnych standardów międzynarodowych, stosowanych w zależności od wystąpienia określonych transakcji, okoliczności lub zdarzeń. Do podstawowych spośród nich należą:

- MSR 1 „Prezentacja sprawozdań finansowych”;
- MSR 32 „Instrumenty finansowe: prezentacja”;
- MSSF 2 „Płatności w formie akcji”;
- MSSF 3 „Połączenia jednostek”.

2.3.1. Kwalifikacja kapitałów własnych w świetle MSR 32 „Instrumenty finansowe: prezentacja”

MSR 32 „Instrumenty finansowe: prezentacja” to podstawowy standard, który omawia zasady kwalifikacji kapitałów własnych. Należy podkreślić, że MSR 32 nie odnosi się do wszystkich transakcji, w wyniku których pojawia się uznanie kapitału własnego. Podstawowym wyjątkiem są transakcje płatności w formie akcji, które podlegają regulacjom MSSF 2 „Płatności w formie akcji” oraz transakcje połączeń podmiotów podlegające MSSF 3 „Połączenia jednostek”.

W MSR 32 generalnie przyjmuje się, że instrument kapitałowy to każda umowa, która stwierdza prawo do rezydualnego udziału w aktywach jednostki po odjęciu jej wszystkich zobowiązań (MSSF 2016, MSR 32, par. 11). Rozwiązanie to jest zbieżne z definicją zawartą w Ramach koncepcyjnych sprawozdawczości finansowej, jednak samo istnienie prawa do rezydualnego udziału w aktywach netto jednostki nie jest tożsame z uznaniem kapitału własnego. Obok prawa do rezydualnego udziału w aktywach netto jednostki gospodarczej analizowany instrument nie może spełniać definicji aktywów ani zobowiązań, które bazują na innych kryteriach uznawania dla potrzeb Ram koncepcyjnych i MSR 32. W kontekście MSR 32 sam fakt istnienia umownego zobowiązania do dostarczenia środków pieniężnych kwalifikuje instrument do zobowiązań finansowych (z wyjątkiem określonych świadczeń na rzecz współwłaścicieli), nawet gdy wpływ korzyści ekonomicznych byłby mało prawdopodobny, podczas gdy Ramy koncepcyjne odnoszą się również do prawdopodobieństwa (oczekiwań) realizacji świadczenia.

Oprócz braku odniesienia do prawdopodobieństwa rozliczenia zobowiązania poprzez wydanie korzyści ekonomicznych, MSR 32 zawiera specyficzne regulacje dotyczące instrumentów rozliczanych w instrumentach kapitałowych. Kon-

trakty takie kwalifikowane są do kapitału własnego tylko wówczas, gdy spełnione są określone kryteria, nawet jeśli ich rozliczenie ma nastąpić poprzez wydanie/emisję akcji/udziałów na rzecz dotychczasowych właścicieli. Co ciekawe, kryteria wprowadzone w MSR 32 nie bazują na relacji między ceną umowną i wartością godziwą, a więc nie odzwierciedlają ewentualnych ekonomicznych strat (lub zysków) z perspektywy jednostki gospodarczej ani jej właścicieli²⁴.

MSR 32 precyzuje warunki kwalifikacji instrumentów do kapitału własnego poprzez wprowadzenie kryteriów będących lustrzanym odbiciem warunków zawartych w definicjach aktywów i zobowiązań finansowych. W świetle regulacji tego standardu instrument kwalifikujący się do kapitałów własnych musi posiadać obie poniższe charakterystyki²⁵:

1. Nie zawiera umownego zobowiązania jednostki do wydania środków pieniężnych lub innych aktywów finansowych (lub wymiany aktywów lub zobowiązań finansowych z inną jednostką na potencjalnie niekorzystnych warunkach), z pewnymi wyjątkami dotyczącymi płatności na rzecz właścicieli.
2. W przypadku instrumentu nierozliczonego jeszcze w instrumentach kapitałowych rozliczenie nastąpi (lub może nastąpić) jedynie na zasadach „stała liczba akcji/udziałów za stałą kwotę”.

2.3.1.1. Umowne zobowiązanie jako podstawa kwalifikacji kapitałów własnych

Podstawowym warunkiem uznania kapitału własnego w świetle regulacji MSR 32 jest brak umownego zobowiązania jednostki do wydania środków pieniężnych lub innych aktywów finansowych (lub wymiany aktywów lub zobowiązań finansowych z inną jednostką na potencjalnie niekorzystnych warunkach), z wyjątkami dotyczącymi określonych płatności na rzecz współwłaścicieli. Konsekwencją zapisów definicyjnych zobowiązania finansowego i kapitału własnego jest to, że instrumenty reprezentujące prawo do rezydualnego udziału w aktywach netto nie kwalifikują się do kapitału własnego, jeśli zawierają umowne zobowiązanie do przekazania środków pieniężnych. Oznacza to, że pewne instrumenty, które od strony prawnej mogą reprezentować kapitał własny, z racji swojej ekonomicznej treści kwalifikują się do zobowiązań finansowych. Jednym z przykładów takiej pozycji są akcje, które mają zostać odkupione w przyszłości za określoną kwotę. Akcje takie do dnia wykupu reprezentują prawo do rezydualnego udziału w aktywach netto jednostki, co wyraźnie byłoby widoczne w przypadku jej bankructwa. Od strony ekonomicznej akcje takie reprezentują jednak dla jednostki zobowią-

24 Kontrakty korzystne z perspektywy właściciela lub jednostki to możliwość emisji akcji/udziałów powyżej wartości/ceny rynkowej, a niekorzystne to zobligowania do takiej emisji po cenie niższej niż wartość rynkowa.

25 Brak spełnienia któregoś z warunków oznacza zgodność z definicją aktywów finansowych lub zobowiązań finansowych.

zanie do wydania środków pieniężnych (jednostka posiada umowny obowiązek zapłacenia określonej kwoty w związku z ich wykupem), w konsekwencji czego spełniają definicję zobowiązań, a nie kapitału własnego. Mimo że instrumenty reprezentują również rezydualny udział w jej aktywach netto, jednostka stosująca MSR 32 winna wykazać w związku z takimi pozycjami zobowiązanie finansowe²⁶ z pełnymi tego konsekwencjami. Skutkiem takiego podejścia jest m.in. kwalifikacja dywidend na wskazanych akcjach jako kosztów finansowych w rachunku zysków i strat. W takim przypadku pojawia się pytanie, czy jednostka winna wykazywać koszt w momencie zadeklarowania dywidendy (kolektywnej decyzji udziałowców), czy w momencie, gdy można oczekiwać takiej dywidendy, czyli w czasie, gdy wypracowywany jest wynik i znana jest polityka jednostki w zakresie dywidendy. Pewną wskazówką mogą być tutaj regulacje odnoszące się do świadczeń pracowniczych (MSSF 2016, MSR 19 „Świadczenia pracownicze”). W przyjętych w MSR 19 rozwiązaniach podaje się, że podział zysku na rzecz pracowników stanowi formę ich dodatkowego wynagrodzenia. Jeśli podział zysku na rzecz pracowników jest formą dodatkowej, nieoczekiwanej premii przyznanej przez walne zgromadzenie, jest on ujmowany jako koszt w wyniku finansowym okresu, kiedy podjęto taką deklarację. W przypadku, gdy w umowie z pracownikami przewidziano coroczną określoną część zysku przypadającą dla nich do podziału, bądź pracownicy mogą oczekiwać takiego podziału na podstawie powtarzających się zdarzeń przeszłych, jednostka winna ująć koszt nie w momencie zadeklarowania podziału zysku, lecz w okresie wcześniejszym, gdy pracownicy świadczą usługi na jej rzecz (w korespondencji z rezerwą czy nawet biernym rozliczeniem międzyokresowym kosztów). Stosując MSR 19 przez analogię, koszt z tytułu dywidendy na akcjach zaklasyfikowanych jako zobowiązania powinien być ujęty w okresie, gdy jednostka wypracowuje zysk do podziału, jeżeli można oczekiwać decyzji o wypłacie dywidendy lub gdy dywidenda jest kumulowana i zwiększa cenę odkupu.

Innym instrumentem, który może budzić problemy kwalifikacyjne w polskiej praktyce (w zakresie stosowania regulacji MSR 32) są dopłaty do kapitału w spółkach z ograniczoną odpowiedzialnością. Kodeks spółek handlowych (2000) traktuje takie dopłaty jako formę dofinansowania podmiotu ze strony udziałowców i wskazuje na ich ujęcie w ramach kapitałów własnych. Z regulacji tej wynika

26 Zgodnie z MSR 32 jednostka powinna w całości wykazać akcje podlegające odkupowi w zobowiązaniach, mimo że mogą przypominać instrumenty złożone z dwóch elementów: akcje zwykle podlegające umorzeniu (teoretycznie bez rekompensaty przekazywanej właścicielowi) oraz zobowiązanie do zapłacenia określonej kwoty na rzecz ich posiadacza. Konieczność wykazywania takich instrumentów w całości jako zobowiązania finansowe została wskazana przez Radę MSR w par. 47 materiału dyskusyjnego *Financial Instruments with Characteristics of Equity*, IASB, London 2008. Do dnia złożenia niniejszej publikacji Rada MSR nie przygotowała kolejnego materiału dyskusyjnego ani propozycji zmian w MSSF w tym zakresie (projekt pozostaje w dyskusji).

jednak możliwość zwrotu dopłaty, z wyjątkiem sytuacji, gdy została przeznaczona na pokrycie strat poniesionych przez podmiot. Od strony ekonomicznej dopłata przypomina zazwyczaj zwrotną pożyczkę udzieloną przez udziałowców spółce z o.o. – teoretycznie można wyobrazić sobie pożyczkę (w tym pożyczkę bezterminową), podporządkowaną wobec wszystkich pozostałych roszczeń wobec spółki w przypadku jej bankructwa bądź likwidacji, która zostanie spłacona w przyszłości na życzenie pożyczkodawców. Dofinansowanie spółki w postaci dopłaty²⁷, a nie np. podwyższenia kapitału zakładowego, oznacza dla jednostki ewentualną konieczność jej zwrotu w przyszłości. Otrzymana nieoprocentowana i podporządkowana pożyczka, co do której pożyczkodawcy mogą żądać jej zwrotu w określonych warunkach w przyszłości, stawowi dla jednostki gospodarczej zobowiązanie finansowe. Jeśli od strony ekonomicznej dopłata jest pożyczką, powinna być wykazywana jako zobowiązanie finansowe, a nie element kapitałów.

Przy kwalifikacji dopłaty jako zobowiązania finansowego pojawiają się dwie podstawowe wątpliwości. Pierwsza z nich to istnienie umownego zobowiązania do zwrotu dopłaty. Jeżeli umowa spółki lub uchwała o dopłacie wymienia kryteria, jakie muszą być spełnione, aby nastąpił zwrot lub określa planowany okres zwrotu, wówczas istnieje jednoznacznie umowny obowiązek zwrotu dopłaty, który zostanie zrealizowany po spełnieniu tych kryteriów. Brak zapisanego w uchwale obowiązku zwrotu może świadczyć o braku umownego zobowiązania do zwrotu dopłaty, zwłaszcza gdy brak możliwości zwrotu określa umowa spółki. Jeżeli jednak umowa spółki lub decyzja wspólników wnoszących opłatę nie zabrania zwrotu dopłaty, sam brak zapisu w uchwale o dopłacie obowiązku jej zwrotu nie jest wystarczającym argumentem, aby twierdzić, że dopłata nie będzie podlegać zwrotowi. W takim przypadku sam wybrany przez udziałowców sposób dofinansowania spółki (poprzez dopłatę, a nie np. poprzez podwyższenie kapitału zakładowego) oznacza, że dopłata z mocy prawa (art. 179 par. 1 Kodeksu spółek handlowych, 2000) ma charakter zwrotny (chyba że została przeznaczona na pokrycie strat). Brak sprecyzowanego terminu zwrotu dopłaty nie oznacza, że jednostka nie będzie musiała w przyszłości dokonać jej zwrotu. Zwrot dopłaty uzależniony jest od woli udziałowców (z wyjątkiem dopłat przeznaczonych na pokrycie strat) i gwarantowany jest przez zapis ustawy.

Druga wątpliwość wiąże się z żądaniem zwrotu dopłaty. Kodeks spółek handlowych (2000, art. 228) wymaga, aby decyzja dotycząca zwrotu dopłaty była przyjęta w formie uchwały wspólników. Wymóg uchwały oznacza, że pojawia się kolektywna decyzja wszystkich udziałowców (odpowiedniej większości), a nie indywidualne żądanie pojedynczego udziałowca odnośnie do spłaty dopłaty²⁸. Ar-

27 Przy założeniu, że dopłata nie jest przeznaczona na pokrycie strat.

28 W przypadku spółki, gdzie 100% udziałów należy do jednego udziałowca, pojawia się pytanie o charakter uchwały – czy wynika ona z decyzji ekonomicznego wierzyciela czy właściciela spółki.

gumentem przemawiającym za wykazaniem dopłaty w kapitałach własnych jest porównanie jej spłaty do redystrybucji zysków podmiotu. Wypracowane zyski – choć należą się właścicielom podmiotu – są wykazywane w ramach kapitałów własnych do dnia podjęcia kolektywnej decyzji o ich podziale²⁹. Dopiero w tym momencie następuje ujęcie zobowiązania i drugostronne zmniejszenie wyniku finansowego³⁰. Jeśli jednak przyjąć takie rozumowanie, to w kapitałach własnych należałoby również wykazywać wszelkie podporządkowane, nieoprocentowane i bezterminowe pożyczki udzielone przez wspólników proporcjonalnie do posiadanych przez nich udziałów, których zwrot uzależniony jest np. od wypracowania w przyszłości zysków oraz kolektywnej decyzji wspólników. Kryterium, na którym oparta jest kwalifikacja, nie jest tutaj „kolektywność” decyzji, lecz istnienie umownego zobowiązania.

Innym przykładem instrumentu, który może rodzić pewne problemy związane z kwalifikacją są udziały lub akcje, które posiadacz może, ale nie musi, odsprzedać emitentowi (a więc termin odkupu i zapłaty nie został określony) lub jednostka jest zobligowana wykupić w momencie wystąpienia określonych okoliczności. Sytuacja taka oznacza, że z instrumentem reprezentującym prawo do rezydualnego udziału w aktywach netto związane jest również umowne zobowiązanie jednostki do przekazania aktywów finansowych w przypadku zażądania przez posiadacza jego odkupu bądź też odkupu w szczególnych warunkach. Zobowiązanie do odkupu ma tutaj charakter warunkowy – jest uzależnione od decyzji posiadacza lub wystąpienia określonych okoliczności – co nie zmienia faktu, iż reprezentuje ono umowne zobowiązanie jednostki do wydania środków pieniężnych³¹.

Należy podkreślić, że istnieją pewne okoliczności, gdy MSR 32 i uzupełniająca go interpretacja Komitetu ds. Interpretacji Międzynarodowej Sprawozdawczości Finansowej – KIMSF 2 dopuszczają klasyfikację instrumentu do kapitałów własnych mimo istnienia umownego zobowiązania do wydania środków pieniężnych lub innych aktywów finansowych.

Zgodnie z MSR 32 do kapitałów własnych zaliczane są instrumenty zawierające umowny obowiązek emitenta do wykupienia lub umorzenia tych instrumentów w zamian za środki pieniężne lub inne aktywa finansowe w związku z wykonaniem przez posiadacza opcji sprzedaży, gdy spełnione są łącznie wszystkie następujące kryteria (MSSF 2016, MSR 32, par. 16A i 16B):

1. Wyemitowany instrument daje posiadaczowi prawo do proporcjonalnego udziału w aktywach netto jednostki w przypadku jej likwidacji. Proporcjonal-

29 Wyjątkiem są dywidendy płatne na akcjach wykazywanych w ramach zobowiązań (np. podlegające obligatoryjnemu odkupowi), które stanowią dla jednostki koszt i są wykazywane nie jako podział wyniku, ale element tworzący ten wynik.

30 Problem właściwej kwalifikacji zysku podjęto w rozdziale 3.

31 Na potrzeby prezentacji instrumenty takie mogą zostać wykazane jako odrębna część zobowiązań finansowych, jednak poza kapitałami własnymi.

ny udział jest ustalany poprzez podzielenie aktywów netto podmiotu w likwidacji na jednostki o równej kwocie i pomnożenie tej kwoty przez liczbę jednostek należących do posiadacza instrumentu finansowego.

2. Wyemitowany instrument należy do klasy instrumentów podporządkowanej wszystkim innym klasom instrumentów. W związku z tym instrument ten nie ma pierwszeństwa przed innymi roszczeniami do aktywów jednostki w przypadku jej likwidacji i nie musi być zamieniony na inny instrument zanim znajdzie się w klasie instrumentów podporządkowanych wszystkim innym klasom instrumentów.
3. Wszystkie wyemitowane instrumenty znajdujące się grupie podporządkowanej wobec wszystkich innych instrumentów mają identyczne cechy. Oznacza to, że wszystkie instrumenty w klasie najbardziej podporządkowanej muszą posiadać opcję sprzedaży oraz formułę lub inną metodę do obliczenia ceny wykupu lub umorzenia.
4. Poza umownym obowiązkiem emitenta dotyczącym odkupienia lub umorzenia instrument nie zawiera żadnego umownego obowiązku przekazania środków pieniężnych lub innego składnika aktywów finansowych na rzecz innej jednostki, ani wymiany składnika aktywów finansowych lub zobowiązania finansowego z inną jednostką na warunkach potencjalnie niekorzystnych dla jednostki. Nie jest to również umowa, która będzie lub może być rozliczona we własnych instrumentach kapitałowych jednostki w myśl zapisów definicji zobowiązania finansowego.
5. Do wyemitowanego instrumentu przypisane są jedynie przepływy pieniężne, które można przyporządkować do instrumentu przez okres jego trwania i które opierają się na zyskach i stratach bieżącego okresu, zmianie w ujętych aktywach netto lub zmianie wartości godziwej ujętych i nieujętych aktywów netto jednostki przez okres trwania instrumentu (z wyłączeniem wszelkich skutków instrumentu).
6. Emitent instrumentu nie wyemitował innych instrumentów i nie zawarł innych umów, których:
 - a) całkowite przepływy pieniężne, opierają się zasadniczo na zyskach i stratach bieżącego okresu, zmianie w ujętych aktywach netto lub zmianie wartości godziwej ujętych i nieujętych aktywów netto jednostki (z wyłączeniem skutków wynikających z takiego instrumentu lub umowy);
 - b) skutkiem jest znaczące ograniczenie lub ustalenie z góry końcowego zwrotu na rzecz posiadaczy instrumentu z opcją sprzedaży.

Spełnienie wszystkich przedstawionych wyżej warunków oznacza klasyfikację instrumentu do kapitałów własnych, mimo że stanowi obowiązek jednostki do zapłaty określonych kwot. Przykładowo, udziały spółdzielcze (gdy przewidziana jest tylko jedna klasa udziałów) czy jednostki uczestnictwa w funduszach inwestycyjnych otwartych kwalifikować się będą do kapitału własnego, mimo że na emitencie ciąży obowiązek ich wykupu na żądanie posiadacza (czyli od strony ekonomicznej są zobowiązaniami).

Drugi wyjątek wprowadzony w MSR 32, a dotyczący uznawania w kapitałach własnych instrumentów, które nakładają na jednostkę-emitenta umowny obowiązek wydania posiadaczowi środków pieniężnych lub innych aktywów finansowych, wiąże się z instrumentami, które obligują emitenta do wydania posiadaczowi instrumentu proporcjonalnego udziału w aktywach netto jednostki tylko w przypadku jej likwidacji. W tym kontekście należy przyjąć, że obowiązek do zapłaty powstaje, ponieważ likwidacja jest pewna i jest poza kontrolą jednostki lub jest niepewna, lecz stanowi opcję posiadacza instrumentu. Przykładem może być sytuacja, gdy jednostka gospodarcza powstała na określony okres (np. 20 lat). Innym przykładem może być spółka osobowa, której umowa przewiduje możliwość jej rozwiązania na życzenie jednego ze współników. Jako odstępstwo od ogólnej definicji instrumentu kapitałowego oraz zasad klasyfikacji kapitału własnego, instrument jest kwalifikowany jako instrument kapitałowy, jeśli spełnione są następujące warunki (MSSF 2016, MSR 32, par. 16C i 16D):

1. Instrument daje posiadaczowi prawo do proporcjonalnego udziału w aktywach netto jednostki w przypadku likwidacji jednostki. Proporcjonalny udział jest ustalany poprzez podzielenie aktywów netto jednostki w likwidacji na jednostki o równej kwocie i przemnożenie otrzymanej wielkości przez liczbę jednostek należących do posiadacza instrumentu finansowego.
2. Wyemitowany instrument znajduje się w klasie instrumentów podporządkowanych wszystkim innym instrumentom. W związku z tym nie ma pierwszeństwa przed roszczeniami do aktywów jednostki w przypadku jej likwidacji i nie musi być zamieniony na inny instrument zanim znajdzie się w klasie instrumentów podporządkowanych wobec wszystkich innych instrumentów.
3. Wszystkie instrumenty znajdujące się w danej klasie instrumentów podporządkowanych wobec wszystkich innych instrumentów nakładają identyczny umowny obowiązek wydania przez emitującą jednostkę proporcjonalnego udziału w jej aktywach netto w przypadku likwidacji.
4. Emitent instrumentu nie wyemitował innych instrumentów i nie zawarł innych umów, których:
 - a) łączne przepływy pieniężne opierają się zasadniczo na zyskach i stratach, zmianie w ujętych aktywach netto lub zmianie wartości godziwej ujętych i nieujętych aktywów netto jednostki (z wyłączeniem skutków wynikających z takiego instrumentu lub kontraktu);
 - b) skutkiem jest znaczące ograniczenie lub ustalenie z góry końcowego zwrotu na rzecz posiadacza instrumentu z opcją sprzedaży.

Rada MSR nakłada wyraźnie mniej warunków odnoszących się do instrumentów przewidujących obowiązek płatności na moment likwidacji w porównaniu z warunkami nałożonymi na instrumenty podlegające odkupowi. Pominęto tutaj konieczność braku innego umownego zobowiązania do płatności oraz wymóg, aby całkowite oczekiwane przepływy przypisane do instrumentu wynikały zasadniczo z zysków lub strat emitenta, zmian w ujętych aktywach netto lub zmian

w wartości godziwej ujętych i nieujętych aktywów netto jednostki w okresie jego trwania, a także to, że instrumenty w tej samej klasie powinny przewidywać, iż na moment likwidacji wszyscy posiadacze mają prawo do otrzymania proporcjonalnej do udziału kwoty reprezentującej aktywa netto.

Powodem, dla którego Rada MSR zdecydowała się na zróżnicowanie warunków wpływających na kwalifikację jest moment rozliczenia zobowiązania jednostki – w drugim przypadku zobowiązanie rozliczane jest w momencie likwidacji jednostki, stąd koncentracja warunków kwalifikacyjnych na tym momencie trwania instrumentu.

Przyjęte rozwiązania eliminują problem z klasyfikacją udziałów spółdzielczych, jeśli spełniają one wszystkie przewidziane przez Radę warunki, m.in. np. wszystkie udziały mają identyczne cechy. Jeżeli pojawiają się w spółdzielni różne klasy udziałów spółdzielczych, np. które nie mogą podlegać wykupowi i które mogą podlegać wykupowi, przedstawione zasady klasyfikacji nie mają zastosowania (podstawowym warunkiem uznawania kapitałów własnych jest to, że wszystkie instrumenty w danej klasie mają takie same cechy). W takim przypadku podmioty stosujące MSR będące spółdzielniami mają także obowiązek zastosowania interpretacji KIMSF 2. Przyjmuje się w niej, iż istnienie umownego prawa posiadacza instrumentu finansowego (udziału spółdzielczego) do żądania jego wykupu (wykupu przez spółdzielnię udziału spółdzielczego) nie powoduje samo w sobie, że instrument ten powinien być zakwalifikowany do zobowiązań finansowych. Jednostka, dokonując kwalifikacji, powinna rozważyć wszystkie postanowienia i warunki związane z danym instrumentem (w tym też pośrednio). Dany instrument powinien być wykazany jako element kapitału własnego, jeśli:

- emitent posiada bezwarunkowe prawo odmowy wykupu udziałów członkowskich, lub
- obowiązujące przepisy prawa, regulacje lub statut emitenta nakładają bezwarunkowy zakaz wykupu całości lub określonej części udziałów własnych.

W interpretacji przyjmuje się, że nałożony przez prawo lub regulacje zakaz wykupu może być całkowity lub częściowy (może odnosić się do określonej liczby instrumentów lub kwoty kapitału własnego). W konsekwencji tego jednostka wykazuje kapitał własny w zakresie, w jakim na mocy prawa, regulacji lub statutu musi utrzymywać kapitał (fundusz) własny na określonym poziomie. Co charakterystyczne, KIMSF 2 wskazuje na konieczność przeprowadzenia oceny nie tylko na poziomie pojedynczego instrumentu, lecz także na poziomie ich całej grupy. Pojedynczy udział każdego z współwłaścicieli może podlegać wykupowi indywidualnie, jednak prawdopodobna jest i taka sytuacja, że pewna część całości wyemitowanych udziałów nie będzie mogła zostać odkupiona i umorzona.

Istnienie umownego zobowiązania do wydania środków pieniężnych, aktywów finansowych lub do wymiany aktywów bądź zobowiązań finansowych z inną jednostką na potencjalnie niekorzystnych warunkach jest podstawowym warunkiem kwalifikacji instrumentu do kapitału własnego w świetle regulacji międzynarodo-

wych. Drugie kryterium kwalifikacji związane jest z kontraktami, które w przyszłości zostaną lub mogą być rozliczone we własnych instrumentach kapitałowych jednostki.

2.3.1.2. Kontrakty rozliczane we własnych instrumentach kapitałowych

Obok ogólnych zasad dotyczących ujmowania w kapitałach własnych instrumentów kapitałowych, MSR 32 odnosi się również do instrumentów, które w przyszłości mają (lub mogą) być rozliczone w instrumentach kapitałowych. Do takich kontraktów należą wszelkiego rodzaju instrumenty pochodne na własne instrumenty kapitałowe (opcje na akcje, warranty, kontrakty *forward*), a także inne pozycje bilansowe, takie jak należności czy zobowiązania. Zgodnie z wytycznymi MSR 32 dany instrument finansowy przewidujący wydanie własnych instrumentów kapitałowych kwalifikuje się do kapitału własnego, jeśli:

- nie jest instrumentem pochodnym i nie zawiera umownego obowiązku dostarczenia przez jednostkę zmiennej liczby własnych instrumentów kapitałowych, bądź
- jest instrumentem pochodnym, który zostanie (lub może być) rozliczony poprzez wymianę ustalonej kwoty środków pieniężnych (lub innych aktywów finansowych) na ustaloną liczbę własnych instrumentów kapitałowych.

2.3.1.2.1. Niepochodne kontrakty rozliczane we własnych instrumentach kapitałowych

Niepochodne kontrakty to umowy, które wymagają inwestycji początkowej porównywalnej do instrumentów, dla których oczekuje się podobnych reakcji na zmiany czynników rynkowych. Niepochodnymi kontraktami są zatem wszelkiego rodzaju wierzytelności i zobligowania, których wartość początkowa jest zbliżona do wartości parametrów ekonomicznych, na które opiewają. Do kapitałów własnych jednostki gospodarczej kwalifikują się niepochodne umowy, które:

- mają być rozliczone w instrumentach kapitałowych jednostki;
- nie zawierają umownego zobowiązania do wydania środków pieniężnych lub innych aktywów finansowych (ani umownego prawa do otrzymania środków pieniężnych lub innych aktywów finansowych);
- nie zawierają umownego obowiązku dostarczenia przez jednostkę zmiennej liczby własnych instrumentów kapitałowych.

Przykładem wskazanych instrumentów mogą być:

- zerokuponowa obligacja obligatoryjnie zamienna na akcje, określająca liczbę akcji, które jednostka będzie musiała wyemitować w przyszłości, bądź
- przedpłata spółki na odkup akcji własnych, gdy znana jest liczba akcji, która zostanie przekazana za wniesioną kwotę.

Należy podkreślić, że do kapitałów własnych nie można zaliczyć kontraktów niepochodnych, które w przyszłości będą rozliczone poprzez wydanie lub otrzymanie własnych instrumentów kapitałowych (akcji/udziałów), jednak liczba in-

strumentów kapitałowych jest zmienna. Instrumentem takim może być obligacja podlegająca obligatoryjnej konwersji na akcje w przyszłości, która przewiduje różną stopę konwersji w zależności np. od ceny rynkowej akcji. Przykładowo, jeśli jednostka wyemituje zerokuponową obligację obligatoryjnie zamienną na akcje o wartości nominalnej 1 tys. zł, za którą będzie musiała w przyszłości wydać liczbę akcji ustaloną jako $1 \text{ tys. zł} / (\text{cena rynkowa akcji z określonego dnia w przyszłości} \times 0,945)$, to mimo pewności co do wydania w przyszłości własnych akcji, obligacja taka będzie zaklasyfikowana do zobowiązań finansowych. Konieczność ujęcia zobowiązania wiąże się tutaj z faktem zmieniającej się liczby akcji (wraz z ich ceną rynkową), które będzie trzeba wydać w przyszłości w celu rozliczenia obligacji. Cena rynkowa akcji na poziomie 10,58 zł/akcję w określonym dniu będzie oznaczać konieczność emisji 100 akcji ($1000 / (10,58 \times 0,945)$), podczas gdy cena 8,46 zł/akcję będzie oznaczać konieczność wydania 125 akcji. Od momentu, gdy parytet wymiany zostanie określony (znana będzie liczba akcji, które jednostka będzie zobligowana wydać/wyemitować), jednostka powinna przeklasyfikować instrument ze zobowiązań do kapitałów własnych. W związku z tym, że emisja instrumentów kapitałowych wynika z pierwotnych warunków danego instrumentu, to w momencie ustalenia parytetu wymiany wartość bilansowa składnika aktywów lub zobowiązań podlega przeniesieniu do kapitałów własnych, mimo że mogła nie nastąpić jeszcze emisja instrumentów kapitałowych. W takim przypadku jest ona prezentowana w ramach kapitałów rezerwowych lub zbliżonych.

W tym miejscu należy wspomnieć o wyjątku dotyczącym tego typu kontraktów. Jeśli obligację wyemitowano by w zamian za dobra niefinansowe lub usługi, bądź też emisja następowałaby na rzecz pracowników lub innych podmiotów świadczących na rzecz jednostki określone usługi jako element dodatkowego wynagrodzenia, to obligacja taka kwalifikowałaby się już w momencie emisji do kapitałów własnych. Przykładowo, zerokuponowa obligacja obligatoryjnie zamieniana na akcje o wartości nominalnej 1 tys. zł wyemitowana na rzecz pracownika, określająca parytet wymiany na poziomie $1 \text{ tys. zł} / (\text{cena rynkowa akcji z określonego dnia w przyszłości} \times 0,945)$, kwalifikować się będzie do kapitałów własnych. Różna kwalifikacja wynika tutaj z konieczności zastosowania innego standardu międzynarodowego – MSSF 2 „Płatności w formie akcji”, który przewiduje inne zasady klasyfikacji instrumentów kapitałowych, niż czyni to MSR 32³².

Jeżeli niepochodny instrument ma być w przyszłości rozliczony w instrumentach kapitałowych jednostki i nie zawiera umownego obowiązku dostarczenia przez jednostkę zmiennej liczby własnych instrumentów kapitałowych, lecz zawiera również zobowiązanie do wydania środków pieniężnych lub innych aktywów finansowych, to jest on instrumentem złożonym, który podlega podziałowi

32 Zasady klasyfikacji kapitałów własnych określone w MSSF 2 zostały przedstawionej w dalszej części rozdziału.

na element kapitałowy i element odzwierciedlający zobowiązanie³³. Złożonym instrumentem jest też kontrakt, który może być rozliczony w instrumentach kapitałowych jednostki i nie zawiera umownego obowiązku dostarczenia przez jednostkę zmiennej liczby własnych instrumentów kapitałowych, gdy sposób rozliczenia zależy od decyzji jednostki lub posiadacza instrumentu³⁴. Jeżeli rozliczenie byłoby związane z wystąpieniem określonych czynników znajdujących się poza kontrolą jednostki lub kontrahenta, wówczas dany instrument kwalifikuje się do aktywów lub zobowiązań finansowych, chyba że:

- opcja rozliczenia w środkach pieniężnych, innych aktywach finansowych lub w zmiennej liczbie instrumentów kapitałowych jest nierealna³⁵;
- emitent byłby zobligowany do zapłaty kwot jedynie w przypadku postawienia w stan likwidacji, lub
- instrument posiada cechy kontraktu z opcją sprzedaży, czyli przewiduje umowny obowiązek emitenta do wykupienia lub umorzenia tego instrumentu w zamian za środki pieniężne lub inne aktywa finansowe w związku z wykonaniem przez posiadacza opcji sprzedaży, który kwalifikuje się zgodnie z MSR 32 do kapitałów własnych.

Zatem obligacja zamienna na akcje, przewidująca konwersję jej wartości nominalnej (stałej kwoty) na stałą liczbę akcji w momencie wystąpienia np. wzrostu określonego indeksu giełdowego ponad wyznaczony próg, nie kwalifikuje się do instrumentów kapitałowych, chyba że próg określono na tak niskim poziomie, iż wykonanie w drodze emisji akcji jest pewne. Analogicznie obligacja zamienna na akcje, przewidująca konwersję jej wartości nominalnej na stałą liczbę akcji, z możliwością żądania przez posiadacza jej spłaty (wykupu) w środkach pieniężnych, gdy kurs rynkowy akcji spadnie o 90%, zostanie zaliczona do kapitałów własnych³⁶.

33 Przykładem może być obligacja obligatoryjnie zamienna na akcje, która przewiduje również wypłaty odsetek w określonych odstępach czasu (przed konwersją).

34 Do złożonych instrumentów finansowych zostanie zaliczona zatem obligacja zamienna na akcje, która daje posiadaczowi możliwość dobrowolnej wymiany jej wartości nominalnej na stałą liczbę akcji. Z kolei identyczna obligacja przewidująca zmienny parytet wymiany wartości nominalnej obligacji na akcje (np. bazujący na przyszłej cenie rynkowej akcji) dyskwalifikuje ją z kręgu instrumentów złożonych. Wyjątkiem są instrumenty emitowane na rzecz pracowników lub innych dostawców dóbr lub usług wchodzące w zakres MSSF 2, które nie muszą spełniać kryterium „stała liczba akcji za stałą kwotę”.

35 Zgodnie z par. OS28 MSR 32 (MSSF 2016) opcja rozliczenia w środkach pieniężnych, innych aktywach finansowych lub w zmiennej liczbie instrumentów kapitałowych jest nierealna, gdy wystąpienie takiego rozliczenia uzależnione jest od wystąpienia zdarzenia niezwykle rzadkiego, nietypowego lub bardzo mało prawdopodobnego. Należy podkreślić, że to po stronie jednostki sprawozdawczej leży ocena, czy dane zdarzenie, powodujące np. obligatoryjny wykup w środkach pieniężnych (a nie konwersję na stałą liczbę akcji), jest bardzo mało prawdopodobne, niezwykle rzadkie lub nietypowe.

36 Przyjęto założenie, że spadek ceny rynkowej akcji o 90% jest nierealny.

Instrument złożony to niepochozny instrument finansowy, który zawiera element zobowiązaniowy (zobowiązanie do zapłaty określonych kwot lub wydania innych aktywów finansowych) oraz składnik kapitałowy (spełniający definicję instrumentu kapitałowego) (MSSF 2016, MSR 32, par. 28). Instrument taki podlega podziałowi na wyróżnione w nim elementy, czyli zobowiązanie finansowe, instrument kapitałowy i ewentualnie składnik aktywów finansowych. Należy podkreślić, że element kapitałowy podlega wyodrębnieniu i włączeniu do kapitałów własnych, jeśli spełnia kryteria pochodnego instrumentu kapitałowego podlegającego MSR 32³⁷ bądź też podlega wytycznym MSSF 2.

W związku z tym, że instrument kapitałowy daje prawa rezydualnego udziału w aktywach netto jednostki, przy podziale instrumentu złożonego na zidentyfikowane części element kapitałowy ustalany jest na poziomie wartości rezydualnej. Oznacza to, że w momencie początkowego ujęcia bilansowa wartość złożonego instrumentu finansowego jest przypisywana w pierwszej kolejności do składnika zobowiązaniowego na poziomie jego wartości godziwej. Wartość instrumentu kapitałowego ustalana jest jako różnica między wartością godziwą całego instrumentu złożonego i wartością godziwą składnika zobowiązaniowego. Wartość ewentualnych instrumentów pochodnych wbudowanych w instrument złożony, np. opcji wcześniejszego wykupu, innych niż składnik kapitałowy (np. opcja zamiany na udziały), jest przypisana do składnika zobowiązaniowego (MSSF 2016, MSR 32, par. 31). W związku z tym, że w momencie początkowego ujęcia obu elementów ich suma bilansowa jest zawsze równa wartości godziwej całego instrumentu, wyodrębnienie początkowe nie powoduje ujęcia zysków ani strat. Ewentualne koszty transakcyjne związane z emisją instrumentów złożonych rozliczane są proporcjonalnie do wartości początkowych obu wyodrębnionych pozycji.

W momencie konwersji instrumentu złożonego na instrumenty kapitałowe wartość bilansowa składnika zobowiązaniowego (ustalona zgodnie ze standardem międzynarodowym dotyczącym wyceny zobowiązań finansowych) przenoszona jest na kapitał własny. Oznacza to, że konwersja taka nie powoduje ujęcia żadnych dodatkowych zysków lub strat w wyniku finansowym, poza doprowadzeniem zobowiązania do jego wartości bilansowej na moment konwersji. W tym samym momencie ujęty element kapitałowy rozliczany jest również w korespondencji z odpowiednimi kapitałami własnymi. Co charakterystyczne, rozliczenie zobowiązania w instrumentach kapitałowych nie jest traktowane jako zapłata (uregulowanie) tego zobowiązania instrumentami kapitałowymi, lecz emisja akcji za wartość zobowiązania.

W przypadku wcześniejszego wykupu instrumentu złożonego przez emitenta (przed terminem wymagalności), MSR 32 przewiduje, że jednostka gospodarcza ma rozdzielić kwotę wykupu wykazywaną na zobowiązanie i element kapitałowy. Podział taki przeprowadzany jest na zasadach przewidzianych dla początkowego

37 Zagadnienie omówione w dalszej części rozdziału.

ujęcia. Oznacza to, że w momencie wykupu kwota wykupu równa wartości godziwej zobowiązania finansowego z tego dnia znosi ujęte zobowiązanie. Ewentualne różnice między wartością godziwą zobowiązania finansowego i jego wartością bilansową odnoszone są na rachunek zysków i strat. Z kolei część kwoty wykupu będąca różnicą między kwotą wykupu i wartością godziwą zobowiązania stanowi kwotę przypisaną do elementu kapitałowego. Ewentualna różnica między ustaloną w ten sposób częścią kwoty wykupu i ujętą wartością bilansową elementu kapitałowego rozliczana jest w ramach kapitałów własnych.

Jeżeli jednostka zmodyfikuje warunki instrumentu złożonego w celu wywołania przedterminowej konwersji zobowiązania finansowego na kapitał własny, np. proponując wierzycielowi większą liczbę akcji/udziałów w zamian za określoną kwotę, wówczas w momencie modyfikacji warunków konwersji jednostka powinna ustalić wartość godziwą przedmiotu umowy, który zostanie wydany posiadaczowi instrumentu zgodnie z nowymi warunkami oraz wartość godziwą przedmiotu umowy, który zostałby wydany posiadaczowi na pierwotnych warunkach. Różnicę między tymi wielkościami ujmuje się w wyniku finansowym okresu (MSSF 2016, MSR 32, par. OS35).

W praktyce mogą występować transakcje skutkujące nieplanowaną konwersją zobowiązań finansowych na własne instrumenty kapitałowe, czyli emisją instrumentów kapitałowych przez jednostkę. Przykładem może być konwersja zobowiązania w wyniku umownego porozumienia wierzyciela i dłużnika (jednostki gospodarczej) co do takiej zamiany. Konwersje takie nie są skutkiem wcześniejszych ustaleń umownych podjętych w momencie emisji instrumentu finansowego, w związku z czym instrumenty konwertowane nie są instrumentami złożonymi.

Zgodnie z wytycznymi interpretacji KIMSF 19 „Regulowanie zobowiązań finansowych przy pomocy instrumentów kapitałowych” zamiana zobowiązania finansowego jednostki na jej instrumenty kapitałowe, gdy nie wynika z wcześniejszych ustaleń umownych, jest traktowana jako uregulowanie zobowiązania własnymi instrumentami kapitałowymi, a nie emisja instrumentów kapitałowych za zobowiązanie finansowe. Rozwiązanie to jest stosowane, gdy (MSSF 2016, KIMSF 19, par. 3) wierzyciel nie jest akcjonariuszem/udziałowcem (pośrednim lub bezpośrednim) i nie działa w tym charakterze, ani wierzyciel i jednostka nie są pod kontrolą tego samego podmiotu lub podmiotów przed i po transakcji, zaś istota transakcji nie obejmuje dystrybucji akcji przez jednostkę lub wniesienia wkładu kapitałowego do jednostki.

Konsekwencją uznania uregulowania zobowiązania finansowego z wykorzystaniem własnych instrumentów kapitałowych jest konieczność oszacowania wartości godziwej wyemitowanych instrumentów kapitałowych oraz ujęcia transakcji w tej kwocie. Ewentualne różnice między wartością godziwą wyemitowanych instrumentów kapitałowych i zobowiązania finansowego ujmowane są w wyniku finansowym. W przypadku, gdy nie można wiarygodnie określić wartości godziwej instrumentów kapitałowych wyemitowanych na rzecz wierzyciela, wówczas

podstawą ujęcia transakcji jest wartość godziwa zobowiązania finansowego jako przybliżenie wartości godziwej wyemitowanych instrumentów. W tym przypadku także różnica między ujętą wartością kapitałów własnych i uregulowanym zobowiązaniem finansowym w jego wartości godziwej podlega ujęciu w wyniku finansowym okresu (MSSF 2016, KIMSF 19, par. 9). Przedstawione rozwiązanie oznacza, że ujęcie emisji kapitałów własnych określane jest z perspektywy podmiotu gospodarczego – a zatem kapitał własny „wnoszony” do jednostki gospodarczej określany jest z perspektywy warunków rynkowych jednostki sprawozdawczej. Podejście to nie jest spójne z innymi rozwiązaniami zawartymi w regulacjach międzynarodowych, np. emisją akcji za środki pieniężne, gdzie emisja ujmowana jest w odniesieniu do otrzymanych środków pieniężnych, a nie wartości godziwej wydanych instrumentów kapitałowych. Oznacza to, że zbliżone transakcje mogą mieć różny skutek dla jednostki gospodarczej. Przykładowo, emisja akcji za kwotę 100 tys. zł będzie oznaczać ujęcie kapitału własnego w kwocie 100 tys. zł, nawet jeśli wartość rynkowa wydanych akcji wynosi 150 tys. zł. Z kolei zaciągnięcie pożyczki na kwotę 100 tys. zł (wpływ środków pieniężnych i powstanie zobowiązania), która po jej zaciągnięciu będzie konwertowana na kapitał własny, będzie oznaczać rozliczenie zobowiązania w kwocie 100 tys. zł i ujęcie kapitałów własnych w kwocie 150 tys. zł (wartości wydanych akcji) oraz kosztu 50 tys. zł, który poprzez wynik finansowy również ma wpływ na kapitał.

Rozliczenie w odniesieniu do wartości godziwej wyemitowanych instrumentów kapitałowych pojawia się niezależnie od tego, czy jest ono wynikiem porozumienia, które nastąpiło w wyniku przejęcia kontroli nad innym podmiotem, decyzji właścicieli i wierzycieli jednostki, czy też decyzji wynikającej z postępowania układowego z wierzycielami. Ta ostatnia sytuacja może mieć szczególne znaczenie, ponieważ wartość godziwa wyemitowanych instrumentów kapitałowych jednostki ze znacznymi problemami finansowymi może być znacząco niższa od jej zobowiązań wykazywanych w wartości bilansowej. Zastosowanie omówionych wytycznych będzie oznaczać ujęcie przychodu (zysku) w wyniku finansowym.

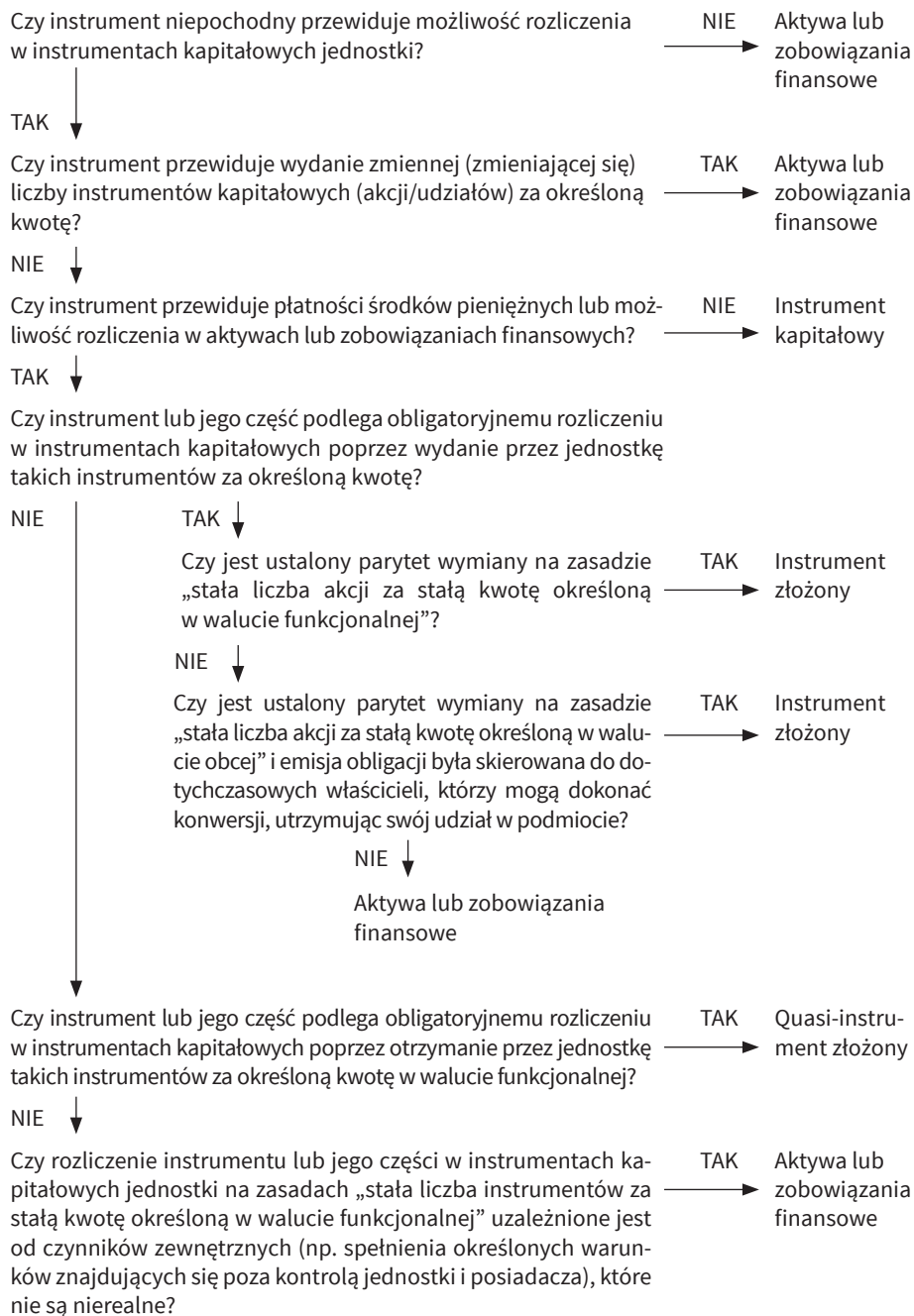
W kontekście analiz związanych z rozliczeniem zobowiązania przez emisję instrumentów kapitałowych warto nadmienić, że jeśli umowa z wierzycielem przewiduje uregulowanie tylko części zobowiązania finansowego za instrumenty kapitałowe, emitent powinien przeprowadzić ocenę, czy jakakolwiek część dokonanej zapłaty ma wpływ na zmianę warunków nieuregulowanej części zobowiązania. Jeżeli emisja instrumentów kapitałowych ma wpływ na zmianę warunków nieregulowanej części zobowiązania, jednostka dokonuje podziału wartości instrumentów kapitałowych (wartości godziwej instrumentów kapitałowych lub wartości godziwej zobowiązania finansowego, jeśli ta pierwsza nie może być ustalona wiarygodnie) między uregulowaną część zobowiązania i część zobowiązania, która pozostaje do spłaty (MSSF 2016, KIMSF 19, par. 8). Zgodnie z wytycznymi MSR 39 (MSSF 2016, par. 42) podział zobowiązania na część uregulowaną i nieuregulowaną przeprowadzany jest na podstawie ich wartości godziwych.

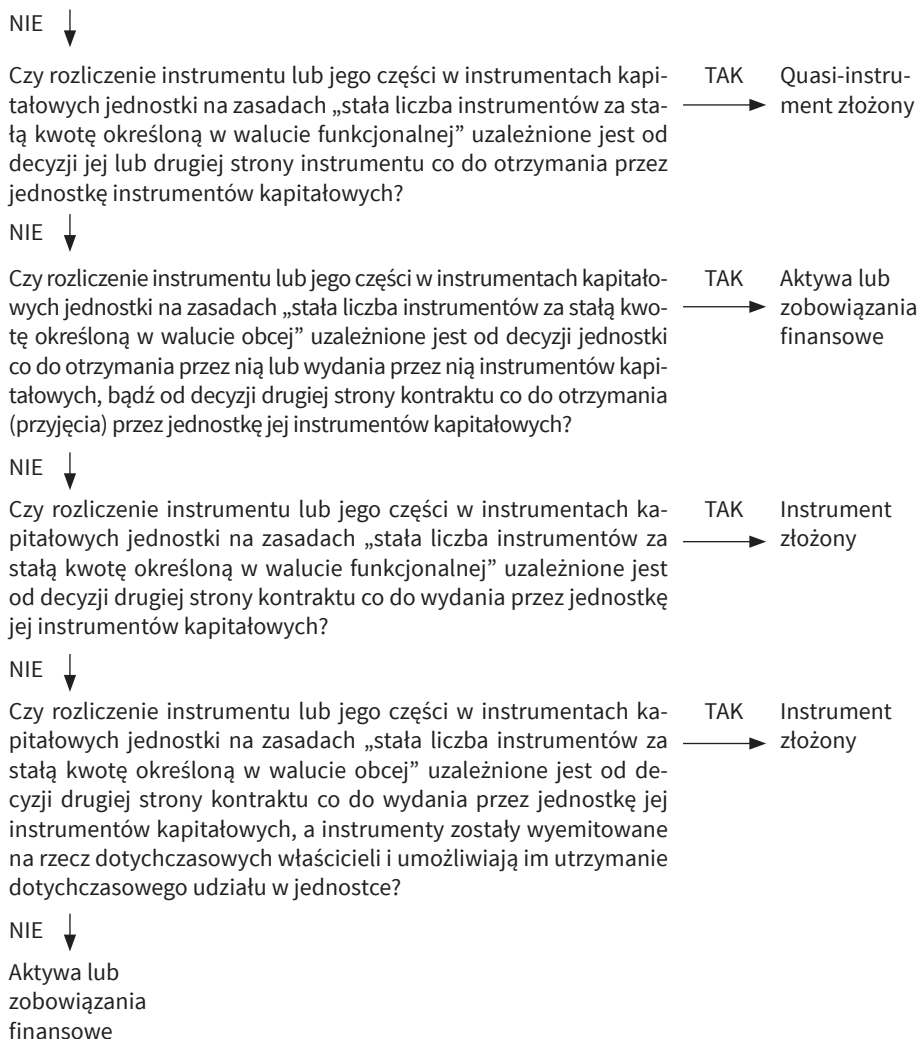
Co charakterystyczne, przedstawione powyżej wytyczne nie dotyczą transakcji z właścicielami, którzy są jednocześnie wierzycielami danego podmiotu gospodarczego i dokonują konwersji zobowiązań w ramach swoich uprawnień udziałowca/akcjonariusza, a także transakcji między podmiotami znajdującymi się pod tą samą kontrolą przed i po transakcji konwersji. Transakcje takie nie mają odrębnych uregulowań, co może oznaczać ich rozliczenie (emisję kapitału własnego) w wartości bilansowej usuwanego zobowiązania, jeśli kierownictwo jednostki przyjmie takie rozwiązanie w polityce rachunkowości.

Istnieje pewna grupa instrumentów, do których MSR 32 nie odnosi się wprost, a są one zbliżone do instrumentów złożonych. Instrumentami takimi są instrumenty niepo pochodne, które nie zawierają umownego obowiązku dostarczenia przez jednostkę zmiennej liczby własnych instrumentów kapitałowych, jednak przewidują możliwość lub obowiązek przyjęcia własnych instrumentów kapitałowych. Przykładem takiego instrumentu może być należność finansowa jednostki gospodarczej, która może być w całości lub w części rozliczona w jej akcjach/udziałach własnych (gdy określony został stały parytet wymiany – stała cena odkupu). Należność taka może zakładać obligatoryjne rozliczenie w akcjach i jednocześnie pewne płatności (np. odsetki), bądź też rozliczenie w akcjach/udziałach może następować decyzją jednostki lub jej dłużnika. W takim przypadku można mówić o quasi-instrumentach złożonych, czyli instrumentach, które nie przewidują emisji własnych instrumentów kapitałowych, jak ma to miejsce w przypadku instrumentów złożonych (MSSF 2016, MSR 32, par. 28), lecz zakładają możliwość lub obowiązek przyjęcia własnych instrumentów kapitałowych.

Schemat 1 obrazuje zasady identyfikacji instrumentu kapitałowego w przypadku instrumentów niepo pochodnych, które mogą być lub będą rozliczone poprzez przekazanie własnych instrumentów kapitałowych, przy założeniu, że dany instrument nie powstał w związku z nabyciem dóbr niefinansowych lub usług.

Schemat 1. Klasyfikacja instrumentów niepochodnych, które mogą być lub będą rozliczane we własnych instrumentach kapitałowych w świetle regulacji międzynarodowych (kontrakt zawarty z osobą inną niż szeroko rozumiany pracownik lub inny dostawca dóbr niefinansowych lub usług)

Źródło: opracowanie własne na podstawie MSR 32 (MSSF 2016).

Jak obrazuje to schemat 1, ocena niepo pochodnych umów, które w przyszłości będą (lub mogą) podlegać rozliczeniu we własnych instrumentach kapitałowych jednostki sprawozdawczej może wymagać głębokiej analizy. Tabela 6 ukazuje różne możliwości klasyfikacji zbliżonych instrumentów finansowych.

Tabela 6. Kwalifikacja wybranych niepochodnych instrumentów finansowych z opcją rozliczenia we własnych instrumentach kapitałowych jednostki sprawozdawczej dla potrzeb międzynarodowej sprawozdawczości finansowej, gdy transakcje nie są zawierane z pracownikami lub innymi dostawcami dóbr niefinansowych lub usług

Instrument	Założone warunki umowne	Kwalifikacja
1	2	3
Posiadana należność w walucie funkcjonalnej (np. PLN), która zostanie obligatoryjnie rozliczona w akcjach jednostki gospodarczej. Brak innych płatności.	– jednostka gospodarcza otrzyma w przyszłości własne akcje (obligatoryjne przyjęcie akcji własnych), – liczba akcji, które otrzyma jednostka za należność (określoną kwotę w PLN) jest ustalona	Instrument kapitałowy – ujęcie w ramach kapitałów własnych jako ich zmniejszenie.
Posiadana należność w walucie obcej (np. EUR), która zostanie obligatoryjnie rozliczona w akcjach jednostki gospodarczej. Brak innych płatności.	– jednostka gospodarcza otrzyma w przyszłości własne akcje (obligatoryjne przyjęcie akcji własnych), – liczba akcji, które otrzyma jednostka za istniejącą należność (określoną kwotę w walucie obcej) jest ustalona	Instrument kapitałowy – ujęcie w ramach kapitałów własnych jako ich zmniejszenie.
Wyemitowana obligacja zamieniana na akcje w walucie funkcjonalnej (np. PLN), która zostanie obligatoryjnie rozliczona w akcjach jednostki gospodarczej. Brak innych płatności.	– jednostka gospodarcza wyda w przyszłości własne akcje (obligatoryjne wydanie akcji własnych lub nowa emisja), – liczba akcji, które wyda jednostka za obligację (określoną kwotę w PLN) jest ustalona	Instrument kapitałowy – ujęcie w ramach kapitałów własnych jako ich zwiększenie.
Wyemitowana obligacja zamieniana na akcje w walucie obcej (np. EUR), która zostanie obligatoryjnie rozliczona w akcjach jednostki gospodarczej. Brak innych płatności.	– jednostka gospodarcza wyda w przyszłości własne akcje (obligatoryjne wydanie akcji własnych lub nowa emisja), – liczba akcji, które wyda jednostka za istniejącą obligację (określoną kwotę w walucie obcej) jest ustalona	Instrument kapitałowy – ujęcie w ramach kapitałów własnych jako ich zwiększenie.
Wyemitowana obligacja zamieniana na akcje w walucie funkcjonalnej (np. PLN), która może być rozliczona w akcjach jednostki gospodarczej. Możliwe inne płatności, np. wykup obligacji. O sposobie rozliczenia decyduje posiadacz obligacji lub jednostka.	– jednostka gospodarcza wyda w przyszłości własne akcje, jeśli decyzję taką podejmie jej kierownictwo lub posiadacz obligacji, – liczba akcji, które wyda jednostka za obligację (określoną kwotę w PLN) jest ustalona	Instrument złożony – podział na zobowiązanie i element kapitałowy.

1	2	3
Wyemitowana obligacja zamieniana na akcje w walucie obcej (np. EUR), która może być rozliczona w akcjach jednostki gospodarczej. Możliwe inne płatności, np. wykup obligacji. O sposobie rozliczenia decyduje posiadacz obligacji. Emisja obligacji jest skierowana do dotychczasowych właścicieli, którzy mogą dokonać wymiany w proporcji, która umożliwia im utrzymanie dotychczasowego udziału w jednostce.	– jednostka gospodarcza wyda w przyszłości własne akcje, jeśli decyzję taką podejmie posiadacz obligacji, – liczba akcji, które wyda jednostka za istniejącą obligację jest ustalona w walucie obcej (np. EUR)	Instrument złożony – podział na zobowiązanie i element kapitałowy.
Wyemitowana obligacja zamieniana na akcje w walucie obcej (np. EUR), która może być rozliczona w akcjach jednostki gospodarczej. Możliwe inne płatności, np. wykup obligacji. O sposobie rozliczenia decyduje posiadacz obligacji. Emisja obligacji nie jest skierowana do dotychczasowych właścicieli.	– jednostka gospodarcza wyda w przyszłości własne akcje, jeśli decyzję taką podejmie posiadacz obligacji, – liczba akcji, które wyda jednostka za istniejącą obligację jest ustalona w walucie obcej (np. EUR)	Zobowiązanie finansowe z wbudowanym instrumentem pochodnym, który może podlegać wyodrębnieniu i ujęciu w zobowiązaniach finansowych.
Wyemitowana obligacja zamieniana na akcje w walucie obcej (np. EUR), która może być rozliczona w akcjach jednostki gospodarczej. Możliwe inne płatności, np. wykup obligacji. O sposobie rozliczenia decyduje posiadacz obligacji. Emisja obligacji jest skierowana do dotychczasowych właścicieli, ale nie umożliwia im utrzymania dotychczasowego udziału w jednostce.	– jednostka gospodarcza wyda w przyszłości własne akcje, jeśli decyzję taką podejmie posiadacz obligacji, – liczba akcji, które wyda jednostka za istniejącą obligację jest ustalona w walucie obcej (np. EUR)	Zobowiązanie finansowe z wbudowanym instrumentem pochodnym, który może podlegać wyodrębnieniu i ujęciu w zobowiązaniach finansowych.
Wyemitowana obligacja zamieniana na akcje w walucie obcej (np. EUR), która może być rozliczona w akcjach jednostki gospodarczej. Możliwe inne płatności, np. wykup obligacji. O sposobie rozliczenia decyduje emitent obligacji.	– jednostka gospodarcza wyda w przyszłości własne akcje, jeśli jej kierownictwo podejmie taką decyzję, – liczba akcji, które wyda jednostka za istniejącą obligację jest ustalona w walucie obcej (np. EUR)	Zobowiązanie finansowe z wbudowanym instrumentem pochodnym, który może podlegać wyodrębnieniu i ujęciu w aktywach finansowych.

Tab. 6 (cd.)

1	2	3
Wyemitowana obligacja zamien- na na akcje w walucie funkcyj- nalnej (np. PLN), która może być rozliczona w akcjach jednostki gospodarczej. Możliwe inne płatności, np. wykup obligacji. Sposób rozliczenia uzależniony od czynników zewnętrznych. Rozliczenie w środkach pienię- żnych jest realne.	– jednostka gospodarcza wyda w przyszłości własne akcje, jeśli zostanie spełnione okre- ślane kryterium, – liczba akcji, które wyda jed- nostka za obligację (określona kwotą w PLN) jest ustalona	Zobowiązanie finan- sowe z wbudowanym instrumentem po- chodnym, który może podlegać wyodręb- nieniu i ujęciu w akty- wach lub zobowiąza- niach finansowych.
Wyemitowana obligacja zamien- na na akcje w walucie funkcyj- nalnej (np. PLN), która może być rozliczona w akcjach jednostki gospodarczej. Możliwe inne płatności, np. wykup obligacji. Sposób rozliczenia uzależniony od czynników zewnętrznych. Rozliczenie w środkach pienię- żnych jest nierealne.	– jednostka gospodarcza wyda w przyszłości własne akcje, – liczba akcji, które wyda jed- nostka za obligację (określona kwotą w PLN) jest ustalona	Instrument kapitałowy – ujęcie w ramach kapi- tałów własnych jako ich zwiększenie. Jeśli obligacja przewi- duje inne płatności (np. odsetki), to jest to instrument złożony – podział na zobowiązanie i element kapitałowy.
Posiadana należność w walucie funkcyjnej (np. PLN), która zostanie obligatoryjnie rozliczo- na w akcjach jednostki gospo- darczej. Brak innych płatności. Liczba akcji koniecznych do rozliczenia pozycji jest zmienna.	– jednostka gospodarcza otrzy- ma w przyszłości własne akcje (obligatoryjne przyjęcie akcji własnych), – liczba akcji, które otrzyma jed- nostka za należność (określo- ną kwotą w PLN) jest zmienna, np. uzależniona od przyszłej ceny rynkowej akcji	Aktywa finansowe z wbudowanym in- strumentem pochod- nym, który może pod- legać wyodrębnieniu i ujęciu w aktywach lub zobowiązaniach finansowych.
Posiadana należność w walucie obcej (np. EUR), która zostanie obligatoryjnie rozliczona w ak- cjach jednostki gospodarczej. Brak innych płatności. Liczba akcji koniecznych do rozliczenia pozycji jest zmienna.	– jednostka gospodarcza otrzy- ma w przyszłości własne akcje (obligatoryjne przyjęcie akcji własnych), – liczba akcji, które otrzyma jed- nostka za należność (określo- ną kwotą w walucie obcej) jest zmienna, np. uzależniona od przyszłej ceny rynkowej akcji	Aktywa finansowe z wbudowanym in- strumentem pochod- nym, który może pod- legać wyodrębnieniu i ujęciu w aktywach lub zobowiązaniach finansowych.
Wyemitowana obligacja zamien- na na akcje w walucie funkcyj- nalnej (np. PLN), która zostanie obligatoryjnie rozliczona w ak- cjach jednostki gospodarczej. Brak innych płatności. Liczba akcji koniecznych do rozliczenia pozycji jest zmienna.	– jednostka gospodarcza wyda w przyszłości własne akcje (obligatoryjne wydanie akcji własnych lub nowa emisja), – liczba akcji, które wyda jed- nostka za obligację (określona kwotą w PLN) jest zmienna, np. uzależniona od przyszłej ceny rynkowej akcji	Zobowiązania finan- sowe z wbudowanym instrumentem po- chodnym, który może podlegać wyodręb- nieniu i ujęciu w akty- wach lub zobowiąza- niach finansowych.

1	2	3
Wyemitowana obligacja zamien- na na akcje w walucie obcej (np. EUR), która zostanie obli- gatoryjnie rozliczona w akcjach jednostki gospodarczej. Brak innych płatności. Liczba akcji koniecznych do rozliczenia po- zycji jest zmienna.	– jednostka gospodarcza wyda w przyszłości własne akcje (obligatoryjne wydanie akcji własnych lub nowa emisja), – liczba akcji, które wyda jed- nostka za istniejącą obligację (określoną kwotą w walucie obcej) jest zmienna.	Zobowiązania finan- sowe z wbudowanym instrumentem po- chodnym, który może podlegać wyodręb- nieniu i ujęciu w akty- wach lub zobowiąza- niach finansowych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie MSR 32 (MSSF 2016).

Przedstawione w tab. 6 zasady identyfikacji instrumentów kapitałowych bazują na ocenie warunków umownych instrumentów niepochodnych, które mogą być lub będą rozliczone w instrumentach kapitałowych jednostki gospodarczej. Takiej analizie podlegają również instrumenty pochodne, w tym instrumenty pochodne wbudowane w inne umowy.

2.3.1.2.2. Pochodne kontrakty rozliczane we własnych instrumentach kapitałowych

Kontrakty pochodne to umowy, które (MSSF 2016, MSR 39, par. 9):

- nie wymagają inwestycji początkowej bądź inwestycja początkowa jest nieznacząca w odniesieniu do wartości bazowej kontraktu,
- od strony ekonomicznej wyceniane są w odniesieniu do wartości instrumentu bazowego, oraz
- zostaną lub mogą zostać rozliczone w przyszłości.

W MSR 32 przyjmuje się, że do instrumentów kapitałowych mogą być zaliczone tylko te instrumenty pochodne, które:

- zostaną lub mogą być rozliczone poprzez wymianę własnych instrumentów kapitałowych, oraz
- rozliczenie nastąpi przez wymianę ustalonej kwoty środków pieniężnych (lub innych aktywów finansowych) na ustaloną liczbę własnych instrumen-
tów kapitałowych.

Należy podkreślić, że powyższej analizie nie podlegają instrumenty pochodne na własne instrumenty kapitałowe zawierane z pracownikami jednostki lub innymi kontrahentami, jeśli w zamian za instrumenty pochodne jednostka otrzymuje dobra niefinansowe lub usługi³⁸. Jeżeli dany instrument nie przewiduje wydania lub otrzymania własnych instrumentów kapitałowych, a jedynie rozliczenie poprzez przekazanie różnicy w wycenie (rozliczenie netto), to kontrakt taki nie kwalifikuje się do kapitałów własnych. A zatem, mimo że bazuje na własnych instrumentach kapitałowych, nie kwalifikuje się do nich. Do instrumentów kapita-

³⁸ Kontrakty takie podlegają MSSF 2.

łowych nie są również zaliczane instrumenty pochodne, które dają jednej ze stron możliwość wyboru sposobu rozliczenia, bądź też gdy sposób rozliczenia zależy od czynnika zewnętrznego. Kontrakty takie, choć mogą być w przyszłości rozliczone poprzez przekazanie własnych instrumentów kapitałowych, powinny być zaliczone do aktywów lub zobowiązań finansowych.

W przypadku stosowania MSSF kontraktem kwalifikującym się do instrumentów kapitałowych nie jest też kontrakt, który będzie rozliczony w instrumentach kapitałowych danej jednostki (akcjach/udziałach), jeśli liczba instrumentów kapitałowych przewidzianych do emisji jest zmienna. Przykładowo, jednostka mogła wyemitować opcje, które umożliwiają posiadaczowi objęcie nowych akcji po cenie bazującej na przyszłej cenie rynkowej³⁹. Mimo że jednostka może mieć wysoką pewność co do wykonania takich kontraktów poprzez emisję akcji (np. cena emisyjna akcji przewidziana w warrantach będzie zawsze niższa od ceny rynkowej), kwalifikuje je do aktywów lub zobowiązań⁴⁰. W tym kontekście nie ma znaczenia, czy prawa objęcia akcji (warranty) zostały skierowane do dotychczasowych właścicieli czy do podmiotów zewnętrznych. Uwidacznia się tu pewna niespójność w odniesieniu do tych pierwszych. Uchwała właścicieli spółki o podwyższeniu kapitału zakładowego poprzez emisję akcji dla dotychczasowych akcjonariuszy, realizowana poprzez przypisane im prawa poboru akcji w proporcji do posiadanych akcji, spowoduje u jednostki powstanie instrumentu kapitałowego, jeśli dotychczasowi posiadacze mogą objąć akcje po określonej kwocie w walucie funkcjonalnej (np. po wartości nominalnej), nawet gdy ustalona cena emisyjna znacząco odbiega od ceny rynkowej. Z kolei identyczna transakcja przewidująca inną formułę określania przyszłej ceny emisyjnej dla właścicieli (np. poniżej ceny rynkowej na określony dzień), do dnia ustalenia ceny emisyjnej będzie skutkować ujęciem przez jednostkę sprawozdawczą zobowiązania finansowego.

Pewne dodatkowe kryterium w zakresie kwalifikacji instrumentów pochodnych do kapitałów własnych wiąże się również z walutą, w jakiej określona jest cena emisyjna. Jeżeli cena emisyjna określona jest w innej walucie niż waluta funkcjonalna danego podmiotu, to mimo że cena ta może być stała w danej walucie w odniesieniu do liczby instrumentów kapitałowych, z perspektywy jednostki gospodarczej,

39 Zmienność liczby emitowanych instrumentów kapitałowych może wynikać np. ze zmiennej ceny emisyjnej bądź też ze sposobu rozliczenia kontraktu. Przykładem drugiej sytuacji może być wystawiona opcja kupna bazująca na hipotetycznym kupnie przez posiadacza 100 akcji po cenie 8 zł/akcję, gdy przewidziane jest rozliczenie netto w akcjach jednostki. Jeżeli cena rynkowa akcji na moment wykonania opcji wyniesie 10 zł/akcję, to posiadacz opcji będzie mógł ją wykonać. W momencie wykonania nie otrzyma jednak środków pieniężnych, lecz równowartość kwoty netto w akcjach jednostki. Posiadacz otrzyma zatem (bez dodatkowej płatności) 20 akcji = $(10 - 8) \times 100/10$.

40 Wyjątkiem byłaby sytuacja, gdyby emisja warrantów skierowana była do pracowników lub innych podmiotów dostarczających dobra niefinansowe lub usługi i w konsekwencji tego podlegała regulacjom MSSF 2.

która ma inną walutę funkcjonalną, cena ta będzie wielością zmienną. Przykładowo, podmiot z walutą PLN może wystawić warranty umożliwiające objęcie jego akcji po cenie 2 EUR za akcję. Mimo że cena emisyjna jest ustalona jako stała, relacja ta dotyczy innej waluty niż waluta funkcjonalna. W związku z tym kwota, która ostatecznie trafi do jednostki gospodarczej, uzależniona jest od przyszłego kursu EUR do PLN. W przedstawionej sytuacji jednostka gospodarcza powinna wspomniany kontrakt traktować jako składnik zobowiązań (lub w przypadku innej konstrukcji – jako składnik aktywów finansowych), z wyjątkiem dwóch sytuacji:

- instrumenty pochodne wystawiono na rzecz pracowników lub innych podmiotów dostarczających za nie dobra niefinansowe lub usługi (zastosowanie ma MSSF 2);
- instrumenty pochodne wystawiono na rzecz wszystkich aktualnych właścicieli niepochodnych instrumentów kapitałowych proporcjonalnie do posiadanych przez nich instrumentów.

Drugie wymienione rozwiązanie oznacza, że wydanie instrumentów pochodnych dotychczasowym właścicielom, pozwalające im utrzymać stały stopień zaangażowania w jednostce, jest potraktowane jako specyficzny warunek dopuszczający kwalifikację instrumentów pochodnych do kapitałów własnych. Podejście to jest jednak sprzeczne z przedstawionym wcześniej rozwiązaniem, gdy dotychczasowi właściciele otrzymują dzięki instrumentom pochodnym możliwość utrzymania swojego zaangażowania w jednostce gospodarczej, lecz cena emisyjna jednej akcji/udziału (taka sama dla wszystkich właścicieli) będzie się zmieniać wraz ze zmianą ceny rynkowej akcji (np. możliwość objęcia akcji 10% poniżej ceny rynkowej).

Ponadto na uwagę zasługuje podejście MSR 32 do możliwości rozliczenia instrumentów pochodnych w instrumentach kapitałowych. O ile w przypadku instrumentów niepochodnych istniała możliwość wyodrębniania elementów kapitałowych i zobowiązaniowych (lub aktywów finansowych) w przypadku, gdy jednostka sprawozdawcza lub kontrahent mieli prawo decydowania o sposobie rozliczenia instrumentu, o tyle w przypadku instrumentów pochodnych Rada MSR zdecydowała się na ostrzejsze kryteria. Jeśli instrument pochodny daje jednej ze stron możliwość wyboru sposobu rozliczenia (np. emitent lub posiadacz może wybrać rozliczenie w środkach pieniężnych netto albo wymianę udziałów na środki pieniężne), to instrument taki jest zaliczany do aktywów finansowych lub zobowiązań finansowych (MSSF 2016, MSR 32, par. 26). Wyjątkiem jest sytuacja, gdy wszystkie alternatywne sposoby rozliczenia prowadzą do uznania go za instrument kapitałowy, bądź gdy zawarty jest z pracownikami lub innymi podmiotami dostarczającymi za niego dobra niefinansowe lub usługi (regulacje MSSF 2).

Rada MSR zdecydowała się na przedstawione zasady kwalifikacji kontraktów rozliczanych w instrumentach kapitałowych, ponieważ uznała, że w powyższych sytuacjach jednostka gospodarcza wykorzystuje własne instrumenty kapitałowe jako walutę. W tym kontekście kontrakt obligujący jednostkę do wydania w przy-

szłości jej własnych nie pochodnych instrumentów kapitałowych (udziałów/akcji), gdy nie jest spełniony warunek „stała kwota za stałą liczbę akcji”, reprezentuje raczej prawo lub zobowiązanie do wydania określonej kwoty niż do wydania określonego udziału kapitałowego i z tego względu nie jest to instrument kapitałowy. Dla takiego kontraktu nie można określić przed momentem rozliczenia (lub określoną datą), ile własnych akcji przekaze w przyszłości dany podmiot.

Kwalifikacja instrumentu pochodnego do instrumentów kapitałowych oznacza, że jest on wykazywany w ramach kapitałów własnych i podlega zasadom wyceny przewidzianym dla takich pozycji. W konsekwencji tego wiele instrumentów pochodnych na akcje/udziały własne bez wartości początkowej może nie powodować żadnych zmian w kapitałach własnych. Przykładowo, przypisane do dotychczasowych właścicieli prawa poboru nowej serii akcji po określonej cenie, wynikające z uchwały o nowej emisji akcji skierowanej do dotychczasowych akcjonariuszy, nie będą ujęte w kapitale własnym w związku z faktem, że w momencie ich powstania (uchwały) jednostka nie pozyskała żadnej nowej kwoty środków pieniężnych lub innych aktywów. Z kolei emisja warrantu za określone środki pieniężne, kwalifikującego się do kapitałów własnych, spowoduje podwyższenie kapitału własnego o kwoty otrzymane z emisji. Analogicznie kwoty zapłacone w związku z pozyskaniem przez jednostkę prawa do odkupu jej akcji po określonej cenie będą rozliczone z kapitałem własnym. W niektórych przypadkach przed jednostką gospodarczą stoi jednak problem właściwego rozliczenia wszystkich elementów związanych z takim instrumentem.

W tym miejscu należy wspomnieć o specyficznych wymaganiach MSR 32 dotyczących instrumentów pochodnych kwalifikujących się do instrumentów kapitałowych, które nakładają na jednostkę obowiązek odkupu jej własnych instrumentów kapitałowych. Kontraktami takimi są np. kontrakt *forward* obligujący jednostkę do odkupu jej akcji/udziałów w przyszłości po określonej cenie lub wystawiona opcja *put*, która daje posiadaczowi możliwość odsprzedażania jednostce jej instrumentów kapitałowych (a na jednostkę nakłada obowiązek odkupu po określonej cenie). Zgodnie z wytycznymi MSR 32 wskazane kontrakty kwalifikują się do instrumentów kapitałowych jednostki, w związku z tym ich ujęcie początkowe wpływa na kapitał własny. Jednostka ma jednak obowiązek zapłaty określonych kwot w przyszłości. W momencie zawarcia takiego instrumentu i uznania go za instrument kapitałowy jednostka powinna zatem wykazać zobowiązanie finansowe. Zobowiązanie finansowe ujmowane jest w korespondencji z kapitałem własnym (pomniejszenie kapitału własnego) w wartości godziwej zobowiązania finansowego, którą jest przyszła cena odkupu zdyskontowana do dnia ujęcia zobowiązania. Ujęte zobowiązanie podlega wycenie zgodnie z wytycznymi odpowiedniego standardu międzynarodowego (MSR 39 lub MSSF 9) do dnia jego rozliczenia. Jeśli dany instrument nie skutkuje ujęciem wpływu środków pieniężnych (lub innych aktywów), np. w związku z rezygnacją posiadacza opcji z jej wykonania, jednostka rozlicza wartość bilansową zobowiązania z kapitałem własnym.

Jeśli chodzi o instrumenty pochodne, których przedmiotem są instrumenty kapitałowe, to należy podkreślić, że w tym kontekście kontrakty pochodne na kontrakty pochodne, które dają ostatecznie możliwość zakupu lub sprzedaży instrumentów kapitałowych jednostki (akcji/udziałów), nie kwalifikują się do kapitału własnego, lecz do aktywów lub zobowiązań finansowych. Przykładem takiego kontraktu może być kontrakt *forward* na sprzedaż opcji *call* na akcje własne. Kontrakt terminowy *forward* (w uproszczeniu: umowa kupna-sprzedaży z odroczonym terminem płatności i dostawy) zostanie rozliczony poprzez dostawę innego instrumentu pochodnego, który z kolei zostanie ewentualnie rozliczony przez jednostkę poprzez wydanie akcji własnych (jeśli zażąda tego kontrahent). W świetle MSR 32 do momentu rozliczenia *forward* jednostka powinna wykazywać składnik aktywów finansowych lub zobowiązanie finansowe i dopiero w tym dniu rozważyć przeklasyfikowanie sprzedanej opcji do kapitałów własnych. W praktyce istnieje wiele możliwości kształtowania struktur uwzględniających wiele poziomów instrumentów pochodnych, które także mogą być wbudowane w instrumenty podstawowe. Przykładem może być obligacja wyemitowana za kwotę 1 tys. zł, która daje posiadaczowi możliwość jej wymiany na prawo objęcia określonej liczby akcji po określonej cenie w określonym czasie po rozliczeniu obligacji. Nabywca obligacji może zażądać jej spłaty lub zażądać praw do objęcia określonej liczby akcji po określonej cenie w określonym czasie w przyszłości. Wielopoziomowe struktury instrumentów pochodnych nie kwalifikują się w świetle regulacji MSR 32 do kapitałów własnych, nawet gdy ostatecznie zostaną rozliczone poprzez dostawę „stałej liczby akcji za stałą kwotę”.

Innym specyficznym rozwiązaniem MSR 32 jest podejście do instrumentów pochodnych dotyczących niektórych instrumentów kapitałowych. O ile opcja dająca posiadaczowi możliwość objęcia akcji zwykłych jest wykazywana w kapitałach własnych, gdy warunki kontraktu spełniają warunek „stała liczba akcji za stałą cenę”, o tyle opcja przewidująca identyczne zasady rozliczenia, jednak dająca posiadaczowi możliwość objęcia instrumentów kwalifikujących się do kapitałów własnych, które to instrumenty będą nakładać na jednostkę obowiązek wypłaty kwot proporcjonalnych do jej aktywów netto w momencie jej likwidacji lub na żądanie posiadacza⁴¹, nie jest już elementem kapitałów własnych, mimo że i tutaj jednostka może być zobligowana do wydania określonej liczby instrumentów za określoną kwotę. W uproszczeniu obrazując ten problem: prawo objęcia akcji zwykłych po określonej cenie jest elementem kapitałowym, ale prawo objęcia np. udziału spółdzielczego, który podlega odkupowi, już nie.

Inną kwestią związaną z ujęciem kontraktów, które zostaną lub mogą zostać rozliczone poprzez wydanie zmiennej liczby akcji są różne podejścia przyjęte w MSR 32 oraz MSSF 2 „Płatności w formie akcji”.

41 Przy założeniu spełnienia wszystkich innych warunków kwalifikacji takich instrumentów do kapitałów własnych.

2.3.2. Kwalifikacja kapitałów własnych w świetle MSSF 2 „Płatności w formie akcji”

Obok wytycznych MSR 32 dotyczących kwalifikacji i ujmowania instrumentów kapitałowych regulacje MSSF przewidują odrębne przepisy związane z instrumentami kapitałowymi, określane jako płatności na bazie akcji. Zagadnienia te reguluje MSSF 2 „Płatności w formie akcji”. Transakcja płatności w formie akcji charakteryzuje się tym, że w jej wyniku jednostka gospodarcza (MSSF 2016, MSSF 2, zał. 1):

- a) otrzymuje dobra niefinansowe lub usługi od dostawcy tych dóbr lub usług (w tym pracownika) na podstawie umowy dotyczącej płatności w formie akcji, lub
- b) zaciąga zobowiązanie do rozliczenia transakcji z dostawcą na podstawie umowy dotyczącej płatności w formie akcji, podczas gdy inna jednostka należąca do grupy kapitałowej otrzymuje dobra lub usługi.

W kontekście analizy kapitałów własnych na szczególną uwagę zasługują transakcje płatności w formie akcji rozliczane w instrumentach kapitałowych, czyli transakcje w wyniku których jednostka:

- a) otrzymuje dobra niefinansowe lub usługi w zamian za własne instrumenty kapitałowe (w tym akcje lub opcje na akcje), lub
- b) otrzymuje dobra niefinansowe lub usługi, ale nie jest zobowiązana do rozliczenia transakcji z dostawcą.

Transakcje na bazie akcji są szeroką grupą transakcji, które mogą wystąpić w jednostce gospodarczej. W tab. 7 ukazano przykładowe z nich.

Tabela 7. Przykłady transakcji płatności na bazie akcji rozliczane w instrumentach kapitałowych

Przykład transakcji	Cechy charakterystyczne i opis transakcji	Zasady wyceny
1	2	3
1. Aport otrzymany, gdy przedmiotem aportu są dobra niefinansowe.	Aporty otrzymane stanowią podstawową grupę transakcji płatności w formie akcji. Z perspektywy jednostki gospodarczej otrzymany aport jest wyrazem swoistej transakcji kupna składnika aktywów niefinansowych za własne instrumenty kapitałowe (wyraz metody podmiotowej w rachunkowości, gdzie jednostka gospodarcza występuje jako odrębny podmiot sprawozdawczy).	Podstawą ujęcia transakcji jest wartość godziwa składnika otrzymanego w aportcie. Ujęcie składnika otrzymanego (lub należnego) następuje w wartości godziwej w korespondencji z kapitałem własnym. Jeśli wartość godziwa otrzymanego składnika znacząco odbiega „w dół” od wartości wydanych instrumentów kapitałowych, jednostka powinna rozważyć, czy w związku z transakcją nie pozyskała innych wartości niematerialnych lub świadczeń.

1	2	3
2. Uchwała właści- cieli (np. walnego zgromadzenia ak- cjonariuszy*) lub innego właściwego organu (np. rady nadzorczej lub zarządu operu- jącego w ramach delegacji otrzyma- nej od właścicieli np. instytucji kapi- tału docelowego) o przyznaniu (zaoferowaniu) pracownikom spółki (lub zbli- żonym osobom) możliwości obję- cia jej akcji** na preferencyjnych warunkach, bez dodatkowych wymogów***.	Sam fakt przyznania pracownikom możliwości objęcia (lub zakupu) akcji własnych na preferencyjnych warun- kach oznacza transakcję płatności na bazie akcji. W związku z tym, że przed pracownikami nie postawiono żadnych dodatkowych wymogów poprzedzają- cych wykonanie przyznanych im praw, transakcja ujmowana jest niezwłocznie jako koszt, w korespondencji z pozycją kapitałów własnych (np. kapitałem „z tytułu opcji pracowniczych”). Bez- zwłoczne ujęcie kosztu wynika z zało- żenia, że przyznanie prawa zakupu/ob- jęcia akcji stanowi premię za pracę już wykonaną przez pracowników. W tym kontekście nie ma znaczenia, czy cena emisyjna/sprzedaży akcji jest ustalona, czy zmienna np. wraz z ceną rynkową. Ujęty kapitał „z tytułu opcji pracowni- czych” rozliczany jest w korespondencji z inną pozycją kapitału (w ramach którego jednostka wykazuje nadwyżkę wartości emisyjnej ponad wartość wyemitowanych akcji, np. kapitał za- pasowy) w momencie wykonania praw przez pracowników lub w momencie wygaśnięcia przyznanych im praw (bez ich wykonania).	Ujęcie transakcji bazuje na wartości godziwej praw przy- znanych pracownikom (opcji na akcje), na którą wpływ ma m.in. bieżąca cena rynkowa akcji, zmienność ceny akcji, cena, po której pracownicy mogą kupić akcje (cena wykonania opcji) oraz czas, przez jaki pracownicy mogą skorzystać z przyznanych im praw.
3. Uchwała wła- ścicieli lub innego właściwego orga- nu o przyznaniu (zaoferowaniu) pracownikom spółki (lub zbli- żonym osobom) możliwości ob- jęcia jej akcji na preferencyjnych warunkach. Możli- wość objęcia akcji uzależniona jest od dodatkowego kryterium, np. wzrostu ceny ryn- kowej akcji, przy czym pracownicy nie muszą świad- czyć pracy,	Sam fakt przyznania pracownikom możliwości objęcia (lub zakupu) akcji własnych na preferencyjnych warun- kach oznacza transakcję płatności na bazie akcji. W związku z tym, że przed pracownikami nie postawiono żadnych dodatkowych wymogów poprzedzają- cych wykonanie przyznanych im praw, transakcja ujmowana jest niezwłocznie jako koszt, w korespondencji z pozycją kapitałów własnych (np. kapitałem „z tytułu opcji pracowniczych”). Bez- zwłoczne ujęcie kosztu wynika z za- łożenia, że przyznanie prawa zakupu/ objęcia akcji stanowi premię za pracę już wykonaną przez pracowników. W tym kontekście nie ma znaczenia, czy cena emisyjna/sprzedaży akcji jest ustalona, czy zmienna np. wraz z ceną rynkową.	Ujęcie transakcji bazuje na wartości godziwej praw przy- znanych pracownikom (opcji na akcje), na którą wpływ ma m.in. bieżąca cena rynkowa akcji, zmienność ceny akcji, cena, po której pracownicy mogą kupić akcje (cena wy- konania opcji), czas, przez jaki pracownicy mogą skorzy- stać z przyznanych im praw, a także prawdopodobień- stwo realizacji dodatkowego warunku, który ogranicza możliwość wykonania prawa.

Tab. 7 (cd.)

1	2	3
aby zrealizować swoje prawa.	Ujęty kapitał „z tytułu opcji pracowniczych” rozliczany jest w korespondencji z inną pozycją kapitału (w ramach którego jednostka wykazuje nadwyżkę wartości emisyjnej ponad wartość wyemitowanych akcji, np. kapitał zapasowy) w momencie wykonania praw przez pracowników lub w momencie wygaśnięcia przyznanych im praw bez ich wykonania (np. gdy dodatkowe kryterium nie zostanie spełnione).	
4. Uchwała właścicieli lub innego właściwego organu o przyznaniu (zaferowaniu) pracownikom spółki (lub zbliżonym osobom) możliwości objęcia jej akcji na preferencyjnych warunkach. Możliwość objęcia akcji uzależniona jest od konieczności utrzymania zatrudnienia przez pracowników przez określony czas.	Sam fakt przyznania pracownikom możliwości objęcia (lub zakupu) akcji własnych na preferencyjnych warunkach oznacza transakcję płatności na bazie akcji. W związku z tym, że pracownicy muszą realizować w przyszłości określone świadczenia na rzecz spółki (świadczyć pracę), zanim skorzystają z możliwości objęcia/nabycia akcji, transakcja ujmowana jest stopniowo w kosztach w okresach świadczenia usług, w korespondencji z pozycją kapitałów własnych (np. kapitałem „z tytułu opcji pracowniczych”). Jeżeli pracownicy nie zrealizują postawionych przed nimi zadań, ujęty kapitał „z tytułu opcji pracowniczych” powinien być rozliczony z wynikiem finansowym okresu, w którym jednostka poweźmie informację, że pracownicy nie zrealizują postawionego przed nimi celu. W przypadku, gdy pracownicy zrealizują postawione przed nimi zadanie (utrzymają zatrudnienie), ujęty kapitał „z tytułu opcji pracowniczych” jest rozliczany z pozycją kapitału, w ramach którego jednostka wykazuje nadwyżkę wartości emisyjnej ponad wartość wyemitowanych akcji, np. kapitał zapasowy. Rozliczenie takie nastąpi w momencie wykonania praw przez pracowników lub w momencie wygaśnięcia przyznanych im praw bez ich wykonania. W kontekście transakcji na bazie akcji nie ma znaczenia, czy cena emisyjna/sprzedaży akcji jest ustalona, czy zmienna np. wraz z ceną rynkową.	Ujęcie transakcji bazuje na wartości godziwej praw przyznanych pracownikom (opcji na akcje) w momencie ich przyznania. Na wartość tę ma wpływ m.in. bieżąca cena rynkowa akcji, zmienność ceny akcji, cena, po której pracownicy mogą kupić akcje (cena wykonania opcji) oraz czas, przez jaki pracownicy mogą skorzystać z przyznanych im praw. Tak określona wartość godziwa stanowi podstawę do naliczania kosztu w całym okresie nabywania uprawnień przez pracowników (wymagany okres pracy) i nie podlega weryfikacji na kolejne dni bilansowe, nawet gdyby wielkość ta uległa znaczącej zmianie.

1	2	3
5. Uchwała właścicieli lub innego właściwego organu o przyznaniu (zaoferowaniu) pracownikom spółki (lub zbliżonym osobom) możliwości objęcia jej akcji na preferencyjnych warunkach. Możliwość objęcia akcji uzależniona jest od konieczności utrzymania zatrudnienia przez pracowników przez określony czas oraz dodatkowego warunku związanego z ceną akcji jednostki, np. wzrost ceny powyżej określonego poziomu.	Sam fakt przyznania pracownikom możliwości objęcia (lub zakupu) akcji własnych na preferencyjnych warunkach oznacza transakcję płatności na bazie akcji. W związku z tym, że pracownicy muszą realizować w przyszłości określone świadczenia na rzecz spółki (świadczyć pracę), zanim skorzystają z możliwości objęcia/nabycia akcji, transakcja ujmowana jest stopniowo w koszty w trakcie świadczenia usług, w korespondencji z pozycją kapitałów własnych (np. kapitałem „z tytułu opcji pracowniczych”). Jeżeli pracownicy nie zrealizują postawionych przed nimi zadań, ujęty kapitał „z tytułu opcji pracowniczych” powinien być rozliczony z wynikiem finansowym okresu, w którym jednostka poweźmie informacje, że pracownicy nie zrealizują postawionego przed nimi celu. W przypadku, gdy pracownicy zrealizują postawione przed nimi zadanie (utrzymają zatrudnienie), ujęty kapitał „z tytułu opcji pracowniczych” jest rozliczany z pozycją kapitału, w ramach którego jednostka wykazuje nadwyżkę wartości emisyjnej ponad wartość wyemitowanych akcji, np. kapitał zapasowy. Rozliczenie takie nastąpi w momencie wykonania praw przez pracowników lub w momencie wygaśnięcia przyznanych im praw bez ich wykonania. W kontekście analizowanej transakcji bez znaczenia jest również to, czy warunek bazujący na cenie rynkowej został zrealizowany. Dla transakcji na bazie akcji nie ma znaczenia czy cena emisyjna/sprzedaży akcji jest ustalona, czy zmienna np. wraz z ceną rynkową.	Ujęcie transakcji bazuje na wartości godziwej praw przyznanych pracownikom (opcji na akcje) w momencie ich przyznania. Na wartość tą ma wpływ m.in. bieżąca cena rynkowa akcji, zmienność ceny akcji, cena, po której pracownicy mogą kupić akcje (cena wykonania opcji), czas, przez jaki pracownicy mogą skorzystać z przyznanych im praw oraz prawdopodobieństwo realizacji warunku rynkowego. Określona wartość godziwa stanowi podstawę do naliczania kosztu w całym okresie nabywania uprawnień przez pracowników (wymagany okres pracy) i nie podlega weryfikacjom na kolejne dni bilansowe, nawet gdyby wielkość ta uległa znaczącej zmianie bądź gdyby oczywistym było, że warunek rynkowy nie zostanie spełniony.
6. Właściciel (lub jeden z właścicieli) jednostki gospodarczej przyznaje (oferuje) jej pracownikom (lub zbliżonym osobom)	Sam fakt przyznania pracownikom możliwości zakupu akcji jednostki na preferencyjnych warunkach przez jej właściciela oznacza transakcję płatności na bazie akcji. W związku z tym, że przed pracownikami nie postawiono żadnych dodatkowych wymogów poprzedzających wykonanie przyznanych	Ujęcie transakcji bazuje na wartości godziwej praw przyznanych pracownikom (akcji bądź opcji na akcje) w momencie ich przyznania.

Tab. 7 (cd.)

1	2	3
możliwości nabycia jej akcji lub innych instrumentów kapitałowych (np. warrantów) na preferencyjnych warunkach. Możliwość objęcia akcji nie jest uzależniona od dodatkowych warunków.	im praw, transakcja ujmowana jest niezwłocznie przez spółkę jako koszt, w korespondencji z pozycją kapitałów własnych (np. kapitałem rezerwowym lub zapasowym). Bezzwłoczne ujęcie kosztu wynika z założenia, że przyznanie prawa zakupu/objęcia akcji stanowi premię za pracę już wykonaną przez pracowników. W sytuacji, gdyby przed pracownikami postawiono obowiązek świadczenia pracy przez określony czas w przyszłości, jednostka gospodarcza naliczałaby koszt i wzrost odpowiedniego kapitału stopniowo w tym okresie czasu. W tym kontekście nie ma znaczenia, czy cena sprzedaży akcji jest ustalona, czy zmienna np. wraz z ceną rynkową. Co charakterystyczne, w przedstawionej sytuacji nie ma znaczenia, że jednostka gospodarcza nie uczestniczy bezpośrednio w przeprowadzonej transakcji (może zmienić się co najwyżej jej akcjonariat). Zawarcie transakcji płatności na bazie akcji jest u niej traktowane jako dofinansowanie ze strony właściciela, a więc rozliczenie z kapitałem własnym.	
7. Podmiot będący właścicielem lub jego organ (lub jeden ze współwłaścicieli) jednostki gospodarczej przyznaje (oferuje) jej pracownikom (lub zbliżonym osobom) możliwości nabycia akcji (lub innych instrumentów kapitałowych) wyemitowanych przez podmiot będący właścicielem (np. warrantów) na preferencyjnych warunkach. Możliwość objęcia akcji	Sam fakt przyznania pracownikom możliwości zakupu akcji emitowanych przez właściciela jednostki (lub inne podmioty z grupy kapitałowej) na preferencyjnych warunkach oznacza transakcję płatności na bazie akcji. W związku z tym, że przed pracownikami nie postawiono żadnych dodatkowych wymogów poprzedzających wykonanie przyznanych im praw, transakcja ujmowana jest niezwłocznie przez jednostkę sprawozdawczą jako koszt, w korespondencji z pozycją kapitałów własnych (np. kapitałem rezerwowym lub zapasowym). Bezzwłoczne ujęcie kosztu wynika z założenia, że przyznanie prawa zakupu/objęcia akcji stanowi premię za pracę już wykonaną przez pracowników.	Ujęcie transakcji bazuje na wartości godziwej praw przyznanych pracownikom (akcji bądź opcji na akcje) w momencie ich przyznania.

1	2	3
nie jest uzależniona od dodatkowych warunków.	W sytuacji, gdyby przed pracownikami postawiono obowiązek świadczenia pracy przez określony czas w przyszłości, jednostka gospodarcza naliczałaby koszt i wzrost odpowiedniego kapitału stopniowo w tym okresie czasu. W tym kontekście nie ma znaczenia, czy cena sprzedaży akcji jest ustalona, czy zmienna np. wraz z ceną rynkową. Co charakterystyczne, w przedstawionej sytuacji nie ma znaczenia, że jednostka gospodarcza nie uczestniczy w ogóle w przeprowadzonej transakcji (jej pracownicy mogą nabyć lub otrzymać akcje jej właściciela bezpośrednio od niego). Zawarcie transakcji płatności na bazie akcji jest u niej traktowane jako dofinansowanie ze strony właściciela, a więc rozliczane z kapitałem własnym.	

* Odpowiednio zgromadzenie wspólników w przypadku innej formy spółki.

** Odpowiednio udziałów.

*** Wskazana decyzja wymaga podjęcia kroków prawnych, które nie są przedmiotem analizy w niniejszym rozdziale. Są to m.in. uchwała o kapitale docelowym (i np. upoważnienie zarządu do takich podwyższeń) lub warunkowym podwyższeniu kapitału zakładowego, uchwała o wyłączeniu praw dotychczasowych współwłaścicieli do udziałów/akcji nowej serii itp.

Źródło: opracowanie własne na podstawie MSSF 2.

Przedstawione w tab. 7 transakcje bazujące na akcjach jednostki gospodarczej oraz podmiotów z jej grupy, a także sposób ich rozliczenia i wyceny wskazują, że rozwiązania przyjęte przez Radę w MSSF 2 co do kwalifikacji kontraktów, które zostaną rozliczone w przyszłości w instrumentach kapitałowych, różnią się od rozwiązań odnoszących się do identycznych instrumentów podlegających MSR 32. Podstawową różnicą jest to, iż MSSF 2 nie wiąże identyfikacji instrumentu kapitałowego ze spełnieniem warunku wymiany stałej liczby instrumentów kapitałowych za stałą kwotę. Przykładowo, jednostka może wyemitować warrant za kwotę 1 tys. zł, który umożliwi posiadaczowi objęcie 10 tys. jej akcji po cenie rynkowej ustalonej za rok od dnia emisji warrantu, pomniejszonej o 10%. W przypadku emisji warrantu na rzecz podmiotu zewnętrznego wskazany kontrakt kwalifikuje się do zobowiązań finansowych – zgodnie z MSR 32 nie jest znana cena emisyjna akcji (będzie się zmieniać wraz ze zmianami ceny rynkowej). Zobowiązanie to będzie wyceniane do dnia ustalenia ceny emisyjnej akcji w wartości godziwej, a zmiany wartości godziwej będą ujmowane w wyniku finansowym (MSSF 2016, MSR 39, par. 47).

Z kolei jeśli emisja warrantu skierowana jest do pracownika jednostki gospodarczej, wyemitowany warrant kwalifikuje się do jej kapitałów własnych. Obok ujęcia kwoty 1 tys. zł w kapitałach własnych jednostka powinna określić również wartość godziwą warrantu w momencie jego emisji na rzecz pracownika oraz ująć różnicę między tą wartością i kwotą 1 tys. zł jako koszt w korespondencji z kapitałem własnym.

Nieco inaczej będzie wyglądać ujęcie transakcji, jeśli warrant o wartości 1 tys. zł został wyemitowany na rzecz kontrahenta w związku z dostawą dóbr niefinansowych, np. towaru. W takim przypadku jednostka powinna określić wartość godziwą składnika niefinansowego i na tej podstawie ująć tę pozycję oraz przyrost kapitału własnego. Również w tym przypadku nie ma znaczenia fakt, że cena emisyjna nie została określona.

Przedstawione rozwiązania w zakresie kwalifikacji instrumentów kapitałowych w kontekście zastosowania dwóch standardów – MSR 32 i MSSF 2 – obrazują, że rozwiązania przyjęte w MSSF nie są spójne i wymagają opracowania jednoznacznych zasad bazujących na podejściu ekonomicznym, a nie przepisach dostosowanych do różnych sytuacji.

2.3.3. Ujęcie kapitału własnego w kontekście rozliczania połączeń jednostek gospodarczych (MSSF 3) i przygotowania sprawozdania skonsolidowanego (MSSF 10)

Istotnymi standardami, które mają wpływ na wykazywaną wartość kapitału własnego są MSSF 10 „Skonsolidowane sprawozdanie finansowe” i MSSF 3 „Połączenia jednostek”. Pierwszy z nich reguluje zasady przygotowania skonsolidowanego sprawozdania finansowego, w tym zmian udziału w innym podmiocie. Drugi z kolei ma zastosowanie do transakcji, w wyniku których jednostka gospodarcza przejmuje kontrolę nad innym przedsięwzięciem, przy czym przejęcie kontroli może dotyczyć przedsiębiorstwa, jego zorganizowanej części lub odrębnej jednostki gospodarczej. W tym trzecim przypadku rozliczenie (i zastosowanie MSSF 3) pojawia się na poziomie skonsolidowanego sprawozdania finansowego.

MSSF 3 odnosi się przede wszystkim do rozliczania połączeń jednostek gospodarczych, przy czym nie wskazuje bezpośrednio zasad identyfikacji i kwalifikacji instrumentów kapitałowych, lecz zasady wyceny, w tym również pozycji kapitałów własnych. W tym kontekście szczególne znaczenie mają:

- zasady ustalania ceny przejęcia, jeśli w związku z transakcją następuje wydanie własnych instrumentów kapitałowych;
- zasady ustalania wartości udziałów nieposiadających kontroli;
- zasady związane z przejęciem odwrotnym.

W odniesieniu do wyceny własnych instrumentów kapitałowych zasady przyjęte w MSSF 3 są stosunkowo proste – jednostka przejmująca inne przedsięwzięcie powinna wycenić je w wartości godziwej, jeśli wydaje je lub emituje w związku z transakcją.

Z perspektywy analizy kapitału własnego ważne rozwiązania wprowadza MSSF 3 w odniesieniu do udziałów niekontrolujących (udziałów mniejszości). Kapitał udziałowców nieposiadających kontroli w przypadku konsolidacji pełnej jest prezentowany w ramach kapitału własnego, jednak odrębnie od kapitału własnego właścicieli jednostki dominującej (MSSF 2016, MSSF 10, par. 22). W MSSF 3 przyjmuje się, że na moment przejęcia kontroli nad przedsięwzięciem i początkowego wprowadzenia udziałów niekontrolujących jednostka przejmująca może wycenić udziały niekontrolujące w (MSSF 2016, MSSF 3, par. 19):

- a) wartości godziwej, lub
- b) wartości proporcjonalnego udziału obecnych instrumentów własnościowych w ujętych kwotach możliwych do zidentyfikowania aktywów netto jednostki przejmowanej.

Wybór metody wyceny zależy od kierownictwa jednostki sprawozdawczej (dominującej) rozliczającego połączenie. Decyzja ta może mieć szczególnie istotne znaczenie, gdy istnieje znacząca różnica między wspomnianymi parametrami wyceny i udziałowcy mniejszościowi mają znaczący udział w jednostce przejętej (zależnej). W takiej sytuacji na poziomie skonsolidowanego sprawozdania finansowego może wystąpić znaczący przyrost sumy bilansowej poprzez ujęcie udziałów niekontrolujących i związanego z nim podwyższenia wartości firmy (wartość udziałów niekontrolujących wpływa na cenę przejęcia, stanowiącą podstawę do określenia wartości firmy).

Ujęcie udziałów niekontrolujących w wartości godziwej oraz ich włączenie do kapitałów własnych wpisuje się w teorię podmiotu gospodarczego. Potwierdza ją to zasady MSSF 10 (par. 23 i par. B96) dotyczące rozliczania zmian udziału w jednostce zależnej, gdy w wyniku transakcji nie następuje utrata przez jednostkę dominującą kontroli nad jednostką zależną. Przyjęte rozwiązanie dowodzi, że transakcje takie stanowią transakcje kapitałowe, czyli transakcje z właścicielami działającymi jako właściciele jednostki, i przewiduje, że zmiana części kapitału własnego posiadanego przez udziały niekontrolujące ujmowane jest przez jednostkę sprawozdawczą jako korekta wartości bilansowej udziałów kontrolujących i niekontrolujących. Ewentualne różnice pomiędzy kwotą zmiany wartości udziałów niekontrolujących a wartością godziwą rekompensaty (ang. *consideration*) zapłaconej lub otrzymanej jednostka odnosi bezpośrednio na kapitał własny i przypisuje do właścicieli jednostki dominującej.

Na uwagę zasługuje fakt, że rozliczenie zmiany udziału w jednostce zależnej zgodnie z MSSF powinno bazować na wartości godziwej rekompensaty zapłaconej w przypadku, gdy jednostka zwiększa swoje zaangażowanie w tym podmiocie. Rozwiązanie takie oznacza, że gdyby przedmiotem zapłaty były instrumenty kapitałowe jednostki dominującej (np. przekazanie akcji jednostki dominującej za dodatkowe udziały jednostki zależnej), rozliczenie w ramach kapitałów własnych następowałoby na podstawie wartości godziwej wydanych instrumentów kapitałowych.

Ważnym rozwiązaniem w zakresie rozliczania połączeń, mającym wpływ na wysokość kapitału własnego jednostki sprawozdawczej (na poziomie sprawozdania statutowego, gdy rozwiązanie dotyczy przejęcia przedsiębiorstwa lub połączenia prawnego lub na poziomie sprawozdania skonsolidowanego) są regulacje dotyczące połączenia odwrotnego. W przejęciu odwrotnym pojawia się rozbieżność między prawnym (formalnym) i ekonomicznym wymiarem transakcji. W podejściu tym podmiot formalnie przejmujący instrumenty kapitałowe innej jednostki lub jej przedsięwzięcie jest z perspektywy ekonomicznej podmiotem przejmowanym. W tab. 8 zaprezentowano przykłady takich transakcji.

Tabela 8. Przykłady transakcji rozliczanych jako przejęcia odwrotne zgodnie z MSSF 3

Opis transakcji	Cechy i opis problemu
Jednostka X przejmując (kupiując) pakiet kontrolny spółki Y poprzez emisję własnych akcji. Dotychczasowy akcjonariusz spółki Y otrzymuje liczbę akcji X, która pozwala mu kontrolować tę spółkę.	W przedstawionej sytuacji spółka X teoretycznie nabywa pakiet kontrolny nad spółką Y. Jednak po przeprowadzeniu transakcji dotychczasowy akcjonariusz spółki Y kontroluje oba podmioty (bezpośrednio X i pośrednio Y).
Jednostka A otrzymuje w formie aportu przedsięwzięcie od spółki B. W zamian za aport jednostka A emituje na rzecz B taką liczbę własnych akcji, która pozwala B kontrolować spółkę A.	W przedstawionej sytuacji A jest podmiotem formalnie nabywającym przedsięwzięcie od B. W związku z tym, że podmiot B wnoszący aport staje się podmiotem dominującym wobec A, B nie jest traktowana jako podmiot przejmujący kontrolę nad przedsięwzięciem. W sprawozdaniu finansowym A w przypadku, gdy podmiot ten stosuje MSSF pojawi się rozliczenie przejęcia odwrotnego, co ma znaczący wpływ na kapitał własny tego podmiotu.
Spółka C łączy się ze spółką D, w ramach czego cały majątek (przedsiębiorstwo) D zostaje przeniesiony na C, a spółka D wykreślona z rejestru. W związku z transakcją spółka C emituje na rzecz właścicieli spółki D własne akcje, które pozwalają dotychczasowym właścicielom spółki D kontrolować spółkę C (połączoną).	W przedstawionej sytuacji C jest podmiotem formalnie nabywającym przedsięwzięcie spółki D. W związku z tym, że dotychczasowi właściciele D przejmują kontrolę nad podmiotem połączonym (spółką C), z ekonomicznego punktu widzenia D przejęła spółkę C i tak też należy zgodnie z MSSF 3 rozliczyć tę transakcję (przejęcie odwrotne).

Źródło: opracowanie własne na podstawie MSSF 3.

Przedstawione w tab. 8 wytyczne w zakresie rozliczania połączeń jednostek gospodarczych oraz ustalania i prezentacji kapitałów niedających kontroli, a także rozliczania zmian w takich kapitałach (w przypadku utrzymania kontroli nad jednostką zależną) zbliżają zasady zawarte w MSSF 3 (i odpowiednio w MSSF 10) do teorii podmiotu gospodarczego. Przyjęte rozwiązania dają jednak kierownic-

twu stosunkowo dużą swobodę co do wyceny udziałów niekontrolujących, która przekłada się na kapitał własny w sprawozdaniu finansowym skonsolidowanym oraz na prezentowaną tam wartość firmy (odpowiednio zysk na okazjonalnym nabyciu).

Należy podkreślić, że MSSF 3 nie ma zastosowania do pewnej grupy transakcji, w wyniku których te same podmioty kontrolujące jednostkę sprawozdawczą i przedsięwzięcie przed transakcją nadal kontrolują te podmioty po transakcji. Tabela 9 zawiera przykłady takich transakcji, które mogą skutkować zmianami kapitału własnego w zależności od rozwiązania przyjętego przez kierownictwo jednostki.

Tabela 9. Przykłady transakcji przejęcia kontroli nad przedsiębiorstwem lub jednostką gospodarczą niepodlegających MSSF 3, które mogą skutkować ujęciem kapitału własnego

Transakcja	Cechy transakcji	Rodzaj sprawozdania finansowego (jednostkowe/ statutowe czy skonsolidowane)	Opis problemu
1	2	3	4
Otrzymanie w aportcie od właściciela pakietu kontrolnego instrumentów kapitałowych innego podmiotu z grupy kapitałowej	Jednostka w zamian za własne instrumenty kapitałowe otrzymuje pakiet kontrolny innego podmiotu	Jednostkowe sprawozdanie finansowe	Brak jednoznacznych uregulowań w zakresie ujęcia początkowego aktywów finansowych i kapitałów własnych, gdy aktywa takie wyceniane są na poziomie sprawozdania jednostkowego w koszcie lub metodą praw własności (MSSF 2016, MSR 27, par. 10). Niejednoznaczność wynika z braku definicji kosztu dla akcji/ udziałów w podmiotach powiązanych
Otrzymanie w aportcie od właściciela pakietu kontrolnego instrumentów kapitałowych innego podmiotu z grupy kapitałowej	Jednostka w zamian za własne instrumenty kapitałowe otrzymuje pakiet kontrolny innego podmiotu	Skonsolidowane sprawozdanie finansowe	Brak wytycznych w MSSF dotyczących rozliczania przejęć jednostek gospodarczych od innych podmiotów z tej samej grupy kapitałowej
Otrzymanie w aportcie od właściciela zorganizowanej części przedsiębiorstwa lub całego przedsiębiorstwa	Jednostka w zamian za własne instrumenty kapitałowe otrzymuje przedsiębiorstwo od właściciela	Jednostkowe/statutowe sprawozdanie finansowe	Brak wytycznych w MSSF dotyczących rozliczania przejęć przedsięwzięć od innych podmiotów z tej samej grupy kapitałowej

Tab. 9 (cd.)

1	2	3	4
Otrzymanie w darowiźnie od właściciela zorganizowanej części przedsiębiorstwa lub całego przedsiębiorstwa	Jednostka nieodpłatnie otrzymuje przedsięwzięcie	Jednostkowe/statutowe sprawozdanie finansowe	Brak wytycznych w MSSF dotyczących rozliczania przejęć przedsięwzięć otrzymanych w darowiźnie od podmiotów z grupy kapitałowej
Połączenie prawne z podmiotem z tej samej grupy kapitałowej, gdy nie było relacji kontroli między jednostką i tym podmiotem	Jednostka łączy się z innym podmiotem z tej samej grupy kapitałowej	Jednostkowe/statutowe sprawozdanie finansowe	Brak wytycznych w MSSF dotyczących rozliczania połączeń i rozliczania przejęć dla podmiotów należących do tej samej grupy kapitałowej
Połączenie prawne właściciela z jednostką zależną (lub na odwrót)	Jednostka sprawozdawcza łączy się z podmiotem zależnym (lub na odwrót)	Jednostkowe/statutowe sprawozdanie finansowe	Brak wytycznych w MSSF dotyczących rozliczania połączeń i rozliczania przejęć dla podmiotów należących do tej samej grupy kapitałowej
Odkup od jednostki zależnej przedsiębiorstwa (lub jego zorganizowanej części)	Jednostka sprawozdawcza odkupuje przedsięwzięcie od jednostki zależnej	Jednostkowe/statutowe sprawozdanie finansowe	Brak wytycznych w MSSF dotyczących rozliczania połączeń i rozliczania przejęć dla podmiotów należących do tej samej grupy kapitałowej
Odkup od właściciela przedsiębiorstwa (lub jego zorganizowanej części)	Jednostka sprawozdawcza odkupuje od właściciela przedsięwzięcie	Jednostkowe/statutowe sprawozdanie finansowe	Brak wytycznych w MSSF dotyczących rozliczania połączeń i rozliczania przejęć dla podmiotów należących do tej samej grupy kapitałowej

Źródło: opracowanie własne na podstawie MSSF (2016).

Dla transakcji przedstawionych w tab. 9 MSSF nie dają wytycznych w zakresie ich ujęcia i wyceny. W konsekwencji tego kierownictwo jednostki sprawozdawczej ma rozmaite możliwości podejścia do ich rozliczenia. W ramach różnych metod mogą pojawić się sytuacje, gdy następuje podwyższenie kapitału własnego – bądź w ramach emisji własnych instrumentów kapitałowych, bądź jako pozycji równoważących ujęte wielkości. Niektóre z tych wielkości, choć mogą być uwzględnione na poziomie sprawozdań jednostkowych (statutowych), podlegają zazwyczaj eliminacji w ramach korekt konsolidacyjnych na potrzeby przygotowania skonsolidowanego sprawozdania finansowego.

Z analizy rozwiązań MSSF 2, MSSF 3 oraz MSR 32 wynika, że przyjęte w nich rozwiązania nie bazują na ujednoliconych i spójnych zasadach identyfikacji, ujmowania i wyceny instrumentów kapitałowych. Dodatkowo można zidentyfikować obszary, w których brakuje jednoznacznych regulacji MSSF – są to zasady ujmowania transakcji z podmiotami powiązanymi na poziomie sprawozdań jednostkowych, zwłaszcza gdy warunki transakcji znacznie odbiegają od warunków rynkowych. Przykładem może być sprzedaż spółce przez jej spółkę dominującą aktywów po preferencyjnych lub zawyżonych cenach, bądź też przeniesienie w ramach grupy kapitałowej przedsięwzięć (przedsiębiorstw) lub ich zorganizowanych części. Sprzedaż lub kupno składnika aktywów, np. po cenach znacznie odbiegających od cen rynkowych, może oznaczać formę dofinansowania podmiotu zależnego, gdy kupuje on składnik po cenie preferencyjnej, albo jego „drenaż”, gdy musi sprzedać składnik po cenie zaniżonej. MSSF 2 wskazuje, co prawda, że w przypadku transferu akcji (lub innych instrumentów kapitałowych) przez spółkę dominującą do pracowników jednostki sprawozdawczej jednostka ta musi potraktować taką transakcję jako dofinansowanie spółki dominującej, jednak rozwiązania te dotyczą jedynie wąskiej grupy transakcji bazujących na akcjach własnych. W przypadku sprzedaży na preferencyjnych warunkach pracownikom spółki zależnej innych składników (np. własnych wyrobów), jednostka zależna nie wykaże żadnej zmiany w kapitale własnym, mimo że wymienione działania mogą być traktowane jako dofinansowanie takiego podmiotu (np. spółka matka przejmując część kosztów funkcjonowania spółki zależnej, oferując pracownikom tej spółki określone premie lub bonusy, w wyniku czego spółka zależna nie musi oferować stawek rynkowych). Pewne przesłanki do rozliczenia transakcji z podmiotem dominującym w korespondencji z kapitałem własnym pojawiają się również w kontekście zakupu aktywów finansowych⁴², jednak brakuje wyraźnych rozwiązań w zakresie ujmowania transakcji dotyczących aktywów niefinansowych i usług, a także całych przedsięwzięć. Powoduje to, że w sprawozdawczości finansowej mogą być pomijane pewne transakcje związane z dystrybucją lub dofinansowaniem w ramach podmiotów w grupie kapitałowej, jak i to, że kierownictwo, nie mając określonych zasad, może ujmować transakcje według własnego uznania.

42 Zgodnie z MSR 39 „Instrumenty finansowe: ujmowanie i wycena” nabyty składnik aktywów finansowych powinien być ujęty w wartości godziwej. Jeśli cena transakcyjna odbiega od wartości godziwej, a transakcja nastąpiła np. ze spółką matką, występuje przesłanka do rozliczenia transakcji w korespondencji z kapitałem pochodzącym od spółki matki. MSR 39 ogranicza jednak możliwość ujęcia różnicy z wyceny początkowej jedynie do transakcji, gdy wartość godziwą nabytego składnika aktywów można określić na podstawie danych obserwowalnych na rynku.

2.3.4. Prezentacja i ujawnianie informacji na temat kapitału własnego (MSR 1 „Prezentacja sprawozdań finansowych”)

Wytyczne dotyczące prezentacji kapitałów własnych zostały zawarte w MSR 1 „Prezentacja sprawozdań finansowych”. W par. 78 MSR 1 (MSSF 2016) czytamy, że „kapitał podstawowy i kapitały rezerwowe dzieli się na klasy takie, jak wniesiony kapitał podstawowy, nadwyżki ceny emisyjnej powyżej wartości nominalnej udziałów oraz kapitały rezerwowe”. Dodatkowo jednostka gospodarcza powinna zaprezentować lub ujawnić w bilansie, w sprawozdaniu ze zmian w kapitale własnym lub w notach (informacjach dodatkowych) (MSSF 2016, MSR 1, par. 79) następujące wartości:

- „a) dla każdej klasy kapitału podstawowego:
 - i) liczbę udziałów składających się na kapitał docelowy,
 - ii) liczbę udziałów wyemitowanych i w pełni opłaconych oraz wyemitowanych i nie w pełni opłaconych,
 - iii) wartość nominalną udziału lub stwierdzenie, że udziały nie posiadają wartości nominalnej,
 - iv) uzgodnienie zmian liczby objętych udziałów na początek i na koniec okresu,
 - v) prawa, przywileje i ograniczenia związane z daną klasą udziałów, włączając w to ograniczenia dotyczące prawa do dywidendy i zwrotu kapitału,
 - vi) udziały/akcje własne jednostki pozostające w jej posiadaniu lub w posiadaniu jednostek zależnych i jednostek stowarzyszonych, oraz
 - vii) akcje zarezerwowane dla potrzeb emisji związanych z realizacją opcji i umów sprzedaży akcji, wraz z warunkami i kwotami, oraz
- b) opis charakteru i przeznaczenia każdego kapitału rezerwowego wchodzącego w skład kapitału własnego”.

Należy podkreślić, że kapitał podstawowy, w przypadku stosowania MSSF, prezentowany w bilansie jednostki może się różnić od kapitału zakładowego zarejestrowanego w rejestrze sądowym. Sytuacja taka może być skutkiem różnego momentu ujęcia podwyższenia kapitału (np. dla potrzeb MSSF w momencie uchwały i objęcia akcji, a nie w momencie ich rejestracji) bądź pochodzić z uwzględnienia w ramach kapitału podstawowego przeszacowań hiperinflacyjnych wynikających z zastosowania MSR 29 „Sprawozdawczość finansowa w warunkach hiperinflacji”.

Pozostałe pozycje kapitałów własnych, w tym pozycje ujętych zysków i innych całkowitych dochodów⁴³, mogą być prezentowane w bilansie według uznania

⁴³ Inne całkowite dochody to zyski i straty jednostki gospodarczej wynikające z przeszacowań aktywów i zobowiązań lub określonych transakcji, które nie są ujmowane w wyniku finansowym danego podmiotu, lecz są wykazywane bezpośrednio w kapitale. Przedmiotem

kierownictwa, z większym lub mniejszym stopniem szczegółowości, przy czym dodatkowe wyszczególnienie takich pozycji i ich zmiany konieczne są w notach do sprawozdania finansowego lub sprawozdaniu ze zmian w kapitale własnym. Dodatkowo kwoty wynikające z ujętych zysków (strat) i innych całkowitych dochodów⁴⁴ powinny być przedstawione w sprawozdaniu z całkowitych dochodów.

Omówione powyżej wytyczne oznaczają, że kierownictwo jednostki ma dużą swobodę w zakresie klasyfikacji, podziału lub łączenia, a także nazewnictwa kapitałów własnych. Skutkować to może ograniczoną porównywalnością sprawozdań finansowych, zwłaszcza gdy porównanie dotyczyłoby zbliżonych podmiotów, np. operujących w tym samym sektorze lub branży.

* * *

Przyjęte zarówno w ustawie o rachunkowości, jak i w MSSF rozwiązania dotyczące kwalifikacji kapitału własnego oraz ujmowania instrumentów kapitałowych bazują na różnych podejściach. Żadna z tych regulacji nie zawiera ogólnych zasad, które byłyby wyznacznikiem ujmowania kapitału własnego i które pozwalałyby na kierowanie się nimi przy wprowadzaniu nowych, wyrafinowanych instrumentów, które cały czas pojawiają się na rynku. Z tego względu konieczne jest zidentyfikowanie kryteriów mogących determinować kapitał własny i jego wyróżnianie w jednostce gospodarczej. Problematykę tę podjęto w rozdziale trzecim, w którym w dużym stopniu wykorzystano wnioskowanie dedukcyjne i rozumowanie indukcyjne.

niniejszego opracowania nie jest analiza transakcji i ich skutków, a także przeszacowań związanych z ujmowaniem zysk (strat), w tym innych całkowitych dochodów, w związku z tym pominięto te rozważania.

44 Zasady i transakcje skutkujące ujęciem innych całkowitych dochodów – zob. Frendzel (2012).

Rozdział 3

Determinanty kapitału własnego – analiza i próba syntezy

Jak wspomniano w rozdziale pierwszym, kapitał własny w rachunkowości uznawany jest zazwyczaj za jedno ze źródeł finansowania działalności przedsiębiorstwa, wewnętrzne źródło finansowania lub część kapitału związaną z właścicielami. W literaturze dominują definicje kapitału własnego bazujące na regulacjach rachunkowości (np. ustawie o rachunkowości) lub prawnych (np. Kodeks spółek handlowych), stosunkowo niewielu autorów podejmuje się analizy ekonomicznej tego pojęcia. Analiza regulacji rachunkowości wskazuje, że pojęcie kapitałów własnych i powiązanie z nimi instrumentu kapitałowego nie jest uregulowane jednoznacznie. Rozwiązania przyjęte w przepisach rachunkowości mają charakter szczegółowych reguł dotyczących określonych transakcji bądź instrumentów, a nie ogólnych zasad, które wprowadzałyby uporządkowanie w kwestie identyfikacji kapitałów własnych. W związku z tym w bieżącym rozdziale poddano pod dyskusję czynniki, które można uznać za wyróżnik kapitału własnego. W tym ujęciu kapitał własny można analizować, biorąc za podstawę:

- sposób (źródła) jego powstania;
- formę prawną prowadzenia działalności gospodarczej;
- formę prawną i ekonomiczną umów zawieranych przez jednostkę gospodarczą i jej właścicieli;
- okres finansowania jako przesłankę identyfikacji kapitału własnego;
- udział w zyskach, możliwości i okoliczności ich dystrybucji;
- prawa właścicieli i założycieli;
- wymogi prawne dotyczące utrzymania kapitału własnego;
- ustalenia umowne między wspólnikami;
- możliwości i okoliczności zwrotu wkładów na rzecz właścicieli lub założycieli;
- korzyści ekonomiczne i ryzyko jako podstawa kwalifikacji instrumentów kapitałowych;
- zdolność do absorpcji straty.

3.1. Sposób (źródła) powstawania kapitału własnego

W literaturze przedmiotu jednym z podstawowych wyróżników kapitałów własnych jest sposób ich powstania. Kapitały własne reprezentowane są w pierwszej kolejności przez wkłady właścicieli lub założycieli, czyli zasoby oddane do dyspozycji jednostce na prowadzenie określonej działalności. Wkłady pierwotnie wniesione na prowadzenie działalności są następnie podwyższane w związku z określonymi transakcjami, np. podwyższeniem kapitału zakładowego lub dopłatami do kapitału (np. w spółce z ograniczoną odpowiedzialnością), które służą pokryciu strat lub stanowią dodatkowe finansowanie ze strony właścicieli. Należy podkreślić, że przyjmując za ekonomiczny wyróżnik kapitału własnego sposób jego powstania, w postaci transakcji z właścicielami lub założycielami występującymi w tej roli, do kapitałów własnych należałoby zaliczać wszystkie transakcje z właścicielami (odpowiednio założycielami) skutkujące dofinansowaniem lub redystrybucją na ich rzecz, bez względu na ich formę prawną¹. Byłyby to zatem również pożyczki udzielane jednostce gospodarczej przez właścicieli, które od strony ekonomicznej mogą nie różnić się znacząco od zwrotnych dopłat do kapitału. Zarówno regulacje międzynarodowe, jak i krajowe odrzucają klasyfikację pożyczek do kapitałów własnych, ponieważ identyfikacja kapitału własnego nie bazuje jedynie na sposobie jego powstania, lecz także na istnieniu obowiązku ich zwrotu (wypełnieniu definicji zobowiązań). Niemniej jednak od strony ekonomicznej nie ma istotnej różnicy między dofinansowaniem w postaci udziału w spółdzielni, zwrotnego na żądanie posiadacza, i bezterminową pożyczką na rzecz tej spółdzielni, podporządkowaną wobec innych zobowiązań w momencie likwidacji spółdzielni i płatnej na żądanie pożyczkodawcy, której oprocentowanie bazuje na wynikach tej jednostki.

Do kapitałów własnych kwalifikowałyby się też darowizny na rzecz jednostki od jej właścicieli, a także wszelkiego rodzaju „ukryte dofinansowania”, np. w postaci sprzedaży określonych składników poniżej cen rynkowych, pożyczki udzielone jednostce na preferencyjnych warunkach z zaniżoną stopą procentową itp.² Sprzedaż przez właściciela danej jednostce składnika o wartości rynkowej 1000 zł za symboliczną kwotę 1 zł jest w swej istocie dofinansowaniem jej na kwotę 999 zł. Analogicznie za dofinansowanie można uznać udzielenie pożyczki na preferencyjnych warunkach (gdy sama pożyczka nie kwalifikowałaby się do kapitałów własnych).

1 Zagadnienie ewentualnego zwrotu wkładu zostało przedyskutowane w dalszej części rozdziału.

2 Obszar cen transakcyjnych między podmiotami powiązаныmi na potrzeby regulacji podatkowych nie wchodzi w zakres niniejszego opracowania.

Za formę dofinansowania można uznać pokrywanie pewnych kosztów funkcjonowania podmiotu przez właściciela. Przykładowo, jeśli pracownicy spółki zależnej mogą kupić bezpośrednio od spółki dominującej określone aktywa na preferencyjnych warunkach (poniżej cen rynkowych), np. po 10 zł towar wart 100 zł, to spółka dominująca teoretycznie dofinansowuje spółkę zależną. W tym przypadku formą dofinansowania jest różnica między ceną rynkową sprzedawanych zasobów i ceną płaconą przez pracowników spółki zależnej (90 zł). Dofinansowanie wynika z faktu, że spółka dominująca ponosi koszty „premi” przyznanych pracownikom spółki zależnej, którzy otrzymali możliwość zakupu towaru na preferencyjnych warunkach jedynie dlatego, że są pracownikami spółki zależnej. Równie dobrze spółka zależna mogłaby otrzymać aktywa bezpośrednio od spółki dominującej w ramach dofinansowania (np. podwyższenia kapitału własnego o 1 udział/akcję) i wykazać je (aktywa i kapitał) w wartościach rynkowych (godziwych) aktywów, czyli 100 zł. W drugim kroku spółka zależna mogłaby sprzedać towary po preferencyjnych cenach swoim pracownikom, ponosząc stratę w postaci różnicy między wartością początkową aktywów (ich wartością godziwą z dnia wniesienia 100 zł) i ceną sprzedaży dla pracowników (10 zł). W trzecim kroku spółka zależna mogłaby odkupić wyemitowany wcześniej 1 udział/akcję za kwotę 10 zł i umorzyć. Oczywiście powyższa konstrukcja jest czysto abstrakcyjna i zbudowana w oderwaniu od uwarunkowań prawnopodatkowych, jednak uświadamia, że z perspektywy ekonomicznej kryterium „otrzymania zasobów od właściciela” oznacza nie tylko wkłady określone jako „wkłady”, ale może też przybierać inne formy.

W literaturze przedmiotu i regulacjach rachunkowości do kapitału własnego zaliczane są ponadto efekty działalności określonego podmiotu w postaci dochodów, czyli zysków lub strat, które w szerokim rozumieniu obejmują także zyski i straty z tytułu określonych przeszacowań oraz przeliczenia aktywów i zobowiązań. Wielkości takie, określane jako „samofinansowanie”, stanowią drugą grupę kapitałów własnych, obok wniesionych przez właścicieli.

Od strony ekonomicznej kapitały własne, reprezentujące wypracowane zyski i straty, można dzielić na różne sposoby. Jednym z kryteriów podziału może być ich przeznaczenie, w tym możliwość ich dystrybucji np. na rzecz właścicieli (lub/i innych podmiotów), czy prawdopodobieństwo takiej dystrybucji. W pierwszym ujęciu można wyróżnić zyski, które mogą podlegać dystrybucji, np. zysk z lat ubiegłych, określone kapitały rezerwowe i kapitał zapasowy z zysku oraz takie, które nie podlegają dystrybucji, np. kapitały z aktualizacji wyceny. Przyjmując za wyróżnik prawdopodobieństwo wypłaty, można wskazać te wielkości, które nie będą podlegać dystrybucji (np. kapitał zakładowy podniesiony z zysku czy obligatoryjne odpisy na kapitał zapasowy zgodnie z Kodeksem spółek handlowych w spółce akcyjnej), a także te wielkości, dla których nie można jednoznacznie określić prawdopodobieństwa dystrybucji (np. zysk z lat ubiegłych, określone kapitały rezerwowe i kapitał zapasowy z zysku, pozostające

w dyspozycji właścicieli) oraz te, dla których prawdopodobieństwo wypłaty można określić np. na podstawie dotychczasowej praktyki, umów lub polityki dywidendowej.

Uznanie w kapitałach własnych wypracowanych zysków powinno się jednoznacznie wiązać z przyjętymi definicjami przychodów i kosztów³. Z ekonomicznej perspektywy skutki transakcji nieuznawanych za transakcje z właścicielami nie powinny kwalifikować się do kapitału własnego, nawet jeśli wymagają określonej decyzji właścicieli. Na przykład, przyznanie części zysków pracownikom w formie premii z perspektywy jednostki gospodarczej jest kosztem, a nie dystrybucją zysków. W związku z tym jednostka powinna ująć koszt w korespondencji z rezerwą, jeśli na koniec roku obrotowego ma podstawy do utworzenia rezerwy, bądź koszt w korespondencji z zobowiązaniem, gdy właściciele podejmują decyzję o wypłacie premii. W tym drugim ujęciu w swojej istocie ekonomicznej premia dla pracowników nie stanowi podziału wyniku z roku ubiegłego, lecz koszt okresu bieżącego.

Należy podkreślić, że praktyka w zakresie wykazywania efektów działalności w kapitałach własnych nie jest jednoznaczna. Przykładowo, w kontekście krajowych regulacji do kapitałów własnych nie zalicza się części zysku, traktowanego jako obligatoryjne wypłaty z zysku na rzecz właściciela w przedsiębiorstwie państwowym (pomniejszają one bezpośrednio wynik finansowy). Do kapitałów własnych nie są również zaliczane odsetki na zasobach udostępnionych jednostce przez właścicieli w formie prawnej pożyczek (pomniejszają bezpośrednio wynik finansowy okresu), nawet gdyby ich wartość była uzależniona od wyników jednostki, a sama wypłata wraz ze zwrotem pożyczek była odległa w czasie i obwarowana dodatkowymi kryteriami (np. uregulowaniem wszystkich zobowiązań wobec wierzycieli). Z kolei do kapitałów własnych w świetle regulacji krajowych kwalifikują się wyniki finansowe, które będą podlegać podziałowi na rzecz pracowników w przyszłości, np. w związku z umową z pracownikami, która przewiduje na ich rzecz wypłatę części zysku bądź dofinansowanie z zysku netto zakładowego funduszu świadczeń socjalnych (zob. ustawa o z.f.ś.s., 1994, art. 7 ust. 8).

Jeśli przyjmiemy jako kryterium wyróżniania kapitałów własnych „wnoszonych” do jednostki jedynie ich pochodzenie, jako skutek transakcji zawieranych z właścicielami (występującymi w roli właścicieli), kwalifikacja danych pozycji bezpośrednio do kapitałów własnych lub do pozycji uwzględnionych w wyniku finansowym okresu powinna *stricte* bazować na tym wyróżnieniu. W tym ujęciu wynik finansowy nie powinien podlegać bezpośredniemu obciążeniu o obligatoryjne wypłaty z zysku na rzecz Skarbu Państwa, np. w przedsiębiorstwie państwowym – kwoty takie stanowią bezpośrednią dystrybucję kapitału własnego na

3 Problem ten poruszono w kontekście omawiania kapitałów własnych w świetle regulacji rachunkowości.

rzecz właściciela. Z kolei wszystkie wypłaty z zysku, należne na rzecz jednostek innych niż właściciele (występujących w roli właścicieli⁴), powinny stanowić koszt jednostki gospodarczej.

Do kapitałów własnych zaliczane są też określone przeszacowania aktywów i zobowiązań w związku z pewnymi zjawiskami ekonomicznymi, np. hiperinflacją, oraz uwzględnieniem ich skutków w rachunkowości. Podmiot funkcjonujący w warunkach hiperinflacji może generować zyski (lub ponosić dodatkowe straty) w związku z niezależnymi od niego zmianami cen w całej gospodarce. Dla właściwej oceny sytuacji ekonomicznej danej jednostki i jej wyników działalności konieczne jest często wyodrębnienie z dochodów (szeroko rozumianych) części związanej ze zjawiskiem zmiany cen. Bez odpowiednich korekt do sprawozdania finansowego może ono fałszować obraz ekonomiczny danego podmiotu. Przykładowo, jednostka może wykazać zysk na sprzedaży określonych składników majątkowych. Eliminując jednak skutek hiperinflacji, transakcja może być dla niej tak skrajnie niekorzystna, ponieważ bieżący koszt odtworzenia składnika majątkowego może być znacznie wyższy. Analogicznie jednostka może prezentować wysokie zyski w związku z niskim kosztem wytworzenia produktów, bazującym w dużej mierze na niskich odpisach amortyzacyjnych liczonych od historycznej wartości początkowej. Urealnienie amortyzacji poprzez jej naliczanie od bieżącego kosztu odtworzenia może przyczynić się do ustalenia ekonomicznego kosztu, który będzie znacznie wyższy, niż ujęty na podstawie danych historycznych. W warunkach hiperinflacji pewne negatywne zjawiska mogą występować również bez aktywnej działalności przedsiębiorstwa – sam fakt utrzymywania środków pieniężnych na relatywnie nisko oprocentowanych rachunkach (poniżej stopy inflacji) lub w kasie przedsiębiorstwa, a także relatywnie długie terminy płatności nieoprocentowanych należności może oznaczać, że podmiot ten będzie ponosił ekonomiczną stratę mimo braku jej uwidocznienia w księgach rachunkowych na skutek spadku wartości nabywczej pieniądza. Do odzwierciedlenia skutków inflacji można zastosować różne podejścia, m.in. przeliczać odpowiednio aktywa i zobowiązania, aby uwzględnić zmianę siły nabywczej jednostki pieniężnej, jak i bazować na ocenie zdolności produkcyjnej (rzeczowej) posiadanego majątku produkcyjnego⁵.

W kontekście analizy źródła powstawania kapitału własnego kwalifikacja powyższych skutków przeszacowań hiperinflacyjnych bezpośrednio do kapitałów własnych zależy od przyjętej perspektywy. Z jednej strony kwoty takie nie są skutkiem transakcji z właścicielami, zatem ich ujmowanie w kapitale wła-

4 W tym kontekście podział wyniku na rzecz jednego z właścicieli, który jest jednocześnie pracownikiem jednostki, podlegałby ocenie. W sytuacji, gdyby wypłata powiązana była z pracą tej osoby, jednostka sprawozdawcza wykazywałaby koszt. Jeżeli transakcja zawierana ze spółką wiązała by się *stricte* z byciem właścicielem, taka dystrybucja byłaby traktowana jako dystrybucja kapitału.

5 Zagadnienia te porusza m.in. S. Sojak (1996, s. 42–52) i S. Szejna (1991, s. 254–309).

snym może budzić zastrzeżenia. Jednak wielkości te stanowią formę urealnienia wkładów właścicieli jednostki gospodarczej, co oznacza, że są one pochodną takich elementów, zwłaszcza w części związanej z przeliczeniem wniesionych wkładów i dotychczas wypracowanych wyników o skutki hiperinflacji. Przykładowo, jednostka funkcjonująca w warunkach hiperinflacji może posiadać grunt, ujęty początkowo za kwotę 100 zł, kapitał zakładowy o wartości 70 zł i zobowiązanie nieoprocentowane wobec zewnętrznego podmiotu na kwotę 30 zł. Jeżeli w danym okresie stopa hiperinflacji wyniosła 700%, to jednostka powinna przeprowadzić odpowiednie procedury przeliczenia. Zakładając przeliczenie aktywów trwałych bazujące na stopie hiperinflacji, wartość gruntu do bilansu wynosi 800 zł. Wzrost wartości aktywów o 700 zł stanowi przeliczenie hiperinflacyjne, przy czym jedynie część tej kwoty (490 zł) wiąże się z ujętym kapitałem. Pozostałą część (210 zł) wiązać można ze spadkiem wartości realnej zobowiązania, co od strony ekonomicznej można traktować jako zysk tej jednostki.

Jeśli chodzi o sposób powstawania kapitału własnego, dodatkowej analizy może wymagać ujęcie instrumentów, z którymi w przyszłości będzie lub może się wiązać podwyższenie kapitału. Należą tutaj m.in. kwoty otrzymane od właścicieli w związku z objęciem przez nich akcji/udziałów, gdy emisja nie została jeszcze zarejestrowana przez odpowiedni sąd. Innym przykładem mogą być kwoty otrzymane na przyszłą emisję instrumentów kapitałowych (akcji/udziałów), gdy emisja ma nastąpić w przyszłości (np. przedpłata na objęcie akcji/udziałów), bądź instrumenty, które mogą podlegać obligatoryjnej lub dobrowolnej konwersji, przy czym prawo konwersji może leżeć po stronie posiadacza lub emitenta. W kontekście tych umów szczególne znaczenie ma ewentualny moment uznania kapitału własnego, a także ujęcie instrumentów, które ostatecznie nie zostaną rozliczone poprzez wydanie akcji/udziałów. Przyjmując za wyznacznik kapitału własnego „wkłady otrzymane od właścicieli”, wspomniane instrumenty kwalifikowałyby się do analizowanej grupy tylko wówczas, jeśli transakcje zawierane były z bieżącymi właścicielami. Wyjątkiem mogłyby być transakcje z inwestorami, którzy wnieśli wkłady, a których prawa nie zostały jeszcze odpowiednio zarejestrowane.

Przyjęcie za podstawę identyfikacji kapitałów własnych jedynie sposobu ich powstania jako skutek transakcji z właścicielami (wniesienie przez właścicieli) oraz samofinansowanie (zyski i kapitały z aktualizacji wyceny) oznaczałoby pewną rewolucję w sposobie prezentacji sprawozdań finansowych (co byłoby spójne z koncepcją właścicielską jednostki sprawozdawczej). Takiemu podejściu mógłby towarzyszyć podział lub wyodrębnienie w kapitałach własnych (lub informacji dodatkowej) tych elementów, które mogłyby podlegać dystrybucji lub zwrotom na rzecz właścicieli, co byłoby istotne np. dla osób analizujących sprawozdanie finansowe w aspekcie ujęcia w kapitałach własnych niektórych pożyczek otrzymanych od właścicieli.

3.2. Forma prawna prowadzenia działalności

W odniesieniu do formy prawnej prowadzenia działalności istotne znaczenie dla analizy kapitału własnego może mieć ewentualne ściśle powiązanie majątku i zobowiązań przedsiębiorstwa (i w konsekwencji kapitału własnego) z właścicielem. W sprawozdawczości finansowej podstawową zasadą jest metoda podmiotowa, która zakłada wyodrębnienie ekonomiczne obiektu rachunkowości. Wyodrębnienie takie jest szczególnie wyraźne w przypadku spółek kapitałowych, które posiadają osobowość prawną, gdzie majątek i zobowiązania przedsiębiorstwa stanowią odrębną część. Z kolei w odniesieniu do osoby fizycznej prowadzącej działalność gospodarczą wyodrębnianie kapitału własnego jest działaniem iluzorycznym, ponieważ majątek i zobowiązania przedsiębiorstwa osoby fizycznej są w istocie majątkiem i zobowiązaniami tej właśnie osoby. Wyodrębnianie majątku przedsiębiorstwa osoby fizycznej i jego zobowiązań uzasadnione jest w konieczności określenia wyników przedsiębiorstwa oraz jego sytuacji finansowej, jednak w tym kontekście wyodrębnianie kapitału własnego jest jedynie kwestią przyjęcia metody bilansowej w rachunkowości, bez związku z określonymi przesłankami ekonomicznymi. Osoba fizyczna prowadząca działalność gospodarczą ma bezpośredni dostęp do majątku prowadzonego przez siebie przedsiębiorstwa i jest jego jedynym dysponentem. Ewentualne ograniczenia wynikają jedynie z kwestii podatkowych.

Uwzględniając formę prowadzenia działalności, należy rozważyć wprowadzenie różnych zasad identyfikacji kapitałów własnych ze względu na formę prowadzenia działalności gospodarczej, w tym przyjęcie różnej terminologii. Oznaczałoby to inne zasady identyfikacji kapitału własnego, gdy forma prawna wyodrębnia przedsiębiorstwo z majątku i zobowiązań właściciela i nie wiąże ich ze sobą oraz inne rozwiązania dla tych form, gdzie taka zależność istnieje. W tym drugim przypadku można raczej mówić o kapitale właściciela, a nie kapitale własnym.

3.3. Forma prawna i ekonomiczna umów zawieranych przez jednostkę gospodarczą i jej właścicieli

W analizie kapitału własnego szczególne znaczenie może mieć forma prawna oraz treść ekonomiczna umów zawieranych przez jednostkę gospodarczą i jej właścicieli. Przykładem instrumentów, które mogą wymagać takiej analizy są pożyczki ze strony właścicieli bez określonego terminu wymagalności, podporządkowa-

ne wobec pozostałych zobowiązań, dopłaty do kapitału własnego z określonym z góry terminem zwrotu czy wyemitowane instrumenty, np. w postaci udziałów spółdzielczych czy jednostek uczestnictwa w funduszach inwestycyjnych, które jednostka jest zobligowana odkupić na życzenie posiadacza i umorzyć. Od strony formalnej (prawnej) zaciągnięta pożyczka kwalifikuje się do zobowiązań jednostki, a dopłaty oraz wskazane wyemitowane instrumenty – do jej kapitałów własnych. Od strony ekonomicznej relacje te mogą być całkowicie odwrócone. Brak bieżącego zobowiązania do wydania środków pieniężnych zbliża pożyczkę do dofinansowania ze strony właścicieli, podczas gdy dopłata z określonym terminem zwrotu jest ekonomiczną pożyczką. Analogicznie udziały spółdzielcze nakładające na emitenta (spółdzielnię) obowiązek ich wykupu zbliżają je do zobowiązań płatnych na żądanie.

Innym przykładem transakcji, gdzie forma prawna ma wpływ na klasyfikację pozycji jest ujęcie zobowiązania z tytułu dywidend jako podziału wyniku finansowego. Od strony ekonomicznej dla jednostki sprawozdawczej nie ma znaczącej różnicy między wynikiem finansowym, który koncepcyjnie (ekonomicznie) należy się jej właścicielom w części, w jakiej mogą zażądać dystrybucji oraz wynikiem finansowym, który został już podzielony uchwałą właścicieli w formie dywidendy. Sam fakt istnienia daty zapłaty nie kreuje w rachunkowości zobowiązania, czego przykładem mogą być rezerwy. W tym ujęciu przed uchwałą i po uchwale jednostka gospodarcza nie ma możliwości odmowy wypłaty świadczenia⁶, którego wypłata wynika z wypracowania zysku i jest umocowana w regulacjach prawnych.

Przyjęcie jako podstawy klasyfikacji kapitałów własnych formy prawnej instrumentów może znacznie uprościć zasady identyfikacji kapitału własnego, jednak w tym kontekście może nie zostać odzwierciedlona istota ekonomiczna takich transakcji. Niektóre kontrakty mogą być określone od strony prawnej jako „akcje” (odpowiednio „udziały”) lub „dopłaty do kapitału”, lecz w swej istocie być zobowiązaniami jednostki z wyraźnie określonym terminem zapłaty ustalonych kwot. W takim przypadku kwalifikacja ich do kapitału własnego (z konsekwencjami w postaci np. ujmowania naliczonych dla nich dywidend nie jako kosztu, lecz dystrybucji kapitału) może zniekształcić obraz ekonomiczny jednostki. Z kolei forma prawna instrumentu jako pożyczki lub obligacji może narzucać ich ujęcie w ramach zobowiązań finansowych, mimo że w niektórych przypadkach mogą być one podporządkowane innym zobowiązaniom lub/i podlegać obligatoryjnej konwersji na kapitał zakładowy w określonej przyszłości.

6 Istnieją pewne okoliczności, gdy zysk nie może zostać przeznaczony w całości do podziału. W przypadku spółki akcyjnej jedną z takich okoliczności może być sytuacja, gdy jednostka wykazuje niezamortyzowane (nieodpisane) koszty prac rozwojowych. W takim przypadku jednostka musi odmówić podziału wyniku finansowego od wysokości niezamortyzowanych kosztów prac rozwojowych, „chyba że kwota kapitałów rezerwowych i zapasowych dostępnych do podziału i zysków z lat ubiegłych jest co najmniej równa kwocie kosztów nieodpisanych”. Zob. Kodeks spółek handlowych, 2000, art. 347 par. 4.

Kwalifikacja instrumentów do kapitałów własnych na podstawie ich formy prawnej może być zatem postulatem pragmatycznym, jednak w niektórych przypadkach może powodować zniekształcenie obrazu jednostki sprawozdawczej.

3.4. Okres finansowania jako przesłanka identyfikacji kapitału własnego

Kapitał własny można również rozważać z perspektywy okresu finansowania. Pewne formy finansowania ze strony właścicieli mają charakter bezterminowy, inne zaś podlegają zwrotom w określonych momentach czasu. Przykładem mogą być pożyczki bezterminowe ze strony udziałowca, w których przewiduje się odsetki bazujące na wynikach finansowych jednostki gospodarczej. Z kolei określone instrumenty mogą mieć przewidziany termin istnienia, np. dopłaty do kapitału bądź udziały podlegające obligatoryjnemu wykupowi.

Przyjmując istniejące wymagania dotyczące zwrotu określonych kwot, można wyodrębnić kapitał wniesiony na czas nieoznaczony i ten z określonym okresem trwania, który w swej istocie ekonomicznej może mieć charakter zobowiązań. W innym ujęciu kapitał będzie dzielony na część podlegającą wykupowi na życzenie współwłaściciela (np. wkłady spółdzielcze lub jednostki uczestnictwa w otwartym funduszu inwestycyjnym), kapitał dystrybuowany na rzecz określonych udziałowców w związku z ich decyzją o takim podziale lub zwrocie (np. zysk dystrybuowany w formie dywidendy) oraz kapitał podlegający zwrotowi jedynie w momencie likwidacji danego podmiotu (np. kapitał zakładowy wymagany przez określone przepisy prawa). W tym ujęciu do kapitałów własnych kwalifikowałyby się jedynie wkłady właścicieli niepodlegające zwrotom oraz wynik finansowy podzielony z przeznaczeniem do zatrzymania w jednostce gospodarczej przez założony czas (lub do momentu jej likwidacji). Zysk nierozdysponowany kwalifikowałby się do ujęcia poza kapitałami własnymi⁷.

Istotnym elementem wymagającym rozważenia byłby tu okres pozostawiania danego finansowania w jednostce gospodarczej – przyjmując ten element za wyróżnienie kapitału własnego, można by wyodrębnić jako kapitał własny np. jedynie te wielkości, które nie podlegałyby zwrotom do momentu likwidacji jednostki oraz pozostałe, bądź ustalić inne kryteria, np. pewien okres, przez który dana pozycja powinna pozostawać w jednostce (np. 5 lat od końca danego okresu sprawozdawczego). Wyróżnienie takie pokazywałoby kapitał własny ze względu na jego stabilność w kolejnych latach.

7 Takie rozwiązanie mogłoby oznaczać konieczność wprowadzenia pewnej formy pośredniej między kapitałami własnymi i zobowiązaniami.

Gdy za kryterium identyfikacji kapitału własnego przyjmiemy jedynie okres finansowania ze strony zewnętrznego podmiotu, analogicznemu podziałowi mogłyby podlegać instrumenty klasyfikowane jako zobowiązania. Przykładowo, do kapitałów własnych kwalifikowałyby się długoterminowe (np. 20-letnie) obligacje zerokuponowe, które przez 20 kolejnych lat nie podlegałyby wykupowi ani nie obligowałyby do wypłaty odsetek. W tym aspekcie określenie kapitał „własny” wiązałoby się jednoznacznie z kapitałem pozostającym w dyspozycji jednostki gospodarczej przez założony czas.

Identyfikacja kapitału własnego na podstawie okresu finansowania mogłaby również uwzględniać inne kryteria. W takim przypadku w kapitale własnym mogłoby być wyodrębnione np. długoterminowe finansowanie od właścicieli i wierzycieli. To rozwiązanie jednoznacznie wpisywałoby się w teorię podmiotu gospodarczego jako podstawy wyodrębniania kapitałów w rozumieniu roszczeń dotyczących aktywów.

3.5. Udział w zyskach i okoliczności jego dystrybucji

Szczególne znaczenie w odniesieniu do analizy ekonomicznej kapitału własnego może mieć ewentualny udział określonych współwłaścicieli lub innych osób zaangażowanych w daną jednostkę w zyskach tego podmiotu. Zazwyczaj współwłaściciele danego podmiotu mają prawo do udziału w jego zyskach, jednak udział ten może być także przyznany osobom, które nie mają statusu współwłaścicieli, np. pracownikom bądź posiadaczom określonych instrumentów niekwalifikujących się do kapitałów własnych⁸. W takim przypadku pojawia się problem, jak traktować ewentualny podział wyniku finansowego dla takich osób – czy jako dystrybucję kapitału na rzecz tych osób, które nie są właścicielami, czy jako koszt funkcjonowania danej jednostki. Analogiczne wątpliwości powstają w przypadku tworzenia określonych funduszy z zysku na rzecz pracowników, bądź gdy współnik określonej jednostki gospodarczej jest zobligowany do prowadzenia jej spraw i otrzymuje udział w wyniku finansowym jako jedyne wynagrodzenie. W takim przypadku powstają wątpliwości, czy wypłaty z zysku dla tego współnika stanowią z perspektywy jednostki gospodarczej formę dystrybucji kapitałów własnych, czy koszt prowadzenia działalności.

Dodatkowo, pewne grupy interesariuszy mogą mieć również prawa do udziału w zysku jednostki, np. wierzyciele, gdy wyemitowane przez jednostkę instrumen-

8 Przykładem mogą być obligacje wyemitowane przez jednostkę, które przewidują oprocentowanie bazujące na wynikach wypracowanych przez ten podmiot.

ty dłużne dają dochód bazujący na jej wynikach. W takim przypadku (z perspektywy realizowanych korzyści) prawa do udziału w wyniku finansowym nie identyfikują jednoznacznie istoty kapitału własnego.

Udział w zysku założycieli lub współwłaścicieli danej jednostki jest istotnym elementem, który należy wziąć pod uwagę, analizując cechy charakterystyczne kapitału własnego. Wątpliwości pojawiają się jednak wraz z pytaniem: czy możliwości i okoliczności dystrybucji zysków mogą stanowić wyróżnik kapitału własnego od zobowiązań? W pewnych przypadkach dystrybucja zysków na rzecz posiadaczy niektórych instrumentów może być obligatoryjna i zapisana w akcie założycielskim danego podmiotu. W takim przypadku dystrybucja zysków z perspektywy ekonomicznej nie cechuje się uznaniowością współwłaścicieli lub założycieli (odpowiednia dobrowolna uchwała o podziale wyniku finansowego), lecz obowiązkiem ze strony jednostki sprawozdawczej. Przykładem takiego obciążenia są obowiązkowe wypłaty z zysku na rzecz Skarbu Państwa, które pojawiają się w przedsiębiorstwach państwowych lub w niektórych jednoosobowych spółkach Skarbu Państwa. W związku z tym udział w zysku podlegający obligatoryjnej wypłacie z perspektywy ekonomicznej stanowi wynagrodzenie za wniesiony wkład (uzależnione od wyników), w konsekwencji czego może być traktowany jako koszt jednostki, a nie dystrybucja zysku. Jeśli chodzi o przedsiębiorstwo prowadzone przez osobę fizyczną, to zysk wypracowany przez jej działalność gospodarczą jest automatycznie zyskiem osobistym tej osoby, co stanowi jej wynagrodzenie za prowadzenie działalności gospodarczej. W efekcie zysk takiej działalności (lub jego część) jednocześnie stanowi koszt w postaci wynagrodzenia za pracę, które jednak nie jest ustalane odrębnie, np. na podstawie kosztu alternatywnego.

Instrumenty kapitałowe określają zazwyczaj zakres udziału w zyskach, przy czym udział ten może być bardzo różnie sformułowany. Co więcej, dystrybucja zysków może być uzależniona także od wypełnienia określonych wymagań, w tym formalnych. Wymagania te można podzielić na:

- uzależnione od decyzji współwłaścicieli lub założycieli jednostki (np. dobrowolna decyzja o podziale wyniku finansowego w formie uchwały);
- uzależnione od decyzji kierownictwa jednostki gospodarczej (np. rekomendacje co do podziału wyniku finansowego);
- uzależnione od czynników innych niż wskazane powyżej (np. „automatyczny” podział wyniku finansowego na rzecz określonych współwłaścicieli lub założycieli, gdy zachowane są określone wskaźniki finansowe).

W przypadku, gdy dystrybucja zysku nie jest uzależniona od decyzji współwłaścicieli, założycieli lub kierownictwa jednostki gospodarczej, lecz od innych czynników (lub jest obligatoryjna na podstawie prawa lub umowy), to konieczność wypłaty w określonej wielkości w przyszłości jest z perspektywy teorii podmiotu gospodarczego dla jednostki gospodarczej zobowiązaniem. Element taki jest szczególnie istotny w odniesieniu do niektórych akcji uprzywilejowanych w tych jurysdykcjach prawnych, które dają posiadaczowi prawo do dywidendy

w określonej wysokości, podlegającej kapitalizacji i wypłacie w kolejnych latach, gdy jednostka nie wypracowała zysku w danym okresie. Przyjmując za podstawę kwalifikacji sam udział w wyniku finansowym, instrumenty takie kwalifikowałyby się do kapitału własnego. Jeżeli jednak podstawą kwalifikacji byłby zmienny udział w wyniku finansowym (tj. zmieniający się wraz z wysokością wyniku finansowego), kwalifikacja taka nie byłaby możliwa. Z kolei do kapitałów własnych zaliczone byłyby pewne instrumenty dłużne (np. obligacje dochodowe), których oprocentowanie bazuje na wynikach finansowych jednostki.

Jeśli przyjmiemy za podstawę kwalifikacji kapitału własnego udział w zysku, pewna grupa podmiotów nienastawionych na zysk nie wykazywałaby w ogóle kapitałów własnych. W takim ujęciu dla podmiotów niebiznesowych możliwe byłyby jednak inne zasady kwalifikacji pozycji funduszu czy kapitału własnego.

W kontekście analizy udziału w zyskach i ich dystrybucji na uwagę zasługuje również kwestia, co stanowi wynik finansowy. W szerszym ujęciu za udział w zyskach danego przedsiębiorstwa można uznać dostęp do korzyści ekonomicznych generowanych przez ten podmiot. W takim podejściu właściciel, współwłaściciel, założyciel lub inna osoba może decydować o alokacji zasobów danego podmiotu – wpływać na stopy zwrotu z danego przedsięwzięcia i mieć udział w korzyściach generowanych przez ten podmiot. Przykładowo, wspólnik decydujący o sprawach spółki może udzielić jej pożyczki oprocentowanej powyżej rynkowych stóp procentowych, dzięki czemu osiągnie ponadprzeciętne zyski na tej transakcji. Nadwyżka oprocentowania przyjętego w umowie ze wspólnikiem ponad oprocentowanie rynkowe stanowi formę dystrybucji korzyści na rzecz tego wspólnika. Uznanie tej kwoty za koszt oznaczać będzie zaniżenie wyniku finansowego. Kwestią zasadniczą jest zatem to, czy nadwyżka taka ze strony ekonomicznej powinna być ujmowana jako koszt czy dystrybucja zysków (korzyści ekonomicznych).

Definiowanie kapitału własnego z perspektywy udziału w wynikach finansowych jako jedynym kryterium wyodrębniania kapitałów własnych wydaje się podejściem nieuzasadnionym. Jednak uwzględnienie tego parametru wśród innych zasługuje na uwagę, ponieważ udział w wyniku finansowym jednostki jest jednym z podstawowych czynników uwzględnianych w decyzjach inwestycyjnych oraz wycenach jednostki gospodarczej.

3.6. Prawa właścicieli i założycieli

Wyróżnikiem kapitałów własnych mogą być również określone prawa przypisane współwłaścicielom, założycielom lub innym osobom uczestniczącym w danym podmiocie. Do praw tych zaliczane są prawa majątkowe i korporacyjne. Prawa

majątkowe to prawa do określonych korzyści majątkowych wynikających z udziału w danym przedsięwzięciu. Należą do nich np. prawo do udziału w zyskach (dywidendy), prawo poboru, czyli możliwość obejmowania nowych akcji w stosunku do liczby posiadanych instrumentów, prawo do udziału w masie likwidacyjnej oraz prawa do rozporządzania posiadanym instrumentem. Niektóre z praw majątkowych mają w określonych regulacjach prawnych charakter bezwzględny, a inne względny. Przykładowo, w ramach polskiego ustawodawstwa umowa spółki kapitałowej lub uchwały wspólników nie mogą pozbawić wspólnika udziału w zyskach. W odniesieniu do spółek osobowych wspólnicy mają natomiast wysoką swobodę w ustalaniu udziału w zyskach, co w praktyce może oznaczać, że określony wspólnik otrzymuje niewielki udział w wyniku finansowym, który z perspektywy ekonomicznej nie ma żadnego znaczenia.

Obok praw bezwzględnych wskazać można również prawa względne. Prawem takim jest np. prawo poboru przypisane do wspólnika lub udziałowca, którego może być jednak pozbawiony w określonych okolicznościach uchwałą wspólników (odpowiednio akcjonariuszy). Analogicznie prawem względnym jest w pewnych okolicznościach prawo do rozporządzania udziałem – może być ono ograniczone umową spółki, która będzie przewidywać prawo pierwokupu dla samej spółki lub pozostałych wspólników.

Z kolei prawa korporacyjne to: prawo wybierania osób do organów podmiotu (np. zarządu lub rady nadzorczej), prawo do udziału w określonych organach podmiotu (np. zgromadzeniach wspólników lub walnego zgromadzenia akcjonariuszy) i podejmowania uchwał dotyczących podmiotu, prawo do zaskarżania uchwał określonych organów (np. zgromadzenia wspólników), prawo do informacji oraz prawo do osobistego nadzoru funkcjonowania podmiotu.

Istnienie określonych praw może być wyróżnikiem instrumentów kapitałowych prezentowanych w kapitałach własnych. Kwestię zasadniczą stanowi tutaj to, czy determinantą taką mają być prawa majątkowe, korporacyjne czy obie grupy jednocześnie oraz niektóre z nich. Odpowiedź na to pytanie nie jest jednoznaczna, ponieważ pewne odrębne umowy zawierane przez jednostkę gospodarczą mogą odzwierciedlać cechy ekonomiczne praw majątkowych, np. udział w zyskach, możliwość obejmowania nowych akcji/udziałów, prawa do udziału w wartości likwidacyjnej. Dodatkowo, każde z praw może przekładać się na różną wartość dla posiadaczy, a także poszczególne prawa mogą różnić się między poszczególnymi współwłaścicielami, w zależności od postanowień umownych i formy prawnej podmiotu. Przykładowo, jeden ze wspólników w spółce jawnej może mieć znaczący udział w zyskach, a minimalny udział w wartości likwidacyjnej, podczas gdy drugi na odwrót, a trzeci zarówno niewielki udział w zyskach, jak i w wartości likwidacyjnej, lecz to on może prowadzić sprawy spółki. W tej sytuacji teoretycznie każdy z nich posiada prawa majątkowe, jednak z perspektywy ekonomicznej sytuacja każdego z nich drastycznie się różni. Wszyscy wspólnicy mają teoretyczny udział w zyskach, lecz dla dwóch z nich ma on wymiar jedynie

symboliczny i niedeterminujący istotnej wartości. Analogiczna sytuacja dotyczy udziału w wartości likwidacyjnej. Kwestią wymagającą oceny jest zatem to, czy przesłanką determinującą instrument kapitałowy w analizowanym kontekście powinno być samo istnienie określonego prawa majątkowego (lub grupy praw), nawet o nieznaczącej wartości, czy też obok istnienia prawa winna być analizowana jego wartość bezwzględna lub względna. Jeśli podstawą oceny byłoby nie tylko samo istnienie prawa, to dalszej analizy wymaga określenie, które z praw wymaga wyceny oraz jak określać wartość. Określenie wartości może bazować na perspektywie posiadacza oraz jednostki, a także na różnym podejściu do ustalania wartości względnych. Wydaje się, że to wartość względna powinna mieć zastosowanie, ponieważ minimalny udział w zysku może wynikać np. z minimalnego wkładu danego wspólnika. Biorąc pod uwagę proporcję wniesionego wkładu danego wspólnika do jego udziału w zysku, udział w zysku może być taki sam, jak pozostałych wspólników.

Obok praw majątkowych na uwagę zasługują też prawa korporacyjne. Wśród nich szczególne znaczenie mają możliwość uczestniczenia w wyborze zarządu jednostki gospodarczej oraz uczestniczenia w organie podmiotu (walne zgromadzenie akcjonariuszy, zgromadzenie wspólników itp.), decydującym o sprawach kluczowych dla spółki, np. o wyborze zarządu, podziale dywidendy, emisji nowych instrumentów kapitałowych, sprzedaży znaczących zasobów (np. nieruchomości lub przedsiębiorstwa) itp. Prawa korporacyjne mogą mieć w niektórych przypadkach kluczowe znaczenie dla kształtowania zwrotów z instrumentów kapitałowych (m.in. wpływ na ustalanie dywidend czy decyzje inwestycyjne). W związku z tym kryterium uwzględniające prawa korporacyjne w identyfikacji instrumentów kapitałowych wydaje się racjonalne. W takim przypadku jednak niektóre z umów, które nie uwzględniają praw korporacyjnych w danym momencie, np. akcje nieme, warranty, przedpłaty na emisję akcji/udziałów, obligacje obligatoryjnie zamienne na akcje itp., nie kwalifikowałyby się do kapitałów własnych. W tym kontekście należałoby rozważyć, czy do instrumentów kapitałowych kwalifikowałyby się instrumenty, które mogłyby w przyszłości przyznawać prawa korporacyjne (np. warranty, opcje na akcje, obligacje obligatoryjnie konwertowane na akcje itp.).

W związku z kapitałem własnym na współwłaścicielach bądź założycielach mogą ciążyć określone obowiązki. Obowiązki te mogą wynikać z formy organizacyjno-prawnej prowadzonej działalności bądź też z przyjętych na siebie dobrowolnie zobligowań. W niektórych przypadkach obowiązki takie mogą być egzekwowane przez daną jednostkę gospodarczą, innych wspólników lub jej wierzycieli. Obowiązkiem takim może być np. konieczność wniesienia odpowiednich wkładów, które zostały zadeklarowane za objęte udziały, obowiązek dopłat do kapitału (np. w przypadku wystąpienia strat), obowiązek świadczenia określonej pracy na rzecz jednostki (np. zajmowania się jej sprawami) bądź innych działań. Istnienie zobligowań do realizacji określonych świadczeń na rzecz spółki może

z jednej strony wyznaczać instrumenty kapitałowe, z drugiej zaś – rodzić prawa jednostki gospodarczej do określonych zasobów, a zatem być formą jej finansowania. Element ten niewątpliwie może być kolejnym czynnikiem determinującym kapitał własny.

3.7. Wymagania prawne dotyczące utrzymania kapitału własnego

Kapitał własny można analizować z perspektywy wymagań prawnych co do jego minimalnej wysokości oraz konieczności jego utrzymania w przyszłości. W niektórych jurysdykcjach prawnych utrzymanie określonego poziomu kapitału własnego jest kluczowe dla możliwości prowadzenia działalności gospodarczej w danej formie prawnej (np. spółki akcyjnej) lub pewnego rodzaju działalności gospodarczej (np. działalności bankowej). W tym kontekście można wyróżnić podmioty, których powstanie nie wiąże się z koniecznością wniesienia określonego wkładu przez właścicieli, jak również te, na których regulacje prawne nakładają obowiązek minimalnej wysokości kapitału własnego w momencie powstania podmiotu, jak też utrzymania go w późniejszych okresach. W przypadku polskich regulacji prawnych są to, przykładowo, 5 tys. zł dla spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, 50 tys. zł dla spółki komandytowo-akcyjnej i 100 tys. zł dla spółki akcyjnej. W przytoczone wytyczne wpisuje się również konieczność tworzenia z zysku kapitału zapasowego w spółce akcyjnej w wysokości co najmniej 8% zysku za dany rok obrotowy, dopóki kapitał ten nie osiągnie co najmniej jednej trzeciej kapitału zakładowego.

Należy podkreślić, że wymagania kapitałowe mogą różnić się między podmiotami i jurysdykcjami prawnymi. Regulacje obowiązujące w Polsce dają stosunkowo dużą swobodę w zakresie dystrybucji kapitałów własnych, zwłaszcza powstałych z wyniku finansowego. Powoduje to, że niektóre kapitały własne, traktowane jako długoterminowa forma finansowania, są z perspektywy ekonomicznej potencjalnymi zobowiązaniami jednostki gospodarczej, zwłaszcza gdy o dywidendzie może decydować pojedynczy udziałowiec/współwłaściciel bądź grupa powiązanych udziałowców. Przyjmując za podstawę kwalifikacji kapitału własnego omówioną już wcześniej trwałość finansowania oraz obligatoryjne wymogi utrzymania kapitału własnego, do kapitałów własnych zaliczane byłyby jedynie te kapitały, których utrzymanie jest obligatoryjne przez regulacje prawne i ewentualnie te, które są utrzymywane na podstawie ustaleń właścicieli jednostki (np. kapitał zadeklarowany przez właścicieli jako długoterminowy).

3.8. Ustalenia umowne między współwłaścicielami

Szczególne znaczenie dla analizy kapitału własnego mają ustalenia umowne pomiędzy współwłaścicielami (odpowiednio założycielami). Przykładowo, umowa spółki (np. osobowej) może wyłączać niemal całkowicie udział wspólnika w aktywach netto pozostały w momencie rozwiązania tego podmiotu, bądź też przewidywać dla niego zwrot jedynie wkładu wniesionego, bez udziału w wartości rezydualnej, przyznając jednak określony udział w zyskach w trakcie trwania spółki. W niektórych jurysdykcjach prawnych mogą także istnieć różne grupy współwłaścicieli, którzy mają pewne uprzywilejowanie w stosunku do pozostałych. Uprzywilejowanie to może dotyczyć chociażby pewnych praw korporacyjnych (np. większa liczba głosów, możliwość blokowania nieprzychylnych uchwał, wskazania prezesa/kierownictwa) bądź ustaleń majątkowych, takich jak prawo do wyższej dywidendy, prawo do pierwszeństwa w podziale majątku (pierwszeństwa zaspokojenia) w przypadku bankructwa lub rozwiązania spółki, prawo do żądania wykupu posiadanego udziału przez jednostkę.

Z kolei pewni współwłaściciele mają możliwość decydowania o sprawach danego podmiotu (np. komplementariusz w spółce komandytowej), co daje mu zarówno możliwość kształtowania wyników finansowych, jak i odpowiedzialność za te działania.

Ustalenia korporacyjne wynikające z umowy lub regulacji prawnych przekładają się bezpośrednio na relacje ekonomiczne istniejące między udziałowcami. Relacje ekonomiczne, udział w zyskach oraz w wartości rezydualnej czy możliwość sprawowania kontroli może oznaczać, że niektórzy współwłaściciele są na uprzywilejowanej ekonomicznie pozycji, mimo że posiadają identyczne instrumenty jak pozostali. Przykładowo, walne zgromadzenie akcjonariuszy może podjąć uchwałę o podwyższeniu kapitału w ramach kapitału docelowego z pozbawieniem dotychczasowych akcjonariuszy prawa poboru akcji, upoważniając jednocześnie zarząd do emisji określonej puli akcji po minimalnej cenie emisyjnej równej wartości nominalnej. W takim przypadku akcjonariusz posiadający większość członków w zarządzie może decydować o relatywnym pogorszeniu sytuacji ekonomicznej (rozwodnieniu) pozostałych akcjonariuszy poprzez pośrednie wskazanie (poprzez swoich przedstawicieli w zarządzie), komu zostaną zaoferowane nowe akcje. W przypadku spółek akcyjnych akcjonariusz mający możliwość obejmowania akcji po wartości nominalnej może sprzedawać posiadane akcje po cenie rynkowej i dokupywać nowe od spółki po wartości nominalnej.

Relacje między właścicielami, w tym możliwość kontroli danego podmiotu, mogą przekładać się na czerpanie korzyści ekonomicznych z danych instrumentów kapitałowych, np. w postaci dywidend. Podział wyniku finansowego i wy-

płata dywidendy wymaga zazwyczaj formalnego zatwierdzenia organu danej jednostki, np. walnego zgromadzenia akcjonariuszy lub zgromadzenia wspólników, w związku z czym podmiot posiadający dominującą pozycję może zdecydować o takim podziale.

W zakresie relacji ekonomicznych należy wskazać wspomnianą wcześniej możliwość współodpowiedzialności określonych właścicieli (wszystkich lub niektórych) za zobowiązania jednostki gospodarczej, jak również możliwość prowadzenia jej spraw. W tym kontekście kwestią dyskusyjną jest to, co stanowi wkład wspólnika lub przedsiębiorcy, gdy odpowiada on za zobowiązania spółki całym swoim majątkiem. Z perspektywy ekonomicznej za wkład można uznać również gwarancję (zabezpieczenie) dla wierzycieli z majątku osobistego wspólnika. Z kolei możliwość (i obowiązek) prowadzenia spraw danego podmiotu oznacza, że ewentualny udział w zyskach może być traktowany (z perspektywy tego podmiotu) jako koszt związany z wynagrodzeniem, a nie dystrybucja wyniku finansowego. Kwestią wymagającą rozważenia jest również sprawa dopłat do kapitału własnego bądź możliwość żądania ze strony jednostki uzupełnienia określonego wkładu. Jeśli współwłaściciele (odpowiednio założyciele) są zobligowani do wnoszenia takich dopłat i jednostka gospodarcza ma tytuł do przeprowadzenia odpowiedniej egzekucji z majątku wspólnika/założyciela, to z jej perspektywy samo wystąpienie okoliczności wymagającej dopłaty może rodzić powstanie należności od takiej osoby i ewentualne ujęcie kapitału własnego.

3.9. Możliwości i okoliczności wypłat na rzecz właścicieli lub założycieli

Możliwości oraz okoliczności zwrotu wkładów na rzecz współwłaścicieli lub założycieli i dokonywania innych płatności na ich rzecz mogą stanowić kolejny istotny wyróżnik kapitału własnego od zobowiązań danej jednostki. Obowiązek zwrotu wkładów wspólnikom w wyznaczonym czasie stanowi z perspektywy jednostki gospodarczej istniejące bieżące zobligowanie do wydania zasobów (np. środków pieniężnych), a więc zobowiązanie tego podmiotu. Ekonomicznym zobowiązaniem jest również zobligowanie do zwrotu wkładów na żądanie posiadacza, gdy nie jest wymagana żadna dodatkowa procedura ochrony wierzycieli⁹. Zwrot wkładów może odbywać się też w związku z wypełnieniem warunków wskazanych w określonej umowie.

9 Procedura taka mogłaby przewidywać np. możliwość żądania przez wierzyciela spłaty wierzytelności przed zwrotem wkładu.

Kwestię dyskusyjną stanowi również możliwość dystrybucji zysków na rzecz właścicieli danej jednostki. Zyski, jako kapitał samofinansujący, są traktowane jako część kapitału własnego do momentu podjęcia odpowiedniej uchwały ze strony wspólników co do podziału takich wyników w formie dywidendy. Z perspektywy jednostki gospodarczej są to jednak w swej istocie jej ekonomiczne zobowiązania wobec właścicieli. Jeśli istnieje częściowa lub nieograniczona¹⁰ możliwość dystrybucji zysków danego okresu lub zysków lat ubiegłych (często przeniesionych na kapitały rezerwowe lub kapitał zapasowy), to od strony ekonomicznej nie ma różnicy między wkładami zwrotnymi na żądanie posiadacza i wynikiem finansowym, który może podlegać podziałowi. Różnice mogą w pewnym stopniu wynikać z konieczności formalnego zatwierdzenia podziału wyniku finansowego w drodze uchwały właścicieli jednostki (podobnie jak np. zwrot dopłat do kapitału w spółce z ograniczoną odpowiedzialnością). Teoretycznie do momentu podziału wyniku finansowego (uchwały o dywidendzie) zysk pozostaje w dyspozycji danego podmiotu, jednak to nie ten podmiot decyduje o zapłacie i nie ma prawnych ani umownych możliwości odmowy zapłaty. Istnienie formalnych wymogów np. co do przyjęcia uchwały nie zmienia ekonomicznej treści tej pozycji. W związku z tym wynik finansowy z perspektywy jednostki gospodarczej jest zobowiązaniem w części, w jakiej nie podlega obligatoryjnemu zatrzymaniu w spółce. Od strony ekonomicznej nie ma specjalnej różnicy między zobowiązaniem bez określonego terminu zwrotu, które podlegałoby zwrotowi np. po czterech miesiącach od żądania wierzyciela a zyskiem jednostki gospodarczej, który może być w każdej chwili rozdysponowany na rzecz właścicieli po spełnieniu określonych wymagań formalnych. Co więcej, w wielu przypadkach prawdopodobieństwo wypłaty zysków w formie dywidend w najbliższych okresach sprawozdawczych może być znacznie wyższe niż uregulowanie niektórych zobowiązań, takich jak rezerwy długoterminowe.

Teoretycznie wypłata zysku w formie dywidendy wymaga uchwały większości udziałowców (lub odpowiedniej liczby głosów, jeśli umowa spółki stanowi inaczej), jednak nie daje żadnych dodatkowych praw innym dostawcom kapitału (wierzycielom), jakie uzyskują oni w innych przypadkach, np. obniżenia kapitału zakładowego. Samo istnienie możliwości dystrybucji części (lub całości) wyniku finansowego z perspektywy innych dostawców kapitału stanowi zatem zagrożenie dla ich sytuacji ekonomicznej.

Ze względu na to, że do dnia podjęcia uchwały o podziale wyniku finansowego w formie dywidendy zobowiązanie to jest podporządkowane wobec innych zobo-

10 Zazwyczaj regulacje prawne ograniczają możliwość dystrybucji wyniku finansowego w pewnej części. W odniesieniu do spółki z ograniczoną odpowiedzialnością jest to np. istnienie niezamortyzowanych kosztów prac rozwojowych (Kodeks spółek handlowych, 2000, art. 191 par. 4) oraz niepokrytych strat lub udziałów własnych, a także części, „które zgodnie z ustawą lub umową spółki powinny być przekazane z zysku za ostatni rok obrotowy na kapitały zapasowy lub rezerwowe” (Kodeks spółek handlowych, 2000, art. 192).

wiązań, należałoby rozważyć jego prezentację w ramach odrębnej grupy zobowiązań podporządkowanych.

Istnienie możliwości dystrybucji określonych kwot na rzecz właścicieli lub brak takiej możliwości może zatem stanowić istotne kryterium wyodrębniania kapitałów własnych. Odrzucenie tej perspektywy oceny kapitału własnego może zniekształcać obraz jednostki gospodarczej – długoletnie potencjalne zobowiązania, np. z tytułu odpraw emerytalnych, będą wykazane jako element zobowiązań, zaś wynik finansowy, wobec którego istnieje wysokie prawdopodobieństwo wypłaty już nie.

3.10. Korzyści ekonomiczne i ryzyko jako podstawa kwalifikacji instrumentów kapitałowych

Kwalifikacja kapitału własnego może bazować na identyfikacji korzyści, jakie mogą zrealizować posiadacze określonych instrumentów (np. akcji/udziałów) oraz przypisaniu do kapitałów własnych tych instrumentów, które zapewniają posiadaczowi generalnie taki sam zwrot, jak posiadaczowi podstawowego prawa udziałowego. Podstawowe prawo udziałowe to prawo posiadacza instrumentu, które (*Preliminary views*, 2007):

- a) w przypadku likwidacji jednostki w dniu dokonywania klasyfikacji dawałoby mu prawo do żądania części aktywów jednostki, przy czym prawo to musi być podporządkowane wobec wszystkich pozostałych roszczeń i instrumentów;
- b) uprawnia do procentowego udziału w aktywach jednostki, które pozostawałyby po zaspokojeniu wszystkich pozostałych roszczeń i instrumentów charakteryzujących się wyższym priorytetem zaspokojenia.

Jeśli instrument nie zapewniałby posiadaczowi zwrotu, jaki otrzymuje posiadacz podstawowego instrumentu udziałowego, to instrument stanowiłby zobowiązanie lub składnik aktywów. Zgodnie z tym podejściem w kapitałach własnych obok podstawowych praw udziałowych (zarówno niepodlegających, jak i podlegających lub mogących podlegać odkupowi po wartości godziwej) wykazywane byłyby również inne instrumenty zapewniające taki sam zwrot, czyli inne prawa udziałowe różniące się od podstawowych praw udziałowych np. pierwszeństwem w zakresie zaspokojenia w przypadku likwidacji jednostki lub możliwością ich odkupu na życzenie jednostki lub posiadacza po wartości godziwej. Do kapitałów własnych nie kwalifikowałyby się jednak instrumenty reprezentujące zobowiązanie lub aktywa, czyli np. podlegające obligatoryjnemu odkupowi lub odkupowi na żądanie posiadacza po stałej cenie lub cenie różniącej się od wartości godziwej. Dodatkowo do kapitałów własnych włączane byłyby samoistne instrumenty

pochodne oraz instrumenty pochodne wbudowane w inne kontrakty (a także inne zobowiązania do wydania podstawowych instrumentów udziałowych), które byłyby rozliczane poprzez emisję lub dostawę podstawowych praw udziałowych, albo poprzez dostawę innego kontraktu pochodnego lub złożonego (nawet będącego elementem łańcucha takich instrumentów), który ostatecznie skutkowałby emisją lub dostawą podstawowego prawa udziałowego. Instrumenty pochodne byłyby kwalifikowane do kapitału własnego, jeżeli ich rozliczenie miałoby nastąpić w podstawowych prawach udziałowych, przy czym nie miałoby znaczenia, czy jest to rozliczenie brutto (poprzez fizyczną dostawę pełnej liczby instrumentów, na którą opiewa kontrakt) czy netto (poprzez fizyczną dostawę liczby instrumentów, która odpowiada wartościowo różnicy między jego ceną rynkową a ceną zapisaną w kontrakcie).

Alternatywną podstawą identyfikacji instrumentów kapitałowych (wobec korzyści ekonomicznych realizowanych przez posiadaczy podstawowych praw udziałowych) może być też ponoszone przez nich ryzyko. W tym ujęciu do kapitałów własnych zaliczane byłyby, obok podstawowych praw udziałowych, również te wszystkie inne instrumenty oraz elementy wbudowane w inne umowy, których zmiany wartości godziwej następowałyby wraz ze zmianami wartości godziwej podstawowych praw udziałowych. W tym ujęciu do kapitałów własnych kwalifikowałyby się zarówno instrumenty pochodne rozliczane we własnych instrumentach kapitałowych, jak i te, które mają zostać rozliczone w środkach pieniężnych¹¹. Przykładowo, wyemitowana obligacja mogłaby kwalifikować się do ujęcia w kapitałach własnych, jeśli kwota wykupu i płacone odsetki były uzależnione od ceny rynkowej akcji tej spółki.

Wybór jako podstawy identyfikacji kapitałów własnych korzyści realizowanych przez posiadaczy podstawowych praw udziałowych lub ryzyka przypisanego do takich praw wprowadziłoby rewolucję w zasadach uznawania kapitału własnego. W takim podejściu do kapitału własnego byłyby zaliczane pewne instrumenty, które na podstawie obowiązujących obecnie rozwiązań wykazywane są w zobowiązaniach jednostki. Takie rozwiązanie pozwalałoby jednak odzwierciedlić ekonomiczną istotę instrumentów z perspektywy praw (i ryzyka) ich posiadaczy, co można by uznać za znaczący krok w stronę dostarczania informacji inwestorom, zwłaszcza na rozwiniętych rynkach finansowych, gdzie jednostki gospodarcze mają dużą swobodę w korzystaniu z różnych źródeł finansowania. Jeżeli jednostka ma możliwość emisji podstawowych praw udziałowych na rynku finansowym, to nie ma znaczenia, czy dany kontrakt bazujący na jej akcjach będzie rozliczony w jej akcjach czy w środkach pieniężnych, ponieważ dla uregulowania kwoty w środkach pieniężnych jednostka może posiłkować się emisją akcji za środki pieniężne.

11 W świetle bieżących regulacji wskazane instrumenty wykazywane są w ramach zobowiązań (lub aktywów) finansowych, ponieważ mają być rozliczone w środkach pieniężnych.

3.11. Zdolność do absorpcji straty

Jedną z cech ekonomicznych, na której może bazować wyodrębnienie kapitału własnego jest jego zdolność do absorpcji straty. Kapitał własny działa zazwyczaj jak bufor, gwarantując wypłacalność przedsiębiorstwa wobec jego wierzycieli. Jednostka nie może zbankrutować w związku z roszczeniem wynikającym z instrumentu absorbującego stratę, w związku z tym informacje o tak określonym kapitale stanowiłyby przydatną oraz użyteczną informację dla szerokiego grona użytkowników sprawozdań finansowych.

W koncepcji bazującej na absorpcji straty (Discussion Paper, 2008b) przyjmuje się, że w ramach kapitału własnego powinny być wykazywane jedynie instrumenty absorbujące stratę z perspektywy jednostki. Kapitał własny w takim ujęciu reprezentuje kwoty, jakie stanowią zabezpieczenie istnienia jednostki w przypadku ponoszenia przez nią strat. Jeśli instrument jest jedynie w części traktowany jako absorbujący stratę, to jednostka powinna dokonać jego podziału na element kapitałowy w pełni absorbujący stratę oraz element niekapitałowy, prezentowany jako element zobowiązań.

W tym ujęciu kapitały własne uwzględniałyby wyemitowane prawa udziałowe (akcje/udziały), dopłaty do kapitału, kapitały pochodzące z zysków, prawa udziałowe podlegające odkupowi po wartości godziwej oraz instrumenty pochodne rozliczane poprzez wydanie akcji własnych itp. Do kapitałów własnych można by również zaliczyć niektóre instrumenty dłużne, takie jak wyemitowane przez jednostkę obligacje lub zaciągnięte pożyczki, jeśli przewidywałyby one absorpcję straty w przypadku jej powstania¹².

* * *

Kapitał własny jest kategorią wielowymiarową, którą można rozważać z wielu perspektyw i przypisywać różne znaczenie odrębnym zidentyfikowanym cechom. Wybrane wymiary można w pewnych okolicznościach łączyć, aby osiągnąć określony efekt sprawozdawczy. W zależności od przyjętego spojrzenia na jednostkę sprawozdawczą, założonej roli rachunkowości w gospodarce (np. ochrona obrotu gospodarczego) oraz preferowania informacji albo dodatkowej wartości dla określonych grup interesariuszy (np. ochrony wierzycieli), można wybrać te cechy kapitału własnego, które będą realizować wymagane cele.

¹² Np. podporządkowane pożyczki niepodlegające zwrotowi, jeśli kapitał własny jednostki w wyniku strat stawałby się ujemny.

Podsumowanie i wnioski

Zasady kwalifikacji kapitału własnego to jedne z najistotniejszych wyzwań współczesnej sprawozdawczości finansowej. Mnogość wyrafinowanych instrumentów finansowych oraz różne sposoby ich wykorzystania sprawiają, że zatarciu ulega na gruncie ekonomicznym granica między „tradycyjnymi” instrumentami kapitałowymi i zobowiązaniami określanymi na podstawie formy prawnej. Istniejące rozwiązania w rachunkowości mają najczęściej charakter szczegółowych przepisów i wyjątków, a nie ogólnych zasad. Takie podejście skutkuje coraz większym stopniem skomplikowania tych regulacji, co przekłada się na problemy z ich zrozumieniem i zastosowaniem. Wyraźny rozdźwięk między Ramami konceptualnymi i MSR 32, standardami międzynarodowymi i ustawą o rachunkowości (np. rozbieżność między MSR 32 i MSSF 2 w zakresie ujęcia instrumentów pochodnych czy rozbieżność między MSR 32 i MSR 37 w zakresie definicji zobowiązań), a także wewnętrzna niespójność samego MSR 32 stanowią istotną przesłankę do szukania nowych rozwiązań, zwłaszcza w kontekście konwergencji regulacji międzynarodowych i amerykańskich. W lutym 2008 r. Rada Międzynarodowych Standardów Rachunkowości podała pod publiczną dyskusję wstępne wnioski dotyczące kwalifikacji kapitałów własnych przygotowane przez amerykańską Radę Standardów Rachunkowości Finansowej (FASB)¹. Zaproponowane przez FASB rozwiązania wydają się ciekawą propozycją, jednak to tylko jedno z możliwych rozwiązań w zakresie kwalifikacji kapitału własnego.

Analizując różne podejścia i różne spojrzenia na kapitał własny, można stwierdzić, że kwalifikacja kapitału własnego powinna bazować na szerszym kontekście i wpisywać się w oczekiwania stawiane przed sprawozdawczością finansową oraz celami rachunkowości. W związku z tym można wyróżnić odmienne podejścia do identyfikacji kapitału własnego w zależności od czynników ekonomiczno-prawnych, a także praw i obowiązków osób zaangażowanych w daną działalność gospodarczą. Przykładowo, jeżeli sprawozdawczość

1 Rozwiązania te omówiono w artykule A. Jaruga, M. Frendzel (2008).

finansowa ma być ukierunkowana na ochronę wierzycieli, w kwalifikacji kapitałów własnych należałoby uwypuklić cechy wiążące się z trwałością kapitału własnego. Jeżeli celem rachunkowości jest odzwierciedlenie sytuacji bieżących właścicieli jednostki, jako instrumenty kapitałowe winny być kwalifikowane jedynie te kontrakty, które związane są z nimi. Pozostałe umowy, np. instrumenty pochodne na własne instrumenty kapitałowe z potencjalnymi udziałowcami, podlegałyby wycenie do wartości godziwej i reklasyfikacji z innych pozycji bilansowych tylko wówczas, gdyby wystąpiła emisja akcji/udziałów. Jeżeli za cel rachunkowości (i sprawozdawczości finansowej) uznane zostanie zaspokojenie potrzeb informacyjnych istniejących lub potencjalnych inwestorów, to kapitał własny powinien być postrzegany z perspektywy potencjalnych zysków oraz korzyści dla inwestorów. W tym ujęciu do kapitałów własnych winny być zaliczane wszystkie instrumenty, które dawałyby udział w aktywach netto, w tym udział w zyskach, bez względu na formę prawną.

Jednym z postulatów, które należałoby rozważyć w tym kontekście jest uporządkowanie nazewnictwa i rozróżnianie między pojęciami „kapitału własnego”, „kapitału właściciela” (lub „kapitału właścicieli”) i „funduszu własnego”. Pierwsze z nich mogłoby dotyczyć tych podmiotów, w których właściciele są oddzieleni od jednostki gospodarczej i nie przejmują jej zobowiązań, podczas gdy drugie mogłoby wiązać się z tymi formami prowadzenia działalności, gdzie właściciel odpowiada swoim majątkiem za zobowiązania podmiotu gospodarczego, zaś trzecie – dla podmiotów nieprowadzących działalności gospodarczej. Wykorzystanie w sprawozdawczości finansowej jednego mianownika w postaci „kapitału własnego” dla różnych form prowadzenia działalności może mylić odbiorców sprawozdań finansowych.

Model sprawozdawczości finansowej może być ukierunkowany na różne cele, w związku z czym dla realizacji tych celów konieczne jest zidentyfikowanie cech i funkcji kapitału własnego, jakie ma realizować. Przykładowo, model sprawozdawczości finansowej może być ukierunkowany na następujące cele:

- odzwierciedlenie sytuacji finansowej z perspektywy podmiotu gospodarczego;
- dostarczanie informacji o sytuacji finansowej umożliwiające ocenę jednostki przez wierzycieli w kontekście utrzymania krótko- i długoterminowej płynności finansowej;
- dostarczanie informacji o sytuacji finansowej umożliwiające ocenę jednostki przez udziałowców/akcjonariuszy mniejszościowych.

Przyjmując przedstawione założenia za podstawę, można zaproponować następujące zasady kwalifikacji kapitału własnego:

1. Do kapitałów własnych kwalifikują się jedynie niepochodne instrumenty kapitałowe, które dają obecnym posiadaczom prawo do udziału w aktywach netto jednostki gospodarczej oraz udziału w jej zyskach i które nie zawierają żadnego bieżącego lub potencjalnego zobowiązania do wydania

środków pieniężnych lub innych aktywów jednostki². W kapitałach własnych prezentowane byłyby również niepochothane umowy, które mają być rozliczone poprzez wydanie w przyszłości własnych instrumentów kapitałowych, jeśli w momencie ich zawarcia określały emisję instrumentów kapitałowych po wartości godziwej. W ramach kapitałów własnych byłyby zatem prezentowane wszystkie instrumenty spełniające wskazane kryteria, bez względu na formę prawną. Obok „tradycyjnych” instrumentów w postaci wyemitowanych akcji lub udziałów (niepodlegających wykupowi na życzenie posiadacza lub w innych warunkach), do kapitałów własnych zaliczane byłyby niepodlegające zwrotowi wpłaty na kapitał własny i obligacje obligatoryjnie konwertowane na kapitał własny po wartości godziwej z dnia ich ujęcia. W konsekwencji tego poza kapitałem własnym byłyby prezentowane niektóre udziały podlegające wykupowi na życzenie posiadacza, jak również wynik finansowy jednostki, który mógłby podlegać podziałowi na rzecz posiadaczy instrumentów wykazywanych w kapitałach. Jedynie w przypadku jednoznacznej deklaracji właścicieli o zatrzymaniu wyniku finansowego w danej jednostce podlegałyby on kwalifikacji do kapitału własnego. Analogicznym wymogom podlegałyby kapitał z aktualizacji wyceny (w tym tworzony z innych dochodów całkowitych). Prezentacja taka uwiadamiałaby wszystkim dostawcom kapitału, a przede wszystkim wierzycielom, jakie są możliwości dystrybucji kwot na rzecz właścicieli jednostki gospodarczej oraz zamierzenia właścicieli w tym zakresie. Takie podejście byłoby szczególnie istotne, gdy jednostka gospodarcza ma określoną politykę dywidend lub właściciele mają pełną swobodę w zakresie dystrybucji wyniku finansowego.

2. W związku z tym, że do kapitałów własnych nie kwalifikowałyby się niektóre umowy, np. instrumenty podlegające wykupowi na życzenie posiadacza, jak też wynik finansowy danego okresu lub lat ubiegłych w części, w której mógłby podlegać dystrybucji (niezadeklarowany jako utrzymywany w jednostce oraz którego utrzymanie nie jest konieczne z mocy prawa lub umowy), a także kapitały z aktualizacji wyceny, które mogłyby w przyszłości podlegać dystrybucji (w związku z ich ujęciem w wyniku finansowym), wielkości takie mogłyby podlegać prezentacji w ramach zobowiązań jako odrębna pozycja zobowiązań podporządkowanych³.
3. Transakcje związane z obejmowaniem nowych instrumentów kapitałowych rozliczane byłyby po wartości godziwej tych instrumentów. W związku z tym w przypadku emisji, np. akcji poniżej wartości rynkowej, jednostka

2. Podejście to zbliżone jest do koncepcji podstawowego prawa udziałowego – zob. *Preliminary views* (2007) oraz Jaruga, Frendzel (2008).

3. Alternatywą mogłoby być wyodrębnienie między kapitałami własnymi i zobowiązaniami takiej grupy lub nawet wyodrębnienie ich w kapitałach własnych.

ujmowałaby przyrost kapitału własnego w wartości godziwej (rynkowej) oraz stratę w wyniku finansowym jako różnicę między wartością godziwą i ceną transakcyjną. Przykładowo, emisja nowej serii akcji dla dotychczasowych właścicieli po cenie emisyjnej równiej wartości nominalnej, gdy wartość godziwa akcji jest wyższa, skutkowałaby ujęciem emisji w wartości godziwej i rozliczeniem różnicy między wartością godziwą i ceną transakcyjną jako kosztu.

4. W wyniku finansowym uwzględnione byłyby wszystkie transakcje z właścicielami poprzez odniesienie do wartości godziwych. W wyniku tego wszelkie transakcje zawierane z właścicielami po cenach odbiegających od cen rynkowych (wartości godziwych) skutkowałyby ujęciem różnic między cenami transakcyjnymi i wartościami godziwymi jako formy redystrybucji na rzecz właścicieli lub formy finansowania ze strony właścicieli, w korespondencji z korektą przychodów/kosztów lub wartości początkowej pozycji bilansowej. Przykładowo, zakup od spółki dominującej składnika o wartości rynkowej 1000 zł za kwotę 100 zł skutkowałoby ujęciem kupionego składnika aktywów w kwocie 1000 zł oraz ujęciem dofinansowania ze strony udziałowców w kwocie 900 zł (wraz z ujęciem zobowiązania w wysokości 100 zł).
5. Do kapitałów własnych nie byłyby zaliczane żadne pochodne instrumenty na własne instrumenty pochodne do momentu ich ewentualnego rozliczenia. Instrumenty takie podlegałyby ogólnym zasadom dotyczącym instrumentów pochodnych (wycena w wartości godziwej ze zmianami ujmowanymi w wyniku finansowym). Ewentualne transakcje wynikające z rozliczenia instrumentów pochodnych, skutkujące wydaniem lub przyjęciem instrumentów kapitałowych, wpływałyby na kapitał własny w wartości godziwej instrumentów kapitałowych wydawanych (lub odkupywanych) z dnia ich rozliczenia. Przykładowo, emisja akcji po wartości nominalnej przeprowadzona na podstawie wystawionego wcześniej warrantu (lub prawa poboru) skutkowałaby ujęciem emisji w kapitałach własnych w wartości godziwej oraz ujęciem kosztu jako różnicy między wartością godziwą i ceną transakcyjną.

Zdaniem autora przedstawione powyżej przykładowe zasady kwalifikacji kapitału własnego przewidziane dla sprawozdawczości finansowej ogólnego przeznaczenia pozwoliłyby ujednolicić zasady kwalifikacji kapitału własnego oraz odzwierciedlić z perspektywy jednostki gospodarczej skutki transakcji z właścicielami w kontekście przyjętych założeń. Niniejsze wnioski wpisują się w warunkowo-normatywną teorię R. Mattessicha, w której identyfikacja kapitału własnego jest jednym z obiektów gospodarczych, a jego poprawne ustalenie stanowi jeden z celów w ramach przyjętych hipotez.

Przeprowadzone badania i analizy pozwalają na identyfikację zagadnień, które mogą być obszarem dalszych badań w zakresie kapitału własnego:

- powiązanie istoty kapitału własnego z kapitałem jako fenomenem ekonomicznym, zwłaszcza w kontekście instrumentów pochodnych;

- stopień problemów związanych z kwalifikacją kapitałów własnych przez rozliczanie oraz ujmowanie transakcji między podmiotami powiązanymi (transakcje między właścicielem i podmiotem lub podmiotami zależnymi od niego);
- skala wykorzystania nieścisłości w zakresie kwalifikacji kapitału własnego do kształtowania pożądanых celów przez właścicieli lub kierownictwo jednostek gospodarczych.

Bibliografia

- Błazyńska J. (2015), *Kapitał (fundusz) własny*, [w:] A. Kamela-Sowińska (red.), *Podstawy rachunkowości w teorii i praktyce*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań
- Brzezina W. (2006), *Ogólna teoria współczesnej rachunkowości*, Częstochowskie Wyd. Naukowe przy Wyższej Szkole Zarządzania, Częstochowa.
- Buczkowska A. (2009), *Kapitały, fundusze, rezerwy i wyniki finansowe*, [w:] K. Sawicki (red. nauk.), *Podstawy rachunkowości*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Cebrowska T. (2009), *Problemy ustalania wartości kapitału własnego*, [w:] H. Buk, A. Kostur (red.), *Zintegrowany system pomiarów dokonań w rachunkowości*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Katowice.
- Chrostowska E. (2004), *Kapitały w przedsiębiorstwach handlowych*, [w:] T. Martyniuk (red.), *Rachunkowość finansowa przedsiębiorstw handlowych. Obrót krajowy i międzynarodowy*, Difin, Warszawa.
- Discussion Paper (2008a), *Financial Instruments with Characteristics of Equity (Instrumenty finansowe z cechami kapitału własnego)*, International Accounting Standards Board, London.
- Discussion Paper (2008b), *Distinguishing Between Liabilities And Equity*, Pro-active Accounting Activities in Europe, Brussels.
- Dobija M., Jędrzejczyk M. (2005), *Pomiar zysku i wartości przedsiębiorstwa*, [w:] M. Dobija (red.), *Teoria rachunkowości w zarysie*, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków.
- Duliniec A. (2007), *Finansowanie przedsiębiorstwa*, PWE, Warszawa.
- Duraj J., Sajnog J. (2011), *Rentowność kapitału własnego giełdowych spółek przemysłowych*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Fedak Z. (2015), *Bilans*, [w:] *Zamknięcie roku 2015*, Wyd. Rachunkowość, Warszawa.
- Frendzel M. (2012), *Zyski i straty kapitałowe i ich prezentacja przez spółki notowane na Giełdzie Papierów Wartościowych w Londynie*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Oeconomica”, nr 263.
- Gabrusewicz W. (2014), *Analiza finansowa przedsiębiorstwa. Teoria i zastosowanie*, PWE, Warszawa.
- Gmytrasiewicz M., Karmańska A., Olchowicz I. (2000), *Rachunkowość finansowa. Część 1 – wykład*, Difin, Warszawa.
- Gos W. (2011), *Bilans. Znaczenie, koncepcje sporządzania, formy prezentacji*, PWE, Warszawa.

- Hendriksen A. E., van Breda M. F. (2002), *Teoria rachunkowości*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Hońko S. (2015), *Kapitały (fundusze) własne*, [w:] B. Gierba, W. Gos, S. Hońko, B. Jakubiak, I. Kowalczyk, A. Szczęśna, *Rachunkowość finansowa*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa.
- Ickiewicz J. (2004), *Pozyskanie, koszt i struktura kapitału w przedsiębiorstwach*, SGH, Warszawa.
- Jaruga A., Frendzel M. (2008), *Proponowane kierunki zmian w zakresie kwalifikacji kapitałów własnych*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 46 (102).
- Jerzemowska M. (1999), *Kształtowanie struktury kapitału w spółkach akcyjnych*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Kawa M. (2002), *Ewolucja pojęcia majątku jednostki gospodarczej*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 11 (67).
- Kiziukiewicz T. (2007), *Rachunkowość nie tylko dla księgowych*, PWE, Warszawa.
- Krzywda D. (2006), *Istota i klasyfikacja kapitału własnego oraz podstawy prawne jego kreowania w spółkach handlowych*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Bochni”, nr 4.
- Krzywda D. (2011), *Wkłady niepieniężne w ujęciu bilansowym i podatkowym*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa.
- Krzywda D., Dudek J. (2005), *Kapitał własny spółek handlowych*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa.
- Kumor I. (2012), *Dylematy pomiaru bilansowej wartości przedsiębiorstwa w świetle polityki rachunkowości*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, nr 56.
- Marchewka K. (2000), *Główne nurty w teorii kapitału*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, R. LXII, nr 3.
- Messner Z., Pfaff J. (2016), *Teoria i zasady rachunkowości*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa.
- Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej (MSSF) 2016, *International Financial Reporting Standards*, International Accounting Standards Board, London.
- Mindowicz J. (2010), *Kapitały*, [w:] T. Cebrowska (red. nauk.), *Rachunkowość finansowa i podatkowa*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Nowak E. (2011), *Rachunkowość. Kurs podstawowy*, PWE, Warszawa.
- Pfaff J. (2011), *Rachunkowość finansowa z uwzględnieniem MSSF*, red. Z. Messner, J. Pfaff, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Preliminary views* (2007), *Financial Instruments with Characteristics of Equity* (Instrumenty finansowe z cechami kapitału własnego), FASB, Norwalk.
- Samelak J. (red.) (2006), *Rachunkowość finansowa. Teoretyczne podstawy*, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- Skrzywan S. (1973), *Teoretyczne podstawy rachunkowości*, PWN, Warszawa.
- Smejda M. (2011), *Koncepcje kapitału – ich wpływ na proponowane rozwiązania rachunkowości*, [w:] *Rachunkowość. Sztuka pomiaru i komunikowania*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Soczówka H. (2005), *Bilans jako statyczny rachunek majątku i kapitału*, [w:] B. Micherda (red.), *Podstawy rachunkowości. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Sojak S. (1996), *Rachunkowość w warunkach inflacji*, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.

- Szejna S. (1991), *Rachunkowość w warunkach inflacji*, [w:] A. Jarugowa (red.), *Współczesne problemy rachunkowości*, PWE, Warszawa.
- Szychta A. (1996), *Teoria rachunkowości Richarda Mattessicha w świetle podstawowych kierunków rozwoju nauki rachunkowości. Studium metodologiczne*, Fundacja Rozwoju Rachunkowości w Polsce, Warszawa.
- Walińska E. (2005), *Międzynarodowe standardy rachunkowości. Ogólne zasady pomiaru i prezentacji pozycji bilansu i rachunku wyników*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków.
- Walińska E. (2009), *Bilans jako fundament sprawozdawczości finansowej w kontekście zmian współczesnej rachunkowości*, Oficyna Wolters Kluwer business, Warszawa.
- Walińska E. (2014), *Rachunkowość finansowa. Ujęcie sprawozdawcze i ewidencyjne*, Wolters Kluwer SA, Warszawa.
- Winiarska K. (red.) (2013), *Rachunkowość zaawansowana*, Oficyna Ekonomiczna Wolters Kluwer Polska SA, Warszawa.
- Ziętowska I. (2010), *Polityka bilansowa a polityka rachunkowości*, [w:] A. Kamela-Sowińska (red.), *Rachunkowość zaawansowana*, cz. I: *Zaawansowana rachunkowość finansowa – wybrane zagadnienia*, Wyd. Wyższej Szkoły Handlu i Rachunkowości, Poznań.

Regulacje prawne

- Kodeks spółek handlowych (2000) – Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych, t.j. Dz. U. 2016, poz. 1578.
- Rozporządzenie w sprawie instrumentów finansowych (2001) – Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 12 grudnia 2001 r. w sprawie szczegółowych zasad uznawania, metod wyceny, zakresu ujawniania i sposobu prezentacji instrumentów finansowych, t.j. Dz. U. 2017, poz. 277.
- Rozporządzenie w sprawie konsolidacji (2009) – Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 25 września 2009 r. w sprawie szczegółowych zasad sporządzania przez jednostki inne niż banki, zakłady ubezpieczeń i zakłady reasekuracji skonsolidowanych sprawozdań finansowych grup kapitałowych, t.j. Dz. U. 2017, poz. 676.
- Ustawa o rachunkowości (1994) – Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, t.j. Dz. U. 2016, poz. 1047.
- Ustawa o z.f.ś.s. (1994) – Ustawa z dnia 4 marca 1994 r. o zakładowym funduszu świadczeń socjalnych, t.j. Dz. U. 2016, poz. 800.

Spis tabel

Tabela 1.	Charakterystyka kapitału własnego i obcego	13
Tabela 2.	Kapitał własny a teoria kapitału	17
Tabela 3.	Klasyfikacja umów rozliczanych we własnych instrumentach kapitałowych	34
Tabela 4.	Zasady wyceny początkowej i bilansowej instrumentów kapitałowych kwalifikujących się do kapitału własnego zgodnie z krajowymi regulacjami rachunkowości	42
Tabela 5.	Elementy kapitału własnego na potrzeby jego prezentacji zgodnie z polskimi regulacjami rachunkowości	49
Tabela 6.	Kwalifikacja wybranych niepochodnych instrumentów finansowych z opcją rozliczenia we własnych instrumentach kapitałowych jednostki sprawozdawczej dla potrzeb międzynarodowej sprawozdawczości finansowej, gdy transakcje nie są zawierane z pracownikami lub innymi dostawcami dóbr niefinansowych lub usług	68
Tabela 7.	Przykłady transakcji płatności na bazie akcji rozliczane w instrumentach kapitałowych	76
Tabela 8.	Przykłady transakcji rozliczanych jako przejęcia odwrotne zgodnie z MSSF 3	84
Tabela 9.	Przykłady transakcji przejęcia kontroli nad przedsiębiorstwem lub jednostką gospodarczą niepodlegających MSSF 3, które mogą skutkować ujęciem kapitału własnego.	85